

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXXII

1976

BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XXXII

1976
BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI (redactor responsabil), N. ADĂNILOAIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili adjuncți), acad. ȘT. PASCU, V. MACIU, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, D. ALMAS, L. BANYAI, D. BERCIU, D. BERINDEI, C. DINU, I. DRAGOMIRESCU, C. GÖLLNER, R. MANOLESCU, M. PETRESCU-DIMBOVIȚA, A. PETRIC, L. ROMAN, GH. SMARANDACHE, FL. STĂNCULESCU, I. SENDRULESCU, C. ȘERBAN, TH. N. TRĂPCEA, VENERA TEODORESCU, C. VELICHI (membri).

S U M A R

STUDII ȘI ARTICOLE

- LOUIS ROMAN — Activitatea profesorilor de istorie în lumina Congresului
educației politice și al culturii socialiste 5

Istoria României și istorie universală

- Acad. ȘTEFAN PASCU și CAMIL MUREȘAN — Rolul istoriei în educația
comunistă a tineretului în R. S. România 15

★

- DUMITRU BERCIU — Dovezi arheologice ale continuității 27
MIHAIL GUBOGLU — Turcii selgiuci și statele lor 33
CAMIL MUREȘAN — Chestiunea orientală la sfârșitul secolului al XVIII-lea
și în prima jumătate a secolului al XIX-lea
AUREL IORDĂNESCU — Medalion istoric: Folybios 53

Istoria învățămîntului

- CONSTANTIN DINU — Spiru C. Haret (1851—1912) 60

Metodica predării istoriei

- GLORIA CEACALOPOL — Lecția de istorie desfășurată în muzeu. Relația
profesor-elev în cadrul acestei lecții

Discuții și opinii

- CONSTANTIN ȘERBAN — Avut-a loc un conflict între Ștefan cel Mare și
Vlad Țepeș în 1462? 77

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

- AUREL IORDĂNESCU — Caracterele democrației atheniene 83
FLORENTINA CAZAN — Activitatea comercială în Europa occidentală în
evul mediu timpuriu 89

MIRCEA N. POPA — «Legea drepturilor» (1689)	93
LOUIS ROMAN — Voievodatele românești de la vest de Carpați către anul 900	97

Planuri de lecții comentate

AUREL IORDĂNESCU — Persia antică	115
ELISABETA HUREZEANU — Formarea Statelor Unite ale Americii . . .	123
IOANA BOȘNEAG → Țara Românească în timpul lui Mircea cel Bătrîn .	127
PETRU DEMETRU POPESCU — Lupta antiotomană în secolul al XVI-lea	133

Bibliografie

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN — Bibliografie istorică selectivă comentată (1975)	140
---	-----

Rubrica studentului

ION GH. ȘENDRULESCU și IOAN SCURTU — Metodologia elaborării lucrărilor de licență	151
---	-----

Rubrica învățătorului

ALEXANDRINA BORA — Metodica desfășurării lecțiilor cu conținut istoric la clasa a III-a	159
---	-----

ACTIVITATEA PROFESORILOR DE ISTORIE ÎN LUMINA CONGRESULUI EDUCAȚIEI POLITICE ȘI AL CULTURII SOCIALISTE

Concentrînd atenția întregii țări asupra problemelor educației comuniste, asupra dezvoltării și difuzării largi în mase a culturii înaintate, pregătirea și desfășurarea Congresului educației politice și culturii socialiste s-a transformat într-o acțiune politică de mare amploare și adînci implicații asupra istoriei noastre contemporane. Cu o mare forță a apărut, totodată, acest fapt fundamental: R. S. România avansează hotărît pe marginala umanismului socialist. Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Congres, document de o rară bogăție și profunzime ideologică, demonstrează fermitatea comunistă a partidului nostru, a secretarului său general, spiritul marxist-leninist creator care animă întreaga sa activitate, devotamentul nețărmurit pentru ridicarea țării pe noi trepte de civilizație, pentru victoria în lume a celor mai nobile idealuri umane.

Constatăm cu mîndrie că *Istoria* s-a găsit la loc de cinste în lucrările Congresului, ceea ce relevă încă o dată marea importanță acordată de partid muncii noastre: „...trebuie să crească rolul educativ al școlii, contribuția ei la cultivarea în rîndul tineretului a înalțelor trăsături morale ale omului nou, constructor al socialismului. În legătură cu aceasta, consider necesar să atrag atențiunea asupra necesității de a se acorda mai multă grijă istoriei, literaturii, limbii române, creației poporului nostru — aceasta constituind un factor important pentru educația socialistă a tineretului patriei noastre.”¹ S-a subliniat necesitatea realizării unei profunde analize în spiritul materialismului dialectic și istoric: „Tendențele de denaturare a datelor istorice, interpretarea lor subiectivă, eronată, în funcție de anumite conjuncturi sau potrivit unor interese unilaterale, nu slujesc cauzei prieteniei între popoare. Asemenea practici sînt străine principiilor materialismului dialectic și istoric — concepția științifică despre lume a proletariatului —, spiritului de dreptate și adevăr al clasei muncitoare, poziției ei critice juste în valorificarea moștenirii trecutului”.² Ni s-a trasat orientarea clară a întregii

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România...*, 2 iunie 1976..., Buc., Edit. politică, 1976, p. 41—42.

² *Ibid.*, p. 47—48.

noastre activității: „Educarea tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, și în primul rînd a tineretului, în spiritul dragostei față de țară și al patriotismului revoluționar, socialist, constituie o îndatorire permanentă care trebuie să ocupe un loc central în întreaga activitate politică și culturală... Să facem totul ca istoria să devină o puternică armă a prieteniei și solidarității între popoare, în lupta pentru socialism, pentru colaborare și pace internațională!”³

Această orientare constituie o constantă a politicii P.C.R., afirmată cu o deosebită vigoare și eficiență mai ales la și după Congresul al IX-lea al partidului (1965). Orientarea se înscrie, totodată, într-o tradiție de veacuri: folosirea argumentului istoric pentru fundamentarea dezvoltării progresiste, revoluționare a țării. Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și mai ales Dimitrie Cantemir sînt cei ce dau temelii granitice orientării, existente de fapt de mult mai veche dată. Ion Inochetie Micu și îndeosebi corifeii Școlii ardelenne realizează o metamorfoză, încheierile — desprinse din studiul istoriei — arborîndu-le ca steag de luptă pentru eliberarea socială și națională a propriului popor. Tudor Vladimirescu, dar mai cu seamă pașoptiștii — în frunte cu N. Bălcescu — pășesc mai departe: ei folosesc concluziile istorice ca bază a luptei revoluționare, a rezolvării întregii sarcini acute a societății românești a vremii — lichidarea feudalismului, unirea și cucerirea independenței. Argumentul istoric stă la baza luptei pentru înfăptuirile din 1859 și 1877—1878. El este folosit cu măiestrie la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea de istoricii noștri cei mai de seamă, de conducătorii mișcării socialiste, de personalitățile democratice în lupta pentru întregirea și dezvoltarea multilaterală a țării. Astfel s-a ajuns și la etapa cea mai înaltă a desfășurărilor semnalate: preluînd ștabela epocilor revoluate, P.C.R. a pășit mai departe, folosind concluziile istorice în lupta pentru desăvîrșirea procesului transformărilor revoluționare burghezodemocratice, pentru construirea socialismului, pentru edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate. Ni se relevă astfel că dezvoltarea și folosirea cercetării istorice în strînsă interdependență cu marile probleme naționale este o trăsătură definitorie a istoriei țării noastre. Ei îi dă glas și strălucire de ivoriu linia politică a partidului.

*
* *
*

Datoria noastră cea dintîi este, deci, a contribui la formarea elevilor și studenților în spiritul patriotismului revoluționar, socialist, ale cărui caracteristici au primit acum o definiție profundă.⁴ Copiii și tinerii — români, maghiari, germani și de alte naționalități — trebuie să cunoască bine lupta milenară a poporului nostru, să se pătrundă de valorile create și apărute de el, să treacă prin filtrul propriei sensibilități locul ce-i revine de drept în

³ *Ibid.*, p. 43, 48—49.

⁴ *Ibid.*, p. 43—44.

istoria Europei și Terrei. Contact istoric nu numai cu mintea, ci și cu inima — iată comandamentul nr. 1 !

Educarea prin muncă se face nu numai în atelierul școlar, în fabrică, pe șantier, pe ogor. Ea se face și în timpul lecțiilor, precum și al pregătirii pentru ele. Activitatea susținută a elevilor și studenților în vederea studierii istoriei, în cabinet și în afara lui — unul dintre cele mai importante precepte ale metodicii contemporane — ne solicită tot mai mult atenția prin valoarea sa educativ-instructivă.

S-a vorbit mult pînă acum despre rosturile utilizării literaturii beletristice la lecții, despre importanțele ei potențe formative. Prea puțin s-a spus însă despre bogăția limbii istoricului, mai cu seamă despre necesitatea includerii giuvaerurilor limbii românești medievale, în care vom găsi o uriașă capacitate de expresie. Dar aceasta nu-i totul, căci limba nu-i numai mijloc de comunicare între oameni; ea este, totodată, instrument de legătură între generații, între veacuri: a cunoaște sonoritățile cristaline ale românei din veacurile XVI—XVIII înseamnă deci a prelua și acea bogăție sufletească, ce ți se desvăluie — la lectura textelor de atunci — la tot pasul. Pentru istorie se adaugă și faptul că ea vehiculează izvoare de preț ale trecutului, fundament al cunoașterii acestuia.

Grigore Ureche dădea acest portret de neuitat al marelui domnitor: „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu..., om întreg la fire, nele-neșu, și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândii ai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vîrîia, ca văzîndu-l ai săi, să nu să îndărăpțeze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor.“⁵ Propozițiile sînt dăltuite în bloc dealmaz nepieritor. Meșterul își fixează — fizic și psihic — modelul. Îi stabilește apoi talentul politic-militar și în fine, îi pune coroană de lauri: „Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor“. După toate probabilitățile, aici se sintetizează excepționala realizare din campania anului 1476. Urdiile lui Mehmed II învăluie țara și stropesc pe români la Valea Albă (domnul slobozise grosul oștilor pentru ca oamenii să-și scoată familiile și avutul de sub lovitura dinspre est a tătarilor); cetățile stau însă tare în fața năvălitorilor, și — adunîndu-se noi forțe la chemarea lui Ștefan — oștirea noastră îi alungă și-i sfărîmă: „Scrie letopisețul nostru că după poticala lui Ștefan vodă, ce au pierdut războiul, de sîrgu au strînsu oastea ce au putut degrabă și s-au dus după turci și i-au ajunsu trecîndu Dunărea, la vreme de mas și lovindu-i fără veste, i-au speriat de au căutat a fugi lăsîndu pleanul și tot ce au prădatu. Iară Ștefan vodă le-au apucatu pleanul tot și s-au întorsu înapoi cu izbînda.“⁶ Limba cronicarului nu-i numai în îmbrăcăminte minunată, nu-i numai suportul material al știrilor istorice. Ea aduce pînă la noi și încărcătura de gânduri și

⁵ G. r. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., (1958), p. 120.

⁶ *Ibid.*, p. 104.

sentimente a oamenilor de-acum trei veacuri, grijile și nădejtile lor cu privire la țară.

Militîndu-se pentru introducerea, în circuitul viu al limbii, a marilor ei valori trecute, nu se reeditează oare vechi rătăciri? Evident că nu. Exagerările „latiniste“, „neologiste“ etc., precum și înlăturarea lor sînt o lecție mereu vie în cultura noastră. Azi, desigur, nimeni nu se mai poate erija — de exemplu — în inamic al îmbogățirii continue a limbii cu neologisme. Din contra, necesitatea fenomenului își lărgeste mereu sfera de acțiune pe măsura dezvoltării tot mai ample a țării, a desfășurării revoluției științifico-tehnice contemporane, a accentuării circulației bunurilor culturale pe plan mondial.

Este însă o lecție, ale cărei învățăminte se pare că nu le-am fixat încă. Limba bogată, mlădioasă, plină de farmec a vremii noastre își poate spori cu mult valorile prin preluarea continuă, tot mai largă, a realizărilor trecutului. N-avem de-a face cu un simplu deziderat, ci cu un imperativ, căci una dintre trăsăturile definitorii ale procesului de dezvoltare a limbii românești ar putea fi astfel formulată: straturile succesive nu elimină fundamentul, ci-l amplifică și-l nuanțează. Iar aceasta este pentru istoric o nevoie mai acută, poate, decît pentru profesorii de multe alte specialități: verbul cald, nuanțat, expresiv îi dă o forță suplimentară în evocarea scenei și portretizarea personajului, în nararea evenimentului și conturarea procesului, în sugerarea specificului și esențializarea epocii.

*
* *
*

O altă mare îndatorire a noastră este și aceea de a contribui la formarea elevilor și studenților în spiritul solidarității internaționaliste, al cărei conținut contemporan a primit acum o multilaterală explicitare.⁷ Intrinsecă acestei direcționări este prețuirea contribuției tuturor popoarelor la dezvoltarea civilizației mondiale, ceea ce — așa cum arată experiența didactică românească — se poate realiza pe baza aplicării unor principii metodologice, printre care mai importante se înfațșează următoarele:

1. Pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice, orice popor — mare sau mic, avînd o formațiune statală proprie sau nu — a creat valori umane notabile, care au îmbogățit tezaurul civilizației mondiale.⁸ Una sau mai multe țări au creat poate valori foarte importante, ce constituie un aport decisiv la prosperarea omenirii în acea vreme. Nu trebuie însă uitat că, adesea, acest aport include în sine creațiile valoroase ale altor popoare: cultura antică greacă și hellenică, de ex., a cuprins multiple realizări ale Orientului; cea romană le-a absorbit pe cele greco-hellenice etc. Este de avut în vedere și faptul că — dacă alte popoare ale vremii, pentru motive clar

⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 100—102.

⁸ *Idem*, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate...*, vol. 7, Buc., Edit. politică, 1973, p. 803.

determinate de cercetarea științifică, au realizat o creație de amploare mai redusă (deși se cunosc cazuri când țări, aflate într-un stadiu inferior de dezvoltare, aduc o contribuție neatinsă apoi de nimeni pe vreo treaptă evolutivă ulterioară,⁹ precum și țări rămase în urmă economiceste care depășesc — într-un anumit domeniu cultural — țările cele mai dezvoltate ale epocii¹⁰) — aceea creație constituie totuși o parte inalienabilă a realizărilor timpului și, desigur, nu vom putea înțelege cultura europeană a antichității fără a lua în considerare producția spirituală a popoarelor aflate *extra fines provinciarum*: celtii, germanii, illyrii, scitii, tracii (inclusiv geto-dacii) etc. Aceste popoare au preluat realizări greco-romane, dar au și dat din ale lor, ceea ce se demonstrează chiar și numai prin reamintirea faptului că mitul despre Orfeu este originar din Tracia, de unde se trăgea și Dionysos-Bachus. *Mutatis-mutandis*, fenomenul prezintă forme similare și-n lumea contemporană: la dezvoltarea civilizației timpului nostru au adus și aduc o contribuție notabilă toate țările lumii, hărnicia muncitorilor și inginerilor, țăranilor și savanților, artiștilor și profesorilor de pe toate meridianele. Este justificată deci mândria fiecărui popor pentru creația sa seculară și milenară, ceea ce se armonizează pe deplin cu spiritul egalității și fraternității între națiuni, precum și cu lupta pentru socialism.¹¹

2. Cercetarea relațiilor între etniile aceleiași stat, precum și a relațiilor dintre diferite țări constituie un bun prilej de educare în spiritul frăției între popoare. Ideea este axiomatică în ceea ce privește folosul contactelor economice, sociale, culturale etc. Oricât ar părea de paradoxal, ea nu este mai puțin adevărată și cu referire la studierea conflictelor militare, cu condiția ca cercetarea acestora să nu pornească de la poziția pacifistă — simplistă, insuficientă —, ci să se transforme în tot atâtea prilejuri de evidențiere a intereselor de clasă ce-au generat războaiele, de demascare a politicii antipopulare a exploataților și asupritorilor, de conturare a tradițiilor de apreciere reciprocă între oamenii, diferențiați prin limbă, datini, împrejurări de viață etc., dar uniți prin interesele comune ale celor ce trudes.

3. Manualele și cursurile de istorie, așa cum arată experiența didactică a R. S. România, constituie un aport valoros — la educarea copiilor, adolescenților și tinerilor în amintitul spirit —, în cazul când ele prezintă întreaga curbă evolutivă a procesului social și relevă creația istorică cea mai reprezentativă a tuturor țărilor. Cum se poate rezolva însă această problemă, când mintea elevului și studentului este asaltată în tot mai mare măsură de fluviul nesfârșit al informației contemporane, când — în mod justificat — în întreaga lume se pune tot mai mult accentul pe aspectul formativ al muncii noastre, restrângându-se cel informativ? În unele țări, se încearcă a se găsi soluția prin aducerea în fața discipolilor numai a unor fragmente ale

⁹ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 13, Buc., Edit. politică, 1962, p. 683—684.

¹⁰ K. Marx, *Scrieri alese*, I, Edit. P.C.R., 1945, p. 460 (Fr. Engels c. C. Schmidt, 27 oct. 1890).

¹¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 26, Buc., Edit. politică, 1964, p. 105—109.

drumului parcurs de omenire,¹² ceea ce însă îi văduvește evident de însușirea valoroasei laturi educative, relevată în cele precedente; în cazul studiului concentric al istoriei în școală, modalitatea poate fi valabilă — în anumite condiții — numai în clasele superioare, când se reia analiza evenimentelor. Soluția corespunzătoare fundamentală poate fi găsită prin tratarea în cursuri a momentelor-cheie ale dezvoltării fiecărei zone a globului și omenirii în ansamblu, urmărindu-se însă procesul evolutiv integral al omenirii în general și al propriului popor, în speță, în care sens acționează — în conșes cu programele și manualele existente — profesorii din țara noastră.

4. Cercetarea evenimentului istoric trebuie făcută în mod științific, soluția adoptată fiind aceea propusă de cele mai valoroase lucrări de specialitate din lume. Nu o dată însă, se întâmplă altfel. Problema formării poporului român a avut, de-a lungul secolelor, acute implicații politice și a suscitat îndelungi discuții între partizanii a două teorii contrare: continuitatea geto-dacilor, daco-romanilor, străromânilor și românilor în zona carpato-dunăreano-pontică; „imigrația“ românilor din Peninsula Balcanică pe teritoriul țării noastre. Cu toate că una dintre trăsăturile de bază ale modului de reflectare a istoriei noastre în literatura străină actuală constă în acceptarea tot mai hotărâtă a teoriei continuității,¹³ pentru demonstrarea justeții căreia s-au adus suficiente dovezi, în unele țări mai apar încă lucrări care ignoră cu desăvârșire problema sau redau cu totală indiferență ambele teorii ce se înfruntă.¹⁴

Într-o recentă sinteză, se pune cu pertință la contribuție ceea ce a dat mai valoros cercetarea istoriei societății ungare din secolele X—XI, dar se consideră că — pe teritoriul luat acum în stăpânire — aristocrația maghiară găsește numai avari (supraviețuitori ai campaniilor lui Carol cel Mare), slavi (așezați de avari în diferite părți), precum și grupuri gepide și coloni bavarezi (stabiliți în timpul dominației franceze).¹⁵ Românii însă nu-s menționați decît la sud de Dunăre,¹⁶ ceea ce vine în contradicție cu ansamblul materialului informațional, care demonstrează clar că masa populației autohtone la vest de Carpați, către anul 900, o constituiau românii.¹⁷ Eludarea unui element fundamental al conjuncturii istorice frizează renunțarea la metoda de cercetare a materialismului istoric, căci aceasta impune

¹² „Predarea istoriei”, București (Institutul Centr. Perf. Pers. Didactic, Biblioteca Centr. Pedag.), 3, 1973, p. 114—118; E. Hurezeanu, *Orientări noi în predarea istoriei*, în „Studii și articole de istorie”, XXIV, 1973, p. 93 (pe baza unor lucrări britanice).

¹³ L. Roman, *Necesitatea studierii istoriei populației României*, în „Studii și articole de istorie”, XXVI, 1974, p. 90—91.

¹⁴ *Histoire Universelle Quillet*, dir. R. Balland, I, Paris, 1961; C. Brinton et al., *A History of Civilization. Prehistory to 1715*, Fourth ed., Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, (1971); etc.

¹⁵ I. Diènes, *Les Hongrois conquérants*, Budapeșt, „Corvina” (1972), p. 10.

¹⁶ *Ibid.*, p. 8 (harta); *vide* și p. 81—85.

¹⁷ A se vedea în volumul de față: L. Roman, *Voievodatele românești de la vest de Carpați către anul 900*.

— printre altele — a se lua în considerare ansamblul faptelor (și nu elemente răzlețe), a le aborda multilateral și în conexiunea lor obiectivă.¹⁸

Într-o altă lucrare, de curînd apărută, se încearcă a se susține că — între Moldova, Țara Românească și Transilvania, chiar la începutul secolului al XIX-lea — ar fi existat numai „unele relații economice, mai ales comerciale, obișnuite între state vecine“, de unde se conchide și că oștirea condusă de Mihai Viteazul ar fi dus „războaie de cucerire tipic feudale... în Moldova și Transilvania“, războaie care n-ar fi avut caracter progresist.¹⁹ Aserțiunile, după cum se știe, nu corespund realității, legăturile multilaterale între provinciile românești în întregul ev mediu intensificîndu-se continuu. Procesul istoric obiectiv se reflectă în conștiința oamenilor din toată aria carpato-dunăreano-pontică, ei știindu-se părți ale aceluiași trup. O mărturisește moldoveanul M. Costin: „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumân sau *romanus*, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dinșii... pînă astăzi; același nume este dat îndeobște și muntenilor, și moldovenilor, și celor ce locuiesc în Țara Transilvaniei“.²⁰ O afirmă munteanul C. Cantacuzino stolnicul: „Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și deș Ardeal, ... și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte să află și a această limbă, ... tot unii sînt..., că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură“.²¹ *Predoslovie către cetitori la Noul Testament* — ce iese din tiparnița de la Belgrad (Alba Iulia) în 1648, în timpul păstoriei lui Simion Ștefan — constatînd „rumânii“ în diferite țări, înfierează scindarea politică a neamului („vina celuiă ce-au răs-firat rumânii“), iar pentru a contribui la întărirea legăturilor între provinciile românești, mărturisește străduința de a depăși diferențele de graiuri („noi dereptu aceia ne-amă silit, de în căt am putut, să izvodim aștia cum să înțelēgî toți...“).²² Sasul L. Toppeltin și maghiarul transilvănean Pál Kovács Lisznyai²³ cunosc și ei unitatea de neam a masei populației din țările române. Culese din toate părțile lor, din același veac al XVII-lea, aceste mărturii adevărate și ele — ca atîtea alte izvoare — concluzia, conform căreia acțiunea de unire a provinciilor noastre, înfăptuită sub conducerea lui Mihai Viteazul, pornind de la realități incontestabile, corespundea dezvoltării lor progresiste, potența procesul — care, de multă vreme, ducea ineluctabil la apropierea continuă și unirea țărilor române —, accentua reflectarea lui în conștiința oamenilor.

¹⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 30, 1964, p. 350—351. vol. 42, 1966, p. 302—303.

¹⁹ A. M. Lazarev, *Moldavskaja sovetskaja gosudarstvennost' i bessarabskij vopros*, Kișinăv, „Cartea moldovenească“, 1974, p. 103, 109.

²⁰ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, p. 207 (traducere românească a originalului polonez).

²¹ C. Cantacuzino stol., *Istoria Țării Românești*, ed. N. Cartoian și D. Simonescu, Craiova, „Scrisul românesc“, (1944), p. 70.

²² I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, Buc., J. V. Sococ, 1903, p. 170.

²³ *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*. *Culegere*, îngrij. acad. P. Constantinescu-Iași și D. Berindei, Buc., Edit. politică, 1966, p. 13—14, 17.

Ulterior, procesul amintit a devenit tot mai viguros. În condițiile ascuțirii crizei de sistem a feudalismului, ale formării națiunii și conștiinței naționale românești, ale nașterii și dezvoltării capitalismului în prima sa etapă, prin lupta maselor populare — în frunte cu forțele cele mai înaintate ale vremii — în chip firesc s-a alcătuit statul național român și a avut loc încheierea procesului său de formare. „În întreaga lume, epoca victoriei definitive a capitalismului asupra feudalismului a fost legată de mișcări naționale”.²⁴ „...Trezirea vieții naționale și a mișcărilor naționale, lupta împotriva oricărei asuprii naționale, crearea statelor naționale” este o tendință istorică în problema națională, precumpănind la începutul dezvoltării capitalismului.²⁵ „...Statul tipic, normal pentru perioada capitalistă, este statul național”.²⁶ Astfel încît, nerecunoașterea procesului istoric amintit frizează și ea renunțarea la metoda de cercetare a materialismului istoric.

Destule interpretări greșite se întîlnesc și cu referire la istoria universală. Unii istorici nemarxiști se abțin, de exemplu, în a nu disjunge perioadele devenirii sociale, scurse de la 1789 și pînă astăzi, considerîndu-le a alcătui o singură epocă, numită cînd modernă, cînd contemporană;²⁷ uneori, se consideră că și „epoca noastră” ar fi început pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea.²⁸ Este, desigur, în discuție nu o simplă problemă de terminologie: a numi „modernă”, „contemporană”, ori „a noastră” cutare sau cutare zonă temporală a istoriei universale. Avem de-a face cu o chestiune principială, de conținut: nerecunoșcîndu-se că la 1917 s-a încheiat o epocă (modernă) și a început alta (contemporană) în dezvoltarea umanității, se încearcă a se ignora un moment crucial al acestei dezvoltări. Dînd o înaltă apreciere revoluției franceze, subliniind marele său răsunset în lume de-a lungul unei întregi perioade istorice, totodată nu se poate neglija faptul că „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie... a inaugurat o epocă nouă în istoria omenirii...”²⁹ Delimitarea epocilor în cadrul istoriei naționale constituie însă o chestiune distinctă, ea rezolvîndu-se în chip diferit pentru fiecare țară în parte.

Norma generală de acțiune a istoricilor din țara noastră, trasată de P.C.R., este tocmai cercetarea strict științifică a istoriei, pe baza aplicării creatoare a materialismului dialectic și istoric; luarea în considerare a contribuțiilor de preț ale confrăților din toate țările, valorificate în lumina concepției și metodei noastre științifice; exprimarea corectă, nuanțată a rea-

²⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 25, 1964, p. 280.

²⁵ *Ibid.*, vol. 24, 1964, p. 136.

²⁶ *Ibid.*, vol. 25, p. 281.

²⁷ *Histoire universelle*, dir. M. Dunan, vol. 2, Paris, Larousse, (1961), p. 140—400, 413—417 („Les temps contemporains” sînt cuprinse între 1789 și 1960); H. L. Peacock, *Modern European History. 1789—1963*, London, Hamish Hamilton, (1966); etc.

²⁸ H. Herzfeld, *Die moderne Welt. 1789—1945*, (2. Auflage), II. Teil, Die Geschichte unserer Epoche. 1890—1945, (Braunschweig), Georg Westermann, (1957).

²⁹ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Buc., Edit. politică, 1975, p. 22.

lității; servirea edificării societății socialiste multilateral dezvoltate în R. S. România, servirea cauzei păcii, prieteniei între popoare, democrației și socialismului în întreaga lume.

*
* *
*

Gîndurile exprimate în paginile precedente ilustrează, firește, numai cîteva din numeroasele idei, conținute în expunerea secretarului general al partidului la Congresul educației politice și culturii socialiste. Documentul a intrat în tezaurul teoretic și politic al P.C.R. și va orienta — împreună cu alte importante documente de partid — munca profesorilor-istorici, ca și a tuturor celorlalți activiști ai domeniului nostru ideologic.

LOUIS ROMAN

STUDII ȘI ARTICOLE

Istoria României și istorie universală

ROLUL ISTORIEI ÎN EDUCAȚIA COMUNISTĂ A TINERETULUI ÎN R. S. ROMÂNIA

Acad. ȘTEFAN PASCU și CAMIL MUREȘAN

Pretutindeni, în toată lumea — în țări dezvoltate și în cele în curs de dezvoltare —, factorii investiți cu răspunderea dezvoltării și progresului societății sînt preocupați de trei mari probleme, probleme capitale, într-o strînsă interdependență: dezvoltarea și modernizarea economiei naționale, dezvoltarea și modernizarea științei și tehnicii, dezvoltarea și modernizarea învățămîntului, a sistemelor educaționale. Fiecare dintre acestea și toate împreună sînt considerate, deoarece sînt în realitate, de maximă însemnătate în viața materială și spirituală a societății contemporane.

Asemenea preocupări sînt mai evidente și permanente în țările socialiste, în România socialistă, unde nimic nu se cuvine să fie lăsat și nu e lăsat la voia întîmplării, în seama hazardului, unde problemele sînt corelate pentru a se completa și întregi, a se condiționa și impulsiona.

Este, de aceea, cu totul și pe deplin explicabil, ca sub semnul marilor imperative sociale ale prezentului, cu ochii minții mereu ațintiți spre viitor, Partidul Comunist Român și Statul nostru socialist să se preocupe mereu, fără conținere, de dezvoltarea și modernizarea școlii, de modernizarea și perfecționarea sistemului educațional. Plenare ale C.C. al P.C.R. și Conferințe pe țară au fost consacrate acestor probleme; ele ocupă un loc de cinste în Programul Partidului, în cuvîntările și expunerile tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului, președintele României.

Școala a încetat să mai fie contemplativă și idealul său cultural nu mai este și nu mai poate fi acela al raționalismului tradițional. Școala, păstrătoare și promotoare a specificului culturii naționale, se cuvine să fie în fruntea inițiativelor în toate domeniile, cultivînd convingerea că numai în realizările generațiilor în succesiune, formate în școli, se va afirma specificul culturii proprii, se va asigura contribuția popoarelor la patrimoniul valorilor universale. Se potrivește învățămîntului, ca și cercetării, constatarea învățatului francez Henri Focillon care cuprinde elementele progresului în acel fascicol de forțe în acțiune: tradiția, experiențele și influențele. Tradiția este forța verticală ce urcă din adîncul vîrstelor pentru a fi îndreptățită la caracterizarea de permanență istorică ce însoțește eforturile creatoare ale popoarelor. Experiențele, stîrnite de neastîmpărul căutărilor și creațiilor, îmbogățesc și înnoiesc cultura, civilizația. Ele sînt acelea care forțează viitorul.

Fără ele tradiția ar săraci și omenirea ar lîncezi, de aceea perioadele lipsite de geniul căutării și al încercării sînt primejduite de îmbătrînire. Vremea noastră este cea mai bogată în încercări și căutări, iar tînăra generație este cea mai privilegiată din cîte au fost în ce privește căutarea îndrăzneată și îndrăzneala căutării. Iar din valorile create de alții, care străbat, prin mijlocirea influențelor, orizonturile, se cuvine ales ceea ce este mai de preț, grăunțele de aur, acelea de care e nevoie și se potriveșc cu aspirațiile și idealurile de progres, bunăstare și fericire a fiecărui popor.

Învățămîntul, componentă organică a vieții sociale, parte integrantă a acesteia, pretinde o orientare judicioasă corelată cu totalitatea nevoilor sociale. Multe realizări și numeroase înfăptuiri a înscris cuprinzătoarea cronică a omenirii, din timpuri străvechi și pînă astăzi. Fiecare dintre ele și toate la un loc — rod al strădaniilor și stăruințelor, eforturilor și sacrificiilor aceleiași omeniri — cele mai multe, dacă nu toate, au avut drept temei trainic educația; educația în accepțiunea cuprinzătoare a noțiunii, în sensul unui proces ce se dezvoltă și se perfecționează neconținut, atît ca rezultat al acțiunii unuia asupra altuia, a educatorului asupra celor educați, cît și al acțiunii proprii care înseamnă autoeducarea.

În cel dintîi înțeles, educația îmbrățișează mai ales tineretul, creșterea acestuia, dezvoltarea calităților morale și intelectuale, a însușirilor psihice, instruirea cu temei în vederea integrării sale plene și neîntîrziată în viața socială. În sensul în care o definea Cicero, acum mai bine de două milenii, care, referindu-se la educatori, afirma cu deplină temei și deplină îndreptățire că nu pot aduce un mai mare folos patriei decît educînd tineretul. Trecerea anilor n-a umbrit strălucirea acestui adevăr; i-a adăugat însă alte înțelesuri, i-a îmbogățit sensurile și conținutul pe măsura și în ritmul prefacerilor din societate.

Se cuvine, de aceea, revizuită cu răspundere concepția tradițională a învățămîntului de a transmite cunoștințe, cît mai multe cunoștințe, fără a stăruii îndeajuns asupra deprinderilor și a metodelor care să permită integrarea cît mai grabnică a noilor specialiști și a noilor cuceriri în cercetare, învățămînt, producție, „proces unitar, inseparabil în formarea specialistului de mîine“.

Dacă învățămîntul se cuvine să fie un sistem coerent, în aceeași măsură se cuvine a fi coerent sistemul educațional pentru a-și îndeplini misiunea, pentru a i se asigura armonia și echilibrul de absolută trebuință.

Școala, mai mult poate decît orice alt domeniu, pretinde echilibru și armonie. Asemenea deziderat este cu totul explicabil și pe deplin înțeles dacă ne sînt mereu în fața ochilor minții funcțiunile primordiale ale școlii de azi: educație — cercetare — producție. Dacă metafora cunoscută cu privire la scriitori, socotiți „ingineri ai sufletului omenesc“, este întemeiată, în egală măsură, sau, poate, în măsură și mai mare, este corespunzătoare pentru alți modelatori ai sufletului omenesc — profesorii, educatorii. Cu atît mai mult, cu cît acestora le sînt încredințate vîlăstărele tinere care pot fi modelate cu mai mare înlesnire și generozitate decît generațiile de adulți. De aceea și

răspunderea educatorilor este mai mare, mai pretențioasă, mai responsabilă, educatori din toate școlile cărora le sînt încredințați tinerii de toate vîrstele.

Educația de astăzi, cuprinsă în toate acțiunile și activitățile școlare și din afara școlii, sintetizate în valorosul Cod al eticii și echității socialiste, elaborat de conducerea superioară a Partidului nostru, nu se mai poate mulțumi, dacă vrea într-adevăr să servească societatea în plin avînt revoluționar și creator, de a forma doar specialiști în sens tradițional. Educația se cuvine să fie activă, ca metode și scopuri de inițiere și înnoire în toate domeniile, dinamică și programatică, un microcosm în macrocosmul social, pe care școala, educația sînt datoare să-l slujească cu credință, știință și conștiință, spre neîntrerupta prosperitate materială și spirituală, spre continuul progres general al societății. Nu este cu nimic exagerată afirmația că, în ultima analiză, prezentul și viitorul societății depinde de caracterul educației tineretului, la vîrsta întrebărilor și căutărilor, a maximei receptivități, la vîrsta modelării caracterelor. Educatorii și cei educați, profesorii și tineretul, sînt datori deopotrivă și în egală măsură să caute mereu oameni înțregi, oameni doritori să caute adevărul, să înțeleagă frumosul, să înobileze scopurile vieții sociale și naționale, să-și găsească drumul drept în viață, să-și întegreze individualitatea și personalitatea, după puteri și pricepere, în succesiunea istorică a generațiilor pe terenul larg al eforturilor națiunii socialiste, al idealurilor umanitare, ale umanismului socialist; să stăpînească temeinic metoda materialist-dialectică de analiză a fenomenelor sociale, să înțeleagă just noile realități istorice, caracteristicile economice, politice și sociale ale epocii în care trăim.

Pentru a realiza asemenea imperative sociale cît mai folositoare pentru prezent și viitor — convinși că viitorul se pregătește în prezent și se clădește pe prezent —, se impune cu necesitate corelarea echilibrată, armonioasă și judicioasă a funcțiilor fundamentale ale învățămîntului. Dezvoltarea facultăților intelectuale ale tineretului în raport cu posibilitățile și necesitățile contemporaneității este o datorie față de societate. Pentru aceasta se cuvine cu necesitate ca învățămîntul să fie receptiv, să nu se mărginească doar la transmiterea învățăturilor. În aceeași măsură, și uneori în măsură mai mare chiar, învățămîntul este dator să învețe tineretul studios metodele, tehnicile educației și cercetării, să-l ajute să cunoască și să înțeleagă direcțiile și domeniile noi, de perspectivă ale creației umane, valorile perene în primul rînd, coloană vertebrală a urcușului neîncetat al societății omenești.

Strădaniilor dascălilor și discipolilor se cuvine cu necesitate să li se confere două atribute de valoare inestimabilă și de aceea incontestabilă: echilibru și armonie în sens axiologic și epistemologic, în ființa umană, în natură, în societate. Începutul se cuvine realizat în însăși ființa umană, între gînd și faptă, între strădania și scopuri, între știință și conștiință. Mai mult ca oricînd, realizarea echilibrului și armoniei dintre gînduri și fapte, dintre strădania și scopuri este o necesitate a zilelor noastre, în anii aceștia cînd pe pămîntul României construim și dezvoltăm socialismul.

Funcțiile educative ale istoriei au fost recunoscute și sînt recunoscute de unanimitatea celor ce se preocupă de asemenea probleme. Și, firește, sînt raportate, aceste funcții, la societatea contemporană, la nevoile acesteia, la sprijinul pe care istoria îl poate oferi pentru înțelegerea acestei societăți. Cu un cuvînt, la raportul dintre istorie și societate, așa cum a fost formulată una din temele dezbătute la recentul Congres internațional de științe istorice de la San Francisco.

Relația istoriei cu societatea contemporană poate fi considerată fie din punctul de vedere al modului în care istoria reflectă problematica acestei societăți, fie invers, gîndind, adică, la modul în care societatea contemporană privește istoria. Ni se pare că al doilea punct de vedere e capabil să conducă la constatări și reflexii mai puțin comune decît primul. Explicitată, problema astfel pusă s-ar putea formula în cîteva variante. De pildă: societatea contemporană acceptă istoria ca o știință utilă civilizației actuale și care îi poate prevedea viitorul? Se justifică istoria în contextul și perspectivele civilizației contemporane?

Răspunsul la aceste întrebări, la unison cu majoritatea istoricilor, este că independent de orice considerente extrinsece sau formale, ceea ce se impune este constatarea că istoria există, că este o disciplină științifică de o realitate incontestabilă, dispunînd de un enorm material de observație, acumulat în secole de practică, și de o metodă proprie. În consecință, principiul hegelian al identității dintre real și rațional nu ne permite să-i discutăm nici existența, nici dreptul la existență.

Dacă acesta e adevărul, următoarea întrebare poate fi formulată în legătură cu rolul istoriei astăzi și ce rol îi rezervă viitorul, ținînd seama de specificul societății contemporane.

Într-o accepțiune primară, care într-un fel îi precede existența ca atare, istoria trebuie să fi apărut și ea dintr-o necesitate practică, aferentă formării omului în procesul muncii. Imboldul inițial, utilitar, din care se va detașa ulterior istoria independentă, a fost nevoia fixării și transmiterii treptelor succesive acumulate de experiența umană în producția mijloacelor de existență.

Necesitatea păstrării și transmiterii experienței a stimulat dezvoltarea memoriei, dar a relevat și insuficiențele ei; în consecință se va ivi deprinderea de a o ajuta, prin anumite „puncte de reper” materiale în cîmpul experienței. Din această deprindere necesară se va detașa preocuparea din ce în ce mai conștientă de păstrare a datelor trecutului, însoțită de un anume respect pentru ceea ce ele erau capabile să furnizeze, ca orientare, activității prezente. Preocuparea în cauză se va elibera treptat de contingentele utilitare inițiale și își va cîștiga o autonomie relativă.

Emancipîndu-se și constituindu-se în ceea ce numim o *disciplină*, istoria și-a completat funcțiile originare cu alte modalități de transmitere a ex-

perienței. Notațiile sale se vor ridica la un grad mai general, concentrându-se în jurul acțiunilor de conducere a societății — a politicului —, ceea ce n-a fost, cu siguranță, fără legătură cu apariția claselor și a statului.

Istoricii moderni mai adaugă acestor resorturi ale constituirii istoriei și argumentelor în favoarea justificării existenței sale și alte observații pe deplin întemeiate.

Istoria — se spune — corespunde curiozității spontane a omului pentru tot ce îl înconjoară, îl privește, îi aparține. E o proiecție a acestei curiozități spre trecut, o expresie superioară a unei trăsături psihice specific umane. Trăsătură din care, cultivată consecvent, se naște — nu numai în istorie ci în oricare domeniu — ceea ce se cheamă vocație.

În al doilea rând — fapt confirmat de apariția unui gen frecvent de operă istorică, mai precis spus a unei maniere de a o întocmi —, istoria răspunde și unei plăceri de ordin estetic: „Spectacolul activității omenești — spune Marc Bloch — e făcut să farmece, să atragă, mai ales atunci când depărtarea ei în spațiu și timp o învâluie în subtila seducție a straniului“.

În al treilea rând, faptul însuși că istoria a devenit o larg răspândită vocație și a generat fastidioase ocupații erudite, împreună cu tipul uman corespunzător, dovedește că ea nu e numai efectul curiozității spontane, ci al unei nevoi intelectuale ferme, de factură superioară. E mai mult decât divertisment și decît sursă de pură informație: e obiect de cugetare. Istoria a putut fi indiferentă pentru *homo faber*, dar nu va fi niciodată indiferentă pentru *homo sapiens*.

În fine, în rememorarea sistematică a propriului trecut, omul a sperat totdeauna să găsească un ghid pentru acțiunile sale prezente ori viitoare. În complexitatea vieții sociale evolute, rolul atribuit ei — de călăuzitor al acțiunii —, istoria se postează pe planul unor constatări și precepte exprimate la un mod mai general, subsecvente de regulă convingerii în permanența imuabilă a unor valori morale.

În societatea actuală aceste considerente în sprijinul apariției și persistenței istoriei și-au păstrat valoarea integrală.

E vădit că în calitatea de agent al transmiterii experienței utile, istoria nu numai că și-a păstrat rolul dar se pare că și l-a sporit, chiar dacă alte discipline o completează.

Interesul și curiozitatea firească — această motivație psihologică a istoriei — n-au dispărut nici ele în condițiile actuale. Manifestarea sa e chiar mai largă, dacă ne gândim, de pildă, la introducerea în circuitul culturii a uriașei mase de oameni, datorită spectaculoaselor progrese ale instrucțiunii publice, ca urmare a revoluțiilor sociale, a eliberării naționale, a perfecționării și diversificării mijloacelor de difuzare a informației. Popoare întregi își descoperă sau redescoperă astăzi istoria, cu interes și entuziasm.

Și iarăși nu putem tăgădui că în calitatea de expresie a unui interes intelectual superior și sistematic, tradus în minuțioasă și îndelungată muncă de erudiție, istoria poate fi subestimată astăzi, în optica unui secol tehnicist, în raport cu investiția de inteligență care — la aceeași dimensiune — a

produs, prin intermediul științelor naturii, o revoluție fără precedent, deschizătoare de orizonturi nelimitate progresului uman.

În societatea contemporană, argumentul cu care istoria are cele mai bune șanse să-și justifice existența este tocmai acela de a oferi învățăminte pentru viața socială, pentru conducerea ei prezentă sau viitoare. Într-adevăr, niciodată mai mult decât în secolul nostru „lecțiile istoriei“, cărțile bune de istorie, mijloacele de cunoaștere a istoriei: muzeele, monumentele istorice etc. n-au fost mai urmărite, citite și frecventate în România. De aceea este izvorâtă fie din necunoaștere fie din motive subiective, tendențioase, afirmația unui publicist francez, anume că „oamenii de acțiune — sau cei care se cred astfel — nu mai vor astăzi să audă de discutabile „lecții ale istoriei“, nici de lumina pe care el ar putea-o furniza acestei lumi „în mutație“; argumentele scoase din tradiție sînt respinse în bloc de un secol grăbit să condamne structurile și instituțiile moștenite“. Sau părerea unor gînditori burghezi, ca Paul Valéry sau Raymond Aron, care neagă sau pun sub semnul întrebării caracterul științific și utilitatea istoriei.

Istoriografia însăși recunoaște deschis că experiența trecutului, considerată ca valoare și factor formativ ori director al contemporaneității, se constituie pe plan mental și ca efect al unei proiecții inverse: aceea a influenței exercitate de conștiința contemporaneității asupra modului în care ne apare experiența trecutului. Aserțiunea lui Benedetto Croce că „ori ce istorie este istorie contemporană“, sau aceea, nu mai puțin valoroasă, a lui Nicolae Iorga, anume „să pornim de la societatea contemporană și să ne întoarcem la ea“, se interpretează — alături de văditul ei valențe idealist-subiective — și în sensul că tratarea oricărei teme, fie cît de îndepărtată în spațiu și timp, devine *istorie* doar în măsura în care ea contribuie la elucidarea unor probleme ridicate conștiinței istoricului de interpretarea conjuncturii politice, sociale, economice și culturale în care el trăiește, că istoricul e dator să cerceteze problemele de care societatea are nevoie și în sensul în care societatea pretinde, spre folosul ei. „La drept vorbind — admite și Marc Bloch — conștient sau nu, întotdeauna experiențele noastre cotidiene sînt acelea cărora ... în ultimă analiză, le împrumutăm elementele ce ne servesc la reconstituirea trecutului“.

Istoriografia științifică marxistă și eclatantele exemple de previziune asupra desfășurării vieții sociale în direcția ei generală (nu neapărat și în detalii), pe care materialismul istoric le oferă de mai bine de un secol, sînt argumentele cele mai solide pe care istoriografia actuală le poate invoca spre a-și revendica în continuare rolul util în patrimoniul intelectual al contemporaneității.

Patosul creator al poporului român în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria-i străbună, întrezărirea zorilor comunismului vădesc din ce în ce mai limpede adevărul afirmațiilor lui Fr. Engels, potrivit cărora în noua orînduire „viața socială a oamenilor, care pînă acum li se părea impusă de natură și societate, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine care dominau pînă acum istoria, trec

sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștienți, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei, vor avea, în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare, efectul voit de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în imperiul libertății“.

Marii istorici români, începînd cu cei din epoca preluminilor (Dimitrie Cantemir) și pînă în vremea noastră — fără să cunoască, unii, gîndirea întemeietorilor socialismului științific, alții cunoscînd-o — au subliniat rolul istoriei nu doar ca știință despre trecut, ci ca sprijin în cunoașterea, înțelegerea și orientarea în societatea contemporană. În formulări proprii fiecăruia, identice, însă, în conținut. „O națiune care nu-și cunoaște istoria se aseamănă ființelor lipsite de memoria celor trecute; ea nu cunoaște legătura necesară între trecutul, prezentul și viitorul său“ (Al. Papiu Ilarian). „Cartea de căpetenie a popoarelor“ (M. Kogălniceanu). „Studiul trecutului omenirii trebuie să fie de folos și prezentului și să dezvăluie viitorul“ (N. Iorga). „Istoria ca știință despre dezvoltarea omenirii are drept problemă menirea de a explica prezentul societății omenești și explicînd prezentul, ea îndreaptă calea viitorului. Cît timp va fi societatea omenească, va fi și istorie și știință istorică. Interesul unui popor pentru istoria sa este totodată măsura cea mai sigură pentru gradul său de cultură, pentru civilizația lui“. (D. Onciul).

Prețuind tradițiile valoroase și acumulînd învățături prețioase din propria experiență, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., președintele R. S. România, sublinia cu putere și convingere rolul istoriei ca știință a reconstituirii trecutului, a înțelegerii prezentului și a întuirii viitorului. „Istoria oferă concluzii și învățăminte — afirmă conducătorul partidului și statului nostru — despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punînd în evidență atît ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cît și piedicile ridicate de-a curmezișul evoluției și care au costat scump umanitatea, au întîrziat progresul unor națiuni. Rezultatele cercetărilor istorice sînt de natură să ajute omenirea contemporană să înțeleagă mai bine legile obiective care guvernează societatea, necesitatea de a acționa în spiritul progresului. De asemenea, istoria este chemată să sprijine, prin concluziile sale, perfecționarea societății de azi, relațiile dintre state și națiuni, conlucrarea pașnică dintre toate popoarele lumii.“

Pe aceste fapte se poate întemeia și valoarea istoriei ca factor educativ. „Nici o realitate — spune Karl Jaspers — nu e mai esențială pentru propria noastră conștientizare, decît istoria. Ea ne arată cel mai larg orizont al omenirii, ne furnizează conținutul tradiției care ne fundamentează viața... Ne face să cunoaștem pe om în cele mai înalte posibilități și să-l vedem în creațiile lui nepieritoare“.

Deși emisă de un gînditor idealist, această confesiune de panumanism în timp nu avem motive s-o respingem. Ba am putea chiar afirma că dincolo de limita intențiilor probabile de cuprindere ale filozofului german, cetățeanul societății socialiste e cel mai în măsură să înțeleagă acest rol și

sens al istoriei, fiindcă nici unui altuia nu i se revelează astăzi cu atîta evidență cucerirea condiției sale actuale și viitoare pe temelia unui riguros și legic proces istoric, promovat de clasa muncitoare și de partidele sale politice, prin lupta lor din ultimul secol.

O caracteristică în dezvoltare a istoriografiei actuale, confruntate cu invazia științelor speciale ce proliferază vertiginos, este refugiarea ei pe un plan mai înalt și mai larg de sinteză. Pare că, alungată din atîtea compartimente de la nivelul nemijlocit al desfășurării activității omenеști, istoria ar fi reacționat urcînd pe o platformă superioară, de unde are avantajul de a îmbrățișa cu privirea un orizont mai larg și a observa detaliile peisajului în totalitatea corelațiilor lor esențiale. Istoria de astăzi se vrea *totală*, convingîndu-i cunoscuta declarație de principiu a lui Terențiu: „...*Humani nihil a me alienum*“. Această tendință nu are ca efect, cum s-ar putea crede, o diluare a ei în generalități, ci se manifestă, dimpotrivă, printr-o diversificare în conținut, prin constituirea sau reconstituirea sistematică a numeroase ramuri inexistente ori neglijate mai înainte: istoria economică, socială, demografică, a mentalităților și a culturii, relațiile lor cu alte discipline. Totul este în prezent febril reconsiderat, adîncit și îmbogățit în perspectiva și în sprijinul acestei istorii totale a omului, pe care materialismul istoric a indicat-o de la început drept metoda adecvată de abordare și explicare a fenomenelor dezvoltării sociale.

Această tendință spre istoria totală reflectă o realitate a lumii contemporane, anume acea superioară unitate relațională a întregii societăți, creată de interdependența dintre țări și popoare în satisfacerea nevoilor lor materiale și spirituale, dar și de revoluția tehnico-științifică a vremii noastre, îndreptățindu-i pe cei în drept să considere istoria timpului nostru că merită cu adevărat și plener caracterizarea de istorie universală.

Clasicii marxism-leninismului, îmbrățișînd întreaga istorie a omenirii, au desprins o serie de legi potrivit cărora se desfășoară în lume istoria marilor prefaceri sociale și a marilor personalități. Pe temeiul cunoașterii istoriei, ei au ajuns la o nouă concepție despre lume și viață. Iar această concepție, la rîndul ei, a conferit istoricilor încrederea în posibilitatea de a cunoaște lumea și viața și de a contribui la marele efort, revoluționarul efort de transformare a lumii vechi într-o lume nouă.

Marxismul a făcut din istorie o știință, care urmărește dezvoltarea dialectică a modului de producție și a luptei celor asupriți împotriva asupritorilor.

Dacă sîntem de acord cu părerea mai veche și mereu nouă, care proclamă istoria drept sursă de învățăminte pentru viață, sîntem datori să admitem și formularea generală, potrivit căreia trecutul omenirii în întregime constituie o asemenea sursă. Mai ales dacă nu uităm uriașa experiență umană acumulată de-a lungul mileniilor care, în fapt, constituie o mare experiență de viață. Prin aceasta istoria poate fi socotită, fiindcă este în realitate, o știință formativă, optimistă, educativă prin excelență.

Lecțiile de istorie și cercetare istorică nu sînt doar un izvor de cunoștințe despre trecutul omenirii, ci și o modalitate de învățăminte valoroase, care ajută tineretului să intuiască marile procese istorice în evoluția omenirii și în îndeplinirea marilor idealuri ale unei vieți mai bune, să înțeleagă legile generale ce au acționat și acționează în societatea omenească, să cunoască dinamica forțelor sociale înaintate, rolul hotărîtor al maselor populare în îndeplinirea aspirațiilor de progres și de civilizație ale omenirii și să contureze imaginea reală a personalităților istorice, care s-au identificat și au acționat în sensul aspirațiilor legitime ale popoarelor.

Istoria demonstrează că societatea nouă, socialistă și comunistă se sprijină pe temelii trainice, milenare. Puterea educativă a unor asemenea temeuri este mai puternică decît s-ar putea crede la o examinare superficială.

Cunoașterea trecutului constituie un mijloc de educație patriotică și comunistă în același timp, căci adaugă solidarității cu prezentul solidaritatea cu generațiile ce ne-au precedat. Pentru a constitui o componentă educativă, istoria se cuvine să fie reală, să ajute tineretul să înțeleagă societatea în mijlocul căreia trăiește, în sinul căreia-și desfășoară propria-i existență creatoare. O cunoaștere întregă, în care creații materiale și spirituale, mase producătoare și personalități istorice, condiții obiective și factori subiectivi își găsesc locul convenit în complexul proces al dezvoltării istorice. Și deoarece istoria este o continuă dezvoltare, ea orientează tineretul spre viitor, îl ajută să înțeleagă și să prețuiască înnoirea, transformarea ca o condiție a existenței. De aceea, slujitorii muzei Clio — profesori, istorici — sînt datori să transmită cu căldură și luciditate chipul real al trecutului și prezentului, pentru a asigura trăinicie punții spre viitor.

Pentru ca istoria să-și împlinească rolul său educativ s-a subliniat și se subliniază mereu adevărul că accentul se cuvine pus pe formarea convingerilor, prin stimularea discuțiilor, prin îmbogățirea argumentelor, urmărind consecvent ideea că nimic din ceea ce comunicăm tineretului — elevi și studenți — să nu rămînă în stadiul de enunț. Și, mai presus de toate, să nu se piardă din vedere relația indisolubilă dintre seriozitatea argumentelor științifice și efectul elementelor educative. Tineretul nostru este sensibil și la argumente de natură emoțională, dar, în același timp, el și gîndește rațional, critic, vrea să fie convins de ceea ce i se spune. Satisfacerea acestei aspirații legitime presupune marea calitate a educatorului: a pune, prin știința istoriei, în mișcare intelectul și resorturile inimii deopotrivă, ceea ce se poate realiza numai printr-o temeinică pregătire și o mare responsabilitate.

Mai ales că tineretul de azi trăiește întens în actualitate și cu un interes manifest către viitor. De aceea, nu numai din interes de ordin politic, dar și dintr-o motivație derivată din structura spirituală a tineretului, istoria joacă un rol însemnat în formarea convingerilor proprii ale tineretului de azi. Se cuvine, deci, să se pornească de la cunoaștere, să se treacă prin convingeri și stări afective spre a se ajunge la atitudini și acțiuni. Numai

totalitatea acestor factori, armonios corelați și judicios echilibrați, conferă istoriei un pronunțat caracter formativ și educativ.

Dacă întreaga istorie a omenirii constituie o sursă de învățăminte educative, există totuși deosebiri de grad între posibilitățile, între valențele educative ale istoriei diferitelor epoci. Intensitatea acestora depinde mult de relația mai apropiată dintre generația căreia disciplina istoriei se adresează, cu intenții educative, și conținutul prin care încearcă realizarea acestor intenții. Cu cât acest conținut va fi mai actual, mai bogat în probleme în legătură mai directă cu contemporaneitatea, cu atât el are șansa de a influența mai profund, în sens educativ, generația care-l receptează. În lumina considerentului de mai sus, istoria contemporană ar sta pe primul loc, sub raportul importanței și eficienței sale educative, urmată de istoria modernă, și apoi, fără a fi lipsite de asemenea valențe, celelalte epoci istorice.

Pentru realizarea conținutului educativ în cât mai mare măsură, unele obiective pot fi considerate prioritare. Dintre acestea, unul poate fi cultivarea atașamentului pentru ideea de progres social. Iar în dezvoltarea acestei convingeri, accentul se cuvine pus îndeosebi pe două categorii de probleme: cele care tratează fenomene revoluționare, foarte numeroase și importante în decursul istoriei și cele ce înfățișează dezvoltarea economică, tehnico-științifică și culturală.

Prima din categoriile de mai sus permite dezvoltarea anumitor convingeri, subsumate formării unui spirit de angajare pentru ideea de progres social. Mai întâi convingerea că revoluțiile — operă a claselor sociale oprimate și exploatare — reprezintă momente istorice fundamentale, necesare și în care se concentrează — într-un timp relativ scurt — capacitățile de progres ale societății. În legătură cu aceasta nu este greu a justifica însuși progresul, ca valoare etică, în raport cu care trebuie să se definească finalitatea atitudinii oricărui cetățean, a oricărui intelectual.

În același timp, se oferă ocazia de a se insista asupra dezvoltării atașamentului față de cauza claselor sociale oprimate și a condamnării claselor reacționare. Acest lucru se poate face cu ușurință, folosind exemplele extrem de bogate pe care le oferă istoria raporturilor de clasă, cu deosebire în preajma sau în desfășurarea proceselor revoluționare.

Capitolele consacrate dezvoltării economice, tehnico-științifice și culturale pot fi folosite — în scopuri educative — pentru a insista îndeosebi asupra unor idei directoare. Dintre care aceea, potrivit căreia orice progres obiectiv în aceste domenii se raportează cu regularitate și în mod necesar la un progres al concepțiilor materialiste despre lume, sau cel puțin la dezvoltarea unor elemente ale acestora. În al doilea rând, se îmbie posibilitatea de a se cultiva în mințile și inimile tinere admirația pentru realizările tehnico-științifice extraordinare ale ultimelor două-trei secole, care au influențat și revoluționat — fiecare în parte — mai adânc viața societății decât o colecție întreagă de bătălii, războaie sau decizii și decrete ale puterii de stat.

Un alt obiectiv de ordin educativ ce se oferă este cultivarea ideii de pace și înțelegere între popoarele lumii, de colaborare constructivă între

ele și combaterea războaielor nejuste ; demitizarea — pe cât posibil și între limite raționale și științifice — a figurilor de comandanți militari, a personalităților războinice, a politicii agresive și a tendințelor militariste ale unor state.

Un al treilea obiectiv fundamental ce se cuvine demonstrat cu aceleași scopuri educative este cultivarea atașamentului față de cauza eliberării clasei muncitoare : condițiile grele de muncă în regimul de fabrică, condițiile inumane de viață ale clasei muncitoare în centrele industriale și exemple de eroism din lupta clasei muncitoare pentru o viață mai bună.

Toate acestea converg spre o altă latură educativă fundamentală : educația patriotică. Dar patria și patriotismul fiind realități social-istorice, conținutul educației patriotice se cuvine raportat la condițiile istorice concrete de loc și timp. În societățile împărțite în clase antagoniste, patria și patriotismul erau înțelese în chip diferit de clasele și categoriile sociale ale epocii : asigurarea privilegiilor rezultate din exploatarea în beneficiul lor exclusiv a bogățiilor și muncii întregii societăți — de către clasele dominante ; dragostea față de pământul natal, munca pașnică și constructivă, lupta împotriva nedreptăților — de către masele producătoare. În perioada de formare a națiunii române moderne, conținutul noțiunilor de patrie și patriotism se îmbogățește cu sensuri noi : lupta pentru emancipare socială și dreptate națională, așezarea pe temeiuri democratice a instituțiilor publice.

Dragostea de patrie, patriotismul era condiționat de cei mai de seamă, mai înaintați dintre gânditorii români de asigurarea dreptății pe seama poporului. De soluționarea acestei probleme, atârna, potrivit judecății drepte a revoluționarului democrat Nicolae Bălcescu, nu numai viitorul țărilor române, ci a întregului popor român. Iar tovarășul de luptă și idei al lui Bălcescu, Aron Florian demonstra că orice cetățean își va iubi patria numai atunci când va ști că așezămintele și instituțiile acesteia sînt cele mai sigure garanții pentru îmbunătățirea sa materială și morală. Ceea ce se poate asigura numai în republicile adevărate, așezate pe principii populare.

N-a scăzut cu nimic, astăzi, nevoia de a înarma tineretul, întregul popor cu conștiința faptului că istoria poporului român a fost înainte de toate o luptă pentru păstrarea entității sale ca popor liber și neatârnat, o luptă continuă pentru drepturile sale împotriva exploataților proprii și a dominatorilor străini. Că tradițiile revoluționare ale poporului român, ale clasei muncitoare ocupă un loc deosebit în istoria patriei. Partidul Comunist Român, el însuși continuatorul luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, Programul partidului, adoptat cu unanimitatea participanților la Congresul al XI-lea, devenind astfel „carta” întregii națiuni române, prefațat de o remarcabilă sinteză a trecutului de luptă pentru libertate, dreptate și progres a poporului român, acordă o atenție deosebită educației tineretului în spiritul acestor tradiții glorioase, în spiritul patriotismului socialist. Ceea ce înseamnă atașament sincer și total față de frumusețile și bogățiile țării, față de trecutul și prezentul ei, față de realizările epocale ale erei socialiste, față

de viitorul ei. Înseamnă cultivarea și dezvoltarea unității dintre oamenii muncii români și ai naționalităților conlocuitoare. Iubirea față de patria proprie, patriotismul socialist nu numai că nu neagă, ci afirmă respectarea tradițiilor înaintate ale altor popoare, ceea ce înseamnă cultivarea internaționalismului socialist. Dezvăluirea și cunoașterea acestor realități, care înlesnesc poporului nostru posibilitatea de a-și făuri astăzi, sub îndrumarea P.C.R., propria sa soartă și propriul său drum, constituie contribuția de seamă pe care istoria o oferă pentru educarea comunistă a tineretului.

Cea mai convingătoare demonstrație a rolului educativ al istoriei aparține secretarului general al P.C.R., președintele R. S. România, care sintetizează în termeni lămuritori problema: „Studiul istoriei va trebui să devină în școala noastră un factor esențial de educație patriotică a tinerelor generații, de dezvoltare a sentimentelor de răspundere față de soarta națiunii noastre socialiste, a hotărârii ferme a tuturor tinerilor de a-și închina toată energia, elanul, puterea de muncă și chiar viața, dacă va fi necesar, înfloririi și apărării patriei, salvărdării libertății, suveranității și integrității teritoriale, cuceririlor revoluționare, socialiste a poporului“.

★

La capătul acestor considerații cu privire la rolul istoriei în educația comunistă a tineretului se poate afirma că societatea contemporană, cu toată hipertrofia unei civilizații tehnico-științifice extrem de valoroase, n-a redus substanțial prezența istoriei din conștiința colectivă. E foarte adevărat, însă, că pentru a-și asigura și a-și spori rolul, istoria e obligată să țină seama, să se adapteze și să răspundă condițiilor și comandamentelor unei societăți în avânt impetuos spre viitor, ale cărei mijloace de progres se revoluționează și se accelerează în ritm aproape incredibil. Degajată de răspunderile ce se atribuiau în trecut erorilor sale de concepție și educație, istoria își poate și-și va menține rolul de judecător al lumii contemporane și va continua să fie, de asemenea, unul din cele mai importante și eficiente mijloace de educație comunistă a tineretului.

DOVEZI ARHEOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII

DUMITRU BERCIU

În. ultimele trei decenii s-au efectuat pe teritoriul țării noastre ample cercetări arheologice, folosindu-se metode adecvate și răspunzând cerințelor rezolvării unor probleme prioritare. Un prim rezultat al acestor investigații s-a concretizat în prima sinteză de istorie marxistă, care a fost tratatul de istorie a României,¹ volumul I, apărut în 1960. În cei 15 ani ce s-au scurs de atunci, cercetarea arheologică românească a obținut noi rezultate, care au înlăturat un însemnat număr de lacune ce existau încă. Pe de altă parte, de la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român și pînă azi s-au dat noi orientări studiului și predării istoriei naționale, cu căutarea și prezentarea adevărului istoric, așa cum a fost el. De aceea, conducerea superioară de partid și de stat a luat hotărîrea să se treacă la elaborarea ediției a II-a a *Istoriei României*. Un prim volum va cuprinde tot răstimpul de la paleolitic pînă la sfîrșitul secolului al VII-lea — începutul secolului următor, cînd considerăm că poporul român se formase în structura intimă a sa, cît și limba română.

Fără îndoială că o preocupare constantă a istoriografiei actuale românești a fost de a cunoaște cît mai temeinic procesul continuității și rolul acesteia în etnogeneza poporului român, în unitatea sa și a limbii sale. În elucidarea acestei probleme arheologia a adus o contribuție esențială.²

Concepția privind continuitatea se sprijină pe teza științifică a formării poporului român din contopirea dacilor cu romanii, cei doi factori fundamentali ai formării poporului român. Elementul slav reprezintă un adaos, un adstratum. În lumina acestei concepții va trebui să urmărim problema continuității, așa cum se reflectă aceasta în izvoarele arheologice.

¹ *Istoria României*, vol. I, 1960, care este subliniată de lucrările de sinteză: C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973; G. h. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, 1973, D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și numismaticii*, 1966; sau în studii publicate în reviste de specialitate: D. Berciu, *Probleme privind formarea poporului român, în lumina cercetării arheologice recente*, în „Revista de istorie”; tom 28, nr. 8/1975, p. 1156—1169; C. Preda, *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 26, nr. 4, 1975, p. 441—486.

² A se vedea nota 1.

Ceea ce interesează de la început este cunoașterea substratului tracic. S-a putut pătrunde înapoi, în timp, pînă acum aproximativ patru mii de ani, cînd neamurile tracice se constituiseră, pe la 2000 î.e.n., și de cînd începe să se creeze treptat, treptat o unitate culturală, de etnicitate tracică, pe care o surprindem în descoperirile arheologice. S-a dovedit că patria tracilor a fost în Carpați și la Dunăre. Din această regiune carpato-dunăreană s-au răspîndit în toate direcțiile. S-au format în cursul mileniului al II-lea î.e.n. diferite culturi, pe care arheologii le-au numit convențional, după o uzanță statornicită de mult în cercetarea arheologică mondială, ținînd seama de localitățile sau punctele unde au fost descoperite cele mai caracteristice materiale. Astfel, drept culturi tracice sînt culturile Monteoru, Tei, Costișa, Verbicioara, Gîrla Mare, Vatina, Otomani, Sighișoara-Wietenberg și Coslogeni. Cu toate aspectele particulare, aceste culturi formează o mare unitate nord-tracică, fără nici un hotar despărțitor al Carpaților sau al Dunării. Multe dintre ele se răspîndesc dincolo de hotarele actuale ale țării noastre. Originea lor este locală, ele reprezentînd o sinteză etnoculturală originală care pe plan lingvistic a dobîndit acel aspect indoeuropean, din care a derivat, ca un rezultat al continuității etnice, limba traco-geto-dacă. Unitatea etnoculturală tracică acoperea, de asemenea, și întreaga zonă dintre Dunăre și munții Balcani. Mai bine de opt secole, culturile tracice amintite mai înainte s-au dezvoltat fără nici un fel de întrerupere, întreținînd permanente legături și schimburi între ele, care au contribuit și mai mult la fortificarea acestei unități. În afară de aceasta, în mileniul al II-lea î.e.n. s-au înfiripat puternice ateliere metalurgice, ca cele din Transilvania centrală și cele din nord-vestul României. Activitatea acestor centre a devenit și mai vie spre sfîrșitul epocii bronzului tracic și cu deosebire între 1200—800 î.e.n., cînd deja se răspîndise fierul. Produsele metalurgiei bronzului s-au răspîndit în aria tuturor culturilor carpato-dunărene, ele cimentînd în felul acesta unitatea tracică dintre Carpații de nord pînă la Balcani. Unele forme de arme sau unelte tracice au avut o răspîndire mai mare sau mai restrînsă, dar caracterul etnic tracic al diferitelor produse a rămas constant. Substratul tracic a absorbit toate bogatele moșteniri neo-eneolitice preindoeuropene, așa încît firul continuității poate fi sesizat în zona respectivă încă din mileniul al VI-lea î.e.n., cînd se pusese temelia unei vieți stabile, de cultivatori și crescători de animale pe aceste meleaguri ale Europei.

Pe vatra tracică a epocii bronzului s-a dezvoltat cultura din prima epocă a fierului (cca 1200—450 î.e.n.), ai cărei creatori sînt tot tracii, descendenții direcți ai celor din epoca precedentă. Între cele două epoci există o continuitate perfectă. Descoperirile din ultimii 10 ani, cum au fost cele de la Susani, Insula Banului din Banat, cît și cele de la Lăpuș-Maramureș, Reci și Mediaș în Transilvania, Cozia în Moldova și Babadag în Dobrogea au făcut dovada originii autohtone a celei de-a doua mari unități culturale tracice, pe care arheologii o numesc, de asemenea, tot convențional, Hallstatt.

Pe substratul tracic din epoca bronzului și din prima epocă a fierului se vor forma geto-dacii. Procesul genezei culturii acestora se cunoaște bine

în prezent, datorită descoperirilor arheologice. În istoriografia europeană de pînă spre sfîrșitul secolului trecut se răspîndise părerea că geto-dacii au fost fie slavi, fie germani, fie celți, dar numai traci nu. Este meritul marilor noștri arheologi și istorici ca Vasile Pârvan, Ioan Andrieșescu și Nicolae Iorga de a fi dovedit că geto-dacii sînt traci și ei au locuit pe o vastă arie geografică, și anume de la munții Haemus (Balcanii) pînă în Carpații nordici, de la Tyras (Nistru) pînă dincolo de Tisia (Tisa). Ei au dezvoltat pe această vatră străveche tracică o civilizație superioară și unitară, care a dobîndit în sec. I î.e.n. și expresia politică, sub forma unui stat cuprinzător al tuturor ținuturilor locuite de geto-daci, în fruntea căruia se va găsi, peste trei decenii, marele Burebista. Continuitatea și unitatea nu sînt dovedite numai prin documentarea arheologică, atît de bogată și sporită, an de an, dar și prin păstrarea, pînă în zilele noastre, a tradiției statale statornicită prima dată, pe o vastă arie unitară, de marele Burebista.

Toate descoperirile arheologice din țara noastră și din țările vecine vin să sublinieze nu numai unitatea etno-culturală din epoca lui Burebista, dar și continuitatea acestei epoci cu epocile anterioare. În felul acesta, constituirea substratului tragic și traco-geto-dac și continuitatea sa milenară sînt în modul cel mai concret documentate.

Arheologia și numismatica vin, ajutate de acum înainte și de izvoarele scrise, să lămurească importantul proces al luării contactului dintre factorul geto-dac și roman, apoi pe acela al romanizării și, evident, al continuității daco-romane. Pătrunderea romanilor în Peninsula Balcanică de la sfîrșitul sec. al III-lea î.e.n. a avut ca ultim obiectiv fixarea frontierei statului pe Dunăre și apoi în timpul lui Traian în Carpați. În vremea lui August zona sud-getică, cea cuprinsă între munții Balcani și Dunăre fusese inclusă în cadrul imperiului, iar la jumătatea sec. I e.n. teritoriul Dobrogei fusese încorporat și el. În felul acesta, unitatea de odinioară a lumii geto-dace s-a sfărîmat și influența romană deveni din ce în ce mai puternică și la nord de Dunăre. S-a creat chiar o zonă de „acoperire” și control, din care dispar chiar centrele, *davae*-le, geto-dace, iar populația se rărește în ținuturile de șes, în parte fiind chiar mutată de romani la sud de Dunăre. Ceea ce ne interesează aici este, fără îndoială, continuitatea geto-dacilor. Ar fi greșit să socotim că în Cîmpia Română, de pildă, s-ar fi petrecut o depopulare în sec. I e.n. — deci înainte de cucerirea Daciei, întrucît descoperirile arheologice, deși modeste și sporadice, atestă o locuire în continuare a băștinașilor, iar răspîndirea monedelor romane nu încetează.

Procesul romanizării a fost un proces complex, de lungă durată, și el nu s-a limitat numai la teritoriile cucerite și administrate de romani. El a cuprins și pe dacii liberi, așa cum ne arată descoperirile arheologice și numismatice.³ De aceea problema continuității se pune nu numai în fosta provincie romană Dacia, ci pe întreaga arie a Daciei pre- și protoistorice. Rezultatul cel

³ Fentru Muntenia, v. D. Tudor, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum” XII, 1974, p. 111 și urm.; a avut loc chiar o colonizare și a luat naștere aici o sinteză etno-culturală daco-romană, susține D. Tudor.

mai important al romanizării a fost formarea culturii daco-romane și contopirea dacilor cu romanii, constituirea unei sinteze etnice noi, aceea a daco-romanilor, strămoșii direcți ai poporului român. Documentarea arheologică, îmbogățită an de an, atestă rămânerea pe loc a populației dace în 106 e.n., ca și mai înainte, în provincia dintre Mare și Dunăre. Descoperirile arheologice de la Enisala, Adamclisi, Soporul de Cîmpie, Cașoț, Obreja, Locusteni, Ostrovul Corbului, Stolniceni etc. au arătat că băștinașii au continuat să-și ducă viața în noile condiții create de stăpînirea romană. O atenție deosebită a dat noua istoriografie românească problemei dezvoltării dacilor liberi, care înconjurau din trei părți provincia Dacia și aveau legături directe cu aceasta, cît și cu Moesia inferioară sau cu Pannonia. S-a constatat că după 106 e.n., în Dacia liberă s-a dezvoltat, în continuare, civilizația locală, care, încet, încet asimilează numeroase elemente de civilizație romană. În nordul Moldovei și în Bucovina, se întilnește civilizația Lipița, aparținînd costobocilor dacici⁴, iar la sud carpii, de aceeași etnicitate dacică⁵, dezvoltau propria lor civilizație și întreprindeau dese incursiuni în imperiu. Atît carpii, cît și costobocii au lăsat o bogată moștenire geto-dacă și romanică perioadei ce s-a deschis după 300—375 e.n. La fel și dacii liberi din Maramureș⁶ și Crișana. În interiorul provinciei Dacia îi găsim pe băștinași pretutindeni, fie în mediul sătesc,⁷ fie în cel urban roman,⁸ fie chiar în castre, nu numai în împrejurimile acestora. Păstrarea unor denumiri în hidronimie și toponimie, pe vremea stăpînirii romane, și dănuirea unora și după 271 reprezintă, de asemenea, o dovadă a continuității geto-dacilor după cucerire, cum și prezența celor aproximativ 100 de cuvinte de origine traco-geto-dacă în limba română este dovada unei continuități în domeniul lingvistic, așa cum observase, încă din ultimul deceniu al secolului trecut B. P. Hasdeu, cel care sesizase rolul istoric pe care l-a avut substratul geto-dac în continuitatea, în formarea și în unitatea limbii române, ceea ce arheologia constată în domeniul culturii materiale și spirituale. Continuitatea daco-romană se oglindește în modul cel mai elocvent în descoperirile arheologice.

În 271 e.n., cînd romanii și-au retras armata și administrația din Dacia, dar păstrîndu-și o zonă de-a lungul Dunării și la nord de acest fluviu, populația daco-romană rămîne pe aceleași meleaguri ale ei. Ea continuă să folosească moneda romană care se răspîndește peste teritoriile fostei Dacii preromane, așa cum ne arată hărțile întocmite de numismați.⁹ Că părerea

⁴ N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor — Costobocii*, în „Bul. Univ. Babeș-Bolyai”, Cluj, I, nr. 1—2, 1956, p. 183 și urm.

⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.

⁶ Aci se afla puternicul centru daco-roman de la Medieșul Aurit; S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967.

⁷ D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, 1968; I. Winkler în „Studii și cerc. de istorie veche și arheologie”, 24 nr. 4, 1974, p. 497 și urm.

⁸ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, 1969; pentru Dobrogea, v. R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II: *Romanii la Dunărea de Jos*, 1968.

⁹ C. Preda, loc. cit.

unei „evacuări totale“ a Daciei în 271 e.n., pe care încearcă s-o acrediteze unii istorici și arheologi străini, este neîntemeiată și tendențioasă ne-o dovedesc nu numai descoperirile de caracter daco-roman, dar și acelea care documentează dănuirea pe aceleași locuri a romanilor înșiși. Amintim aci cimitirul *roman* de la Apulum (Alba Iulia), unde morții au fost îngropați după ritul și ritualul roman. Pe de altă parte, descoperirile arheologice datînd de după 271 e.n. au demonstrat nu numai continuitatea daco-romanilor, dar și refacerea unității de odinioară, care pînă în sec. V-lea era constituită. Prezența componentei locale¹⁰ din civilizația Sîntana de Mureș — Cerneahov, care este atribuită goșilor, se explică tocmai prin dănuirea băștinașilor în părțile de est ale țării noastre. De altfel, în secolele III-V. a existat în zona de-a lungul Dunării o continuitate și în ceea ce privește stăpînirea romană.¹¹

Pătrunderea violentă a hunilor în 375—376 e.n. crează o situație nouă pentru populația băștinașă. Cetele de războinici huni, în frunte cu Atila, au distrus ultima licărire de viață urbană romană la nord de Dunăre. De acum înainte, procesul etnogenezei noastre se va desfășura numai într-un mediu rural, spre deosebire de acela al popoarelor romanice din Europa Occidentală. Cultura materială a localnicilor de la sfîrșitul secolului IV și din secolul V este modestă și ea se oglindește în ceea ce arheologii au numit cultura Bratei-Costișa,¹² dar al cărei conținut, unitar pe întreaga vatră a Daciei de odinioară, arată o populație stabilă, de agricultori, crescători de vite și meșteșugari, cu vechi tradiții. Hunii și celelalte popoare în migrație au cauzat mari distrugereri și rămîneri în urmă. Discontinuitatea lor însă și eterogenitatea „pînzelor“ lor de cultură au favorizat dănuirea pe aceleași meleaguri a băștinașilor, dar și dezvoltarea lor mai lentă. Continuitatea din perioada migrațiilor se urmărește pe baza descoperirilor arheologice și a observațiilor de pe teren în cadrul acelei continuități mobile, a mutării de pe un loc pe altul cu reveniri, după ce pericolul a trecut. N. Iorga arătase că într-adevăr mobilitatea băștinașilor, a oamenilor pămîntului¹³ a reprezentat o forță de rezistență în fața presiunii migratorilor. Documentarea arheologică din ultimii 30 ani surprinde, documentat, această continuitate mobilă.

Un alt rezultat însemnat al cercetării arheologice românești privește lămurirea unor probleme privind secolul al VI-lea, care reprezintă o vreme de mari transformări dar și de afirmare hotărîtă a aborigenilor. Pe întregul teritoriu al Daciei este documentată în secolele VI și VII o civilizație unitară, romanică în structura ei și cu tradiții vechi geto-dace. Este vorba de

¹⁰ B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din sec. IV e. n. în Muntenia*, 1966; Gh. Diaconu, *Țirșor. Necropolă din sec. III-IV e.n.*, 1965; I. Ioniță, *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș în Moldova*, în „Carpica“, IV, 1971.

¹¹ D. Tudor, în „Daco-Romanica“, vol. 1, Freiburg-München, 1973; C. Preda, *loc. cit.*

¹² Ligia Bîrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV—V (Cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, 1973; Eugenia Zaharia, în „Apulum“, XII, 1974, p. 279 și urm.

¹³ Cum i-a numit el pe localnici: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. II, 1936.

civilizația Ipotești-Cîndești¹⁴, care s-a născut pe fondul cultural, etnic și lingvistic unitar Bratei-Costișa. În conținutul culturii amintite este foarte caracteristică ceramica lucrată cu mîna, care păstrează tradițiile celei geto-dace, cît și cea făcută la roată în care este evidentă factura romană și romano-bizantină. Se remarcă deopotrivă activitatea meșteșugărească a creatorilor acestei civilizații. Se cunoaște în prezent importantul centru meșteșugăresc de la Budureasa, jud. Buzău.¹⁵ În diferite așezări ale acestei civilizații s-au descoperit și tipare pentru turnat cruci. Asemenea obiecte stau în legătură cu credința populației indigene. Daco-romanii adoptaseră creștinismul, sub formă populară și latină, începînd încă din secolul al IV-lea e.n., așa cum arată, printre altele, binecunoscutul candelabru de la Biertan, jud. Sibiu. Sporirea obiectelor creștine în secolele al VI-lea și al VII-lea indică o continuitate a aceleiași populații autohtone. Și spre sfîrșitul secolului VII și începutul secolului VIII localnicii practicau un rit și ritualuri legate de noua credință. În cimitirul de la Izvoru, jud. Ilfov, au fost descoperite, printre cele 442 morminte, unele care aparțin unei populații creștine și românești stabile.¹⁶ Bogata documentare obținută prin cercetările sistematice de la Izvoru ilustrează, pe de o parte, o continuitate cu perioadele anterioare, iar pe de alta, o legătură cu dezvoltarea culturală următoare.

În mediul etno-cultural de caracter romanic Ipotești-Cîndești vor pătrunde, începînd din a doua jumătate a secolului al VI-lea, vechii slavi. Toate descoperirile arheologice paleoslave de pînă acum arată că slavii nu au constituit o pătură dominantă, că ei aveau o civilizație primitivă față de aceea a localnicilor și că, încă de la început, îi întîlnim în așezările, colibe și bordurile localnicilor. Foarte recent se semnalează și în Transilvania aceeași asociere a ceramicii vechi slave într-un mediu băștinaș.¹⁸ Descoperirile arheologice vin să facă dovada, la venirea slavilor, a unei populații dense, cu o civilizație superioară, de caracter romanic și unitară pe întreaga arie a Daciei străvechi, unde, grație rezultatelor cercetării arheologice, putem urmări în-tregul fir al continuității. Băștinașii găsiți de slavi nu erau alții decît români, care vorbeau limba romanică, pe care slavii nu au reușit s-o sfărîme. Ceea ce au împrumutat localnicii de la slavi, atît în domeniul lingvistic, cît și în acela al culturii materiale și spirituale, reprezintă un *adstratum*, un adaos.

¹⁴ V. Teodorescu, în „Studii și cerc. de istorie veche”, nr. 5, 1964, p. 485 urm. Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei*, 1974.

¹⁵ Materialele se află în Muzeul din Ploiești și au fost studiate de V. Teodorescu.

¹⁶ B. Mitrea, *Comunitate românească în Cimpia Dunării*, în „Magazin istoric”, X, nr. 3, 1974, p. 42—43.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Szekely Zoltan, în „Marisia”, V, 1975, p. 71 și urm.

TURCII SELGIUCI ȘI STATELE LOR

MIHAIL GUBOGLU

Selgiucii, predecesorii turcilor osmanlii, fondatori ai marelui imperiu turc, întins din Asia Centrală pînă la Marea Mediterană (sec. XI-XIII), au jucat un mare rol social, economic, politic, militar și cultural-artistic nu numai în istoria Orientului Apropiat, ci chiar pe tărîm universal. Au fost cunoscuți mai mult prin luptele lor cu cruciații (1097—1270). Prin migrațiile și așezările lor au contribuit nu numai la schimbarea situației politice, ci și la transformarea, în bună parte, a structurii etnice a Orientului Mijlociu. Ei au avut o cultură avansată, o știință și îndeosebi o artă splendidă, de o originalitate specifică.

Spre deosebire de alte popoare turcice (hunii, avarii, pecenegii, cumanii, uzii, tătarii etc.), selgiucii n-au avut legături strînse cu țările române; putem aminti doar colonizarea Dobrogei, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cu un grup numeros de turci selgiuci, mai ales la Babadag.

Fără a cunoaște istoria marilor selgiuci din Iran și, îndeosebi, instituțiile selgiucilor de Rum (= Anatolia) nu se pot înțelege originile Imperiului otoman, de mai tîrziu, de care țările române au fost legate prin mii de fire istorice. În literatura noastră istorică nu s-a scris nimic deosebit despre turcii selgiuci în afară de câteva capitole succinte, dar interesante, în partea introductivă a monumentalei opere a marelui istoric român Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches... I* (Gotha, 1908).¹ Pînă în timpurile din urmă chiar și istoriografia universală este destul de săracă în această problemă. Primul care s-a ocupat de istoria selgiucilor, tot în cadrul unei lucrări de mari proporții, a fost Deguines². Apoi Joseph v. Hammer, tot în partea introductivă a cunoscutei sale opere istorice (vol. I, ed. germană, 1827)³, vorbește despre selgiucii de Persia și Anatolia, ramurile lor cele mai importante.

¹ Pregătirea puterii selgiuce (cap. III, p. 23—30), Formarea puterii selgiuce și recunoașterea ei de către califat (IV, p. 31—36), Prima bătălie cu romanii, adică cu bizantinii (V, p. 37—56), Destrămarea Imperiului selgiuchid (VI, p. 57—65), Statul selgiucilor din Asia-Mică (VII, p. 66—86), Statul selgiuchid și cruciadele (VIII, p. 87—124), și Ultima perioadă selgiuchidă (IX, p. 125—145).

² *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres tartares occidentaux...* [Paris], 1756—1758.

³ Cf. *Histoire de l'Empire Ottoman*, trad. par J. J. Hellert, I (Paris, 1835), p. 11—54: *Seldjukides*.

Atît J. v. Hammer, cît și mai ales N. Iorga au considerat că istoria Imperiului otoman nu poate fi înțeleasă fără a cunoaște și istoria selgiucilor, pe ruinele cărora s-au ridicat osmanliii.

Printre unele contribuții originale⁴, scrise înainte și după ultimul război, amintim, din capul locului, studiile învățatului turc Mükrimin Halil Yinanc. *Cucerirea Anatoliei de către selgiuci*⁵ și, îndeosebi, lucrarea turcologului sovietic V. A. Gordlevski, *Statul selgiucilor în Asia-Mică*⁶. O contribuție deosebită la progresul studiilor asupra selgiucilor, prin numeroase articole și studii, a avut profesorul Fuad Köprülü (m. 1966)⁷. Cercetările turcești din ultimele decenii, reprezentate de elevii lui F. Köprülü, în frunte cu profesorii Ibrahim Kafesoglu (Univ. Istanbul) și Osman Turan (Univ. Ankara) au înregistrat unele succese în studierea istoriei selgiucilor. Primul, pe lângă alte lucrări, a dat și un studiu de sinteză privind istoria tuturor selgiucilor⁸, iar Osman Turan, pe lângă „Istoria selgiucilor și civilizația turcă-musulmană”⁹, a publicat o serie de studii strîns legate de această problemă. Un interes deosebit ca instrument de lucru prezintă bibliografia privind istoria selgiucă „Alp-Arslan și Malazgirt”¹⁰, cuprinzînd laolaltă 1426 de titluri și indici.

În ce privește izvoarele narative turco-persane ale istoriei selgiucilor este meritul iranistului Th. Houtsma¹¹, care a pus bazele unei prime colecții în acest sens. Privite în ansamblu, sursele narative, îndeosebi externe, ale istoriei turco-selgiuce se pot împărți în cîteva categorii distincte: *arabe, armene, bizantine, gruzine* sau *georgiene, iraniene, siriene* etc. Toate aceste izvoare reflectă relațiile selgiucilor cu diverse popoare din Asia, Africa și Europa.

⁴ Claude Cahen, *Les tribus turques d'Asie Occidentale pendant la période seldjucide*, în „W. Z. K. M.”, nr. 5 (1948—1951), p. 178—187; idem, *Le Malik-nâme et l'histoire des origines seldjukides*, în „Oriens”, II, 2 (1949), p. 31—65; idem, *The Turkish invasion of the Selchukides*, Philadelphia, 1955, Univ. of Pennsylvania Press, p. 135—177 etc.. J. Laurent, *Byzance et les Turcs seldjucides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*, Paris, 1919, 140 p. + 1 h.; idem, *Byzance et les origines du sultanat de Roum*, în „Byzantion” 1(1930), p. 177—182; Paul Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, în „Byzantion”, vol. XI (1936), p. 285—319; idem, *La descendance chrétienne de la dynastie seldjouk au Macédoine*, în „Echos de l'Orient”, XXXIII (1934), p. 409—412.

⁵ *Türkiye tarihi selçuklular devri* I, Anadolunun fethi, Istanbul (1931 și 1944), 191 p.

⁶ *Gosudarstvo seldjukidov Maloi Azii*, Moscova, 1941, 198 p. (Izd. Akad. Nauk S.S.S.R.); ed. a II-a, în „V. A. Gordlevski Izbranie Socinenia” I (Moscova, 1960), p. 29—218.

⁷ *Selçukiler devrinde Anadoluda Türk Medeniyeti* („Civilizația turcă în Anatolia în perioada selgiucă”), în „M.T.” II (1916), p. 293—332; idem, *Selçukiler devrinde Anadolu şairleri...*, în „D.M.” (1921), p. 61 și urm. etc.

⁸ Prof. dr. I. Kafesoglu, *Selçuklular tarihi*, în „İslâm Ansiklopedisi”, Cilt X (1964), p. 353—415, cu extras (p. 1—64); ed. a II-a, 1966.

⁹ *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Osman Turan, Ankara, 1965, VIII + 448 p.

¹⁰ *Selçuklular tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyasi ... „Millî Eğitim Basimevi”*, Ankara, 1971, XIX+168 p.

¹¹ *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjucides*, ed. par. Th. Houtsma, Leyde, 1886—1902, t. I—IV.

Același interes prezintă și izvoarele turcești¹² narative-diplomatice, interne și locale, prezentate și semnalate de F. Köprülü¹³. Aici se încadrează unele colecții epistolare, cuprinzând diverse formule diplomatice, folosite în cancelariile selgiuce numite „münşeat“¹⁴. Nu se pot trece cu vederea izvoarele lor epigrafice¹⁵, adică inscripțiile turco-islamice, și cele numismatice¹⁶, cum ar fi monetele selgiuce. Acestea din urmă își au importanța lor pentru cercetarea vieții economice a statelor selgiuce.

Cu toată existența unui număr bogat de izvoare, semnalate mai sus, cercetările de pînă acum, multe de valoare subsidiară, nu constituie o bază temeinică pentru o istorie științifică a selgiucilor. Spațiul nu ne permite decît o schițare a istoriei selgiucilor din Asia Centrală, a marilor selgiuci din Horasan și Iran, din Irak, Kirman, Siria etc.

Originea și ascensiunea selgiucilor

Patria primitivă a selgiucilor, de altfel ca și a tuturor neamurilor turcice, a fost Asia Centrală, limitîndu-se în antichitate la regiunea munților Altai (tc. *Altundag*). Apoi, înmulțindu-se peste măsură, s-au întins în toate părțile, unele ramuri emigrînd în sud-estul Europei, altele în Orientul Apropiat. Este cert că selgiucii au făcut parte din ramura cea mai mare și cea mai importantă a turcilor, numiți în limba lor *oğuzi* sau „tutcomani“ (*türkmen*)¹⁷, după izvoarele arabe numiți *guzi*, iar după cele bizantine *uzi*. O parte din aceștia din urmă, deci rudele selgiucilor, au sălășluit și în țările române, fapt atestat de termenii din toponimia istorică: *Ozolimna*, *Oituzul*, *Uzul* etc., de unde întreprindeau numeroase incursiuni în Imperiul bizantin, așa cum a arătat eminentul bizantinist Constantin Necșulescu¹⁸.

Sub raportul organizării lor social-politice, selgiucii au făcut parte din „imperiul“ semi-legendar al lui Oguz han, ale cărui fapte sînt descrise în vechile cronici turcești numite *Oguzname* sau *Selçukname*. După legendă, selgiucii descindeau dintr-unul din cei șase fii ai lui Oguz han, devenit hanul „mărilor“ (Marea Caspică, Marea Neagră și Marea Mediterană). Deci, inițial, strămoșii selgiucilor erau o gîntă numită „soy“, care dezvoltîndu-se, cu timpul deveni o comunitate umană mai mare, un fel de semi-trib, numită *oymak* sau

¹² Cf. *Türk Kaynaklari*, apud *Bibliografya* cit., p. 3—5, n-rele 1—24.

¹³ *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynaklari*, în „Belleten“, VII (1942), p. 379—522.

¹⁴ M. A. Köymen, *Selçuklu devri Kaynaklarına dair araştırmalar I. Büyük Selçuklu devrine ait münşeât mecmualar*, în: „DTCF“ derigi, Ankara, 1951, VIII/14, p. 537—634.

¹⁵ Cf. İsmail Hakkı /Uzunçarşılı/, *Anadoluda Türk tarihi vesikalarından: Nitâbeler* [=Inscripțiile], Istanbul, 1927—1929, I—II.

¹⁶ Cf. İsmail Galip, *Takvim-i meskûkiyat-i Selçukiye* (Catalogul monetelor selgiuce), Istanbul, 1309 (1892) etc.

¹⁷ Cea mai importantă lucrare de istoricul turc prof. dr. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri Boy teşkilâtı destinlari*, Ankara, 1967, (ed. II, 1970), XXIV+522 p. - h.

¹⁸ *Nävâlierea uzilor prin țările române în Imperiul bizantin*, în „Rev. ist. română“, uc., IX (1939), p. 185—206.

oba, corespunzând cu gens fratria la greci și gens curia la romani. Unii dintre conducătorii acestor diviziuni sociale la selgiuci și la otomani se numeau nukeri. Avem certitudinea că pe la începutul evului mediu, strămoșii selgiucilor constituiau deja unul dintre cele 24 triburi puternice ale turcilor oguzi, numit *kinik*. Aceasta este atestată de cărturarul turc Mahmud Kaşgarî (1071)¹⁹ și unele surse islamice. Alte izvoare ne arată că la început turcii formau nouă triburi (*dokuz boy türkler*). Unii dintre cronicarii turci de mai târziu și-au intitulat astfel operele. La început, vechile triburi turco-oguze erau nomade, apoi au devenit semi-nomade, iar în ajunul apariției puterii selgiuce o parte dintre ei s-au adaptat vieții sedentare, fapt confirmat de numeroase urme arheologice. Se poate spune că înainte de secolul al XI-lea, poate și mai târziu, selgiucii au purtat amprentele unei civilizații de stepă. În primele secole ale evului mediu, vechea societate gentilică turcă, oguză-selgiucă, din cauza unor relații noi de producție era în plină descompunere. Societatea umană, atît la popoarele „civilizate” — greci și romani —, cît și la celelalte, a avut aceeași cale de dezvoltare²⁰. Ca urmare a acestui proces istoric, a apărut, înainte de mijlocul secolului al VI-lea, hanatul sau kaganatul oriental Göktürk, fondat de Bumin han (m. 552), tratat amănunțit în izvoarele lor naționale: inscripțiile orhonice sau rune turcești. După trăsăturile sale caracteristice, acest imperiu turc, din care au făcut parte, timp de cîteva secole, și strămoșii selgiucilor, a avut un caracter prefeudal.

Unele izvoare și marele istoric N. Iorga²¹ ne arată că fondatorul noii dinastii turco-selgiuce ar fi fost un oarecare Ilik-Khan de origine obscură. Alții, ca Osman Turan, au scris despre Ilig, arătînd că a fost o titulatură²².

Dar unele cercetări în legătură cu istoria turcilor din Asia-Centrală²³ ne arată că selgiucii, de altfel ca și celelalte triburi oguze, și karlucii n-ar fi avut hanii lor proprii. După mărturia lui Mahmud din Kaşgar, triburile turcice, printre care și Kinik, din care se trag selgiucii, aveau în frunte cîte un *sü-başı*, însemnînd „căpetenie de oaste”. Această instituție sub o formă degenerată a supraviețuit și în epoca otomană, pătrunzînd și în limba română²⁴. O altă instituție militară pe care au avut-o selgiucii, atît în Asia-Centrală cît și Orientul Apropiat, a fost reprezentată de *nukeri*, probabil de origine mongolă. Aceasta, de asemenea, se întîlnește în vechile texte otomane. Mult mai cunoscut decît numitul Ilik han sau „nehan”, a fost urmașul său Dokak, tatăl lui Selgiuc, o adevărată personalitate istorică.

¹⁹ Cf. *Divan lugat üt-Türk*, I (1941), p. 55.

²⁰ Cf. Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în Marx-Engels⁴. Opere, vol. 21, București, 1965.

²¹ *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 23.

²² Ilig *ünvani hakekinda*, în „Türkiyat Mecmuası”, C. 7—8, cüz 1 (1940—1942), p. 192—199.

²³ Cf. W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale...*, Paris 1945, p. 80—81: *Les Seldjukides...*

²⁴ Cf. Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București 1900, II, 2 *Vorbe istorice*.

În ce privește pe Selgiuc (tc. *Selçuk*), fiul lui Dokak, numele căruia s-a extins asupra unor mari triburi turco-oguze, s-a născut pe la începutul veacului al X-lea, în regiunea Sel-Dağ (Muntele cu torenți) din Asia-Centrală. *Selciuk* sau Selgiuc înseamnă în turcă un „mic torent de apă“, în izvoarele arabe este menționat și ca *Salciuk*, ceea ce ar fi avut după unii și sensul de „luptător“ sau „războinic“.

Meritul lui Selgiuc rezidă în faptul că, pe la mijlocul secolului al X-lea, reuși să realizeze federalizarea triburilor turco-oguze în regiunea Nur-Bukhara din Transoxania. Apoi, s-a așezat în bazinul inferior al râului Syr-Daria, pe la 960, regiune bogată a Ferganei²⁶, avea ca reședință orașul Djand din apropierea provinciei Horasan. Această așezare deschidea o mare perspectivă pentru istoria viitoare a selgiucilor, nu numai pentru ocuparea Horasanului, ci și a Iranului. Spre sfârșitul secolului al X-lea, Selgiuc reuși să exploateze rivalitatea dintre dinastia iraniană a Samanizilor (892—999)²⁶ și prima dinastie turco-musulmană a Karahanizilor²⁷, fondată de Kara han și fiul său Satik Bogra han, convertit la islam (955), care rîvneau deopotrivă dominația Asiei-Centrale. Cu învoirea unora sau altora, supușii lui Selgiuc ocupară vremelnik provincia Khwarezm, vechiul Horezm, cu dreptul de pășunat.

Cucerirea Horasanului și ocuparea Iranului. Formarea împărăției marilor selgiuci (1038—1157).

Odată cu începutul secolului al XI-lea, cei trei fii ai lui Selgiuc : Arslan, Musa și Yusuf, întăriți dincolo de râul Amu-Daria, vechiul Oxus, numit *Maverannahar*²⁸, începură să se infiltreze tot mai mult cu triburile lor în bogata provincie iraniană Horasan. La început, Selgiucii au fost angajați ca mercenari în oastea lui Mahmud de Gazna, (999—1030)²⁹, din Afganistan, care pregătea o mare expediție împotriva Indiei. Nepoții lui Selgiuc, fii lui Mikhail, mort într-o luptă cu dușmanii (995), începură să joace un rol din ce în ce mai mare. Astfel, Ceagri beg întreprinse între anii 1015—1021 prima incursiune selgiucă, de mari proporții, în Anatolia răsăriteană³⁰, înfrângând forțele regatului armenesc de sub comanda lui Vasak Pahlavuni (1018). Apoi, după o staționare îndelungată în Armenia și Gruzia, Ceagri beg s-a întors pe lângă fratele său Tugrul beg, în ținutul Maverannahar, adică dincolo de Amu-Daria. Trecerea forțelor selgiuce prin Horasan, atât la dus cât și la întors, n-a putut fi împiedicată de către forțele gaznevide. După moartea lui Mahmud din Gazna, hoardele selgiuce au început să pătrundă tot mai mult în Horasan, înfrângând orice rezistență gaznevidă. Încă mai înainte de moartea lui Mahmud de Gazna, în 1028, urmașii lui Selgiuc reușiră, cu ajutorul șahului

²⁵ Cf. W. Barthold, *Farghana*, în: „Encycl. de L'Islam“ II, p. 66—71.

²⁶ Cf. V. F. Büchner, *Samanides*, în: „Encycl. de L'Islam“ IV, p. 126—128.

²⁷ Cf. *Les possessions de Karahanides* apud W. Barthold, *Histoire d'Asie Centrale...* (1945), p. 64—66.

²⁸ Cf. W. Barthold, *Ma Wara'al-Nabr*, în: „Encycl. de L'Islam“ III, p. 477.

²⁹ Cf. M. Longworth, Dames, *Ghaznawides*, în: „Encycl. de L'Islam“ II, p. 163—168.

³⁰ Cf. Ibrahim, Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akini (1015—1021) ve tarihi ehemmiyeti*, în „Mélanges Fuad Köprülü“, Istanbul, 1953, p. 259—274.

de Hvarezmi, Harun, să le smulgă ținuturile Nasa, Barava și Farava, dar nu se mulțumiră numai cu acestea! Spre a înlătura rivalitatea hvarezmiiană, în mai 1035, fiii și nepoții lui Selgiuc, în frunte cu Tugrul beg și Ceagri beg, trecură râul Ceyhun și invadară Horasanul cu o armată nu prea mare, dar pe drum crescuseră mult. Oștile gaznevide încercând să opună rezistență au fost înfrînte pe rînd. În urma unor tratative, pe bază de solii, gaznevizii cedară selgiucilor regiunile Nasa, Farava și Dihistan, trimițînd acestora caftane, diplome și steaguri (aug. 1035). Neținînd seama de armistițiul sau tratat, reprezentanții selgiucilor au pretins gaznevizilor încă trei ținuturi. În fața acestei situații, sultanul Mas'ud a mobilizat o armată puternică pentru alungarea selgiucilor din Horasan. Dar comandantul oastei gaznevite, Hagib, a fost înfrînt lîngă Serahs de forțele lui Ceagri beg (mai 1038). Potrivit cu vechea tradiție turcă, noile cuceriri au fost împărțite căpeteniilor selgiuce, Merv'ul fiind acordat lui Ceagri beg, Serhas'ul lui Musa yabgu; în timp ce Nișapur'ul, cel mai mare oraș din Horasan, a fost luat de „padișahul cel drept” (*âdil padișah*), Tugrul beg. Cu această ocazie, a fost citită predica (*hutbc*) în moschee în numele lui Ceagri beg, cu titlul de *malik al-mülük* — „Suveranul suveranilor”. În același timp, Yinal Ibrahim a făcut să se citească predica în numele lui Tugrul beg cu titlul de „*al-Sultan al-mu'azzam*” — adică „Marele sultan”³¹ — la intrarea acestuia cu mare pompă la Nișapur (mai 1038). Avea o suită strălucitoare de 3000 de călăreți, iar în mîna purta niște săgeți, simbolul puterii turcești... Sultanul Ma'sud, alarmat de progresele selgiuce, îndreptă asupra lor o mare armată, care a fost zdrobită la Dandanakan de lîngă Merv (22—24 mai 1040). Prin această victorie luă naștere statul selgiucid din Horasan, creîndu-se posibilități și pentru ocuparea Iranului. Importanța economică, politică și strategică, pe care a avut-o ocuparea Horasanului pentru formarea puterii marilor selgiuci, a fost arătată de iraniistul sovietic Boris Zahoder³². — În altă ordine de idei, amintim că spre mijlocul veacului al XI-lea, situația califatului din Bagdad era cît se poate de precară. După vestitul calif abasid, contemporanul lui Carol cel Mare, Harun-al-Rașid (786—800), întinsul califat arab al abasizilor³³ începu să decadă. Unii dintre califii arabi, începînd din secolul al IX-lea, angajau în oastea lor mercenari turcomani. Înainte de mijlocul secolului al XI-lea, imperiul arab fiind în plină decadentă a înlesnit apariția, în partea apuseană a lumii islamice (*Magreb*), în Africa septentrională, a statului al-Moravid³⁴ și în partea răsăriteană, spre Asia-Centrală, a noului imperiu turco-selgiucid, mult mai important. Astfel, o primă expediție a selgiucilor din Herat, împotriva Bagdadului, marele oraș al moscheelor, a avut drept urmare înlăturarea uzurpato-

³¹ Cei doi suverani selgiuci se întitulau, mai înainte „șahișah”, reprezentînd ideea suveranității iraniene. Titulatura arabă de *al-sultan al-mu'azzam* apare pe primele monete selgiuce, bătute la Nișapur de Tugrul beg.

³² *Khorasan i obrazovanie gosudarstvo Seldjukidova* (Khorasan and the formation of the State of Seldjukidov), în „Voprosi isorii”, nr. 5—6 (M. 1945).

³³ Cf. K. V. Zettersteen, *Abbasides*, în „Encl. de l'Islam”, I, p. 14—15.

³⁴ Cf. A. Bel, *Almoravides*, în „Encl. de l'Islam”, I, p. 322—323.

rului deilemit Melik ar-Rahim și reinstalarea califului al-Kaim în demnitatea de reprezentant legitim, spiritual, al lui Mohamet „profetul“. Dar în curînd, puternicul turcoman, care domnea în sud-est pînă la Hamadan, a fost rechemat urgent de calif, cu rugămîntea să intervină împotriva dinastiei iraniene a Buizilor. Aceasta reprezenta šiismul, adică erezia sau schizma în sînul islamului. Căpetenia oastei buide Arslan Basasiri, după unii Nasasiri sau Pisasiri, pe care selgiucii îl înfrînseseră o dată, pe cînd erau în slujba gaznevidă, se răscolise împotriva califului, marele pontif al musulmanilor. Dintr-o singură lovitură, Tugrul îi smulse puterea și viața. Aceasta era o mare binefacere pentru inviolabilitatea suveranului-fantomă din Bagdad, califul. Cu această ocazie, a avut loc înălțarea sultanului turcoman, selgiuchid, la marea demnitate de *amir al-umara*, adică „emir al emirilor“, deținută pînă atunci de Buizi; și aceasta, cu o solemnitate deosebită, care amintea celebra încoronare din anul 800 a lui Carol cel Mare. Un cărturar de la curte dădu citire cu voce tare înaltului firman, prin care Tugrul, begul și sultanul turcilor, primi în locul Buizilor dreptul de a exercita, în teritoriile islamului, puterea temporară în numele califului, reprezentantul lui Mahomet. La sfîrșit, maestrul de ceremonii îi înfașură capul cu două fășii, simbolul coroanei persane, pe care, într-adevăr, o avea deja, și a coroanei arabe acordată acum, prin care i se confereau drepturi asupra Siriei, insulelor din Mediterana, Egiptului și vechile revendicări asupra Bizanțului. În toată lumea islamului nu era acum un suveran mai mare ca el, după concepția pe care o avea Coranul despre autoritate³⁵.

Ca reprezentant al ortodoxiei musulmane (*sunna*), Tugrul beg a pornit expediții atît împotriva šiitilor din Siria și Egipt cît și asupra ghiaurilor creștini, din părțile caucaziene, și, îndeosebi, asupra Bizanțului. Odată cu începutul expansiunii turco-selgiuce spre apus, împotriva Anatoliei și Siriei, au fost create și unele legende. Astfel, cronicarul Mihail Sirianul, reproducînd legenda Lupului cenușiu, numit „Bozkurt“, care mergea în fața lor strigînd: „Înaintați“, ține să arate îndemnul turcilor de a merge spre Anatolia.

Începînd din anul 1041, Kara Arslan Kavurd, fiul lui Ceğri beg, se apucă de cucerirea ținutului Kermian, reușind să-i blocheze pe buizi (1055) și să aducă sub ascultare partea de nord a provinciei de mai sus. În timp ce dominația selgiucă, sub comanda lui Ceğri beg (m. 1060), se întindea spre est, nord și sud, în apus hoardele turcomane cucereau mereu noi teritorii, mai ales de la bizantini.

Întors de la Bagdad la Rey, Tugrul beg îmbolnăvinduse a murit (4 sept. 1063) fără a avea urmaș pentru cîrmuirea împărăției marilor selgiuci pe care o fondase. Nepotul său, Alp Arslan, prin victoria de la Dandakan împotriva lui Kutalmiș, proclamat sultan, a reușit să pună mîna pe putere, întronînduse ca mare sultan, la Rey (4 sept. 1064). Odată cu începutul domniei sale, noul sultan intensifică incursiunile selgiuce spre apus, în Anatolia răsăriteană, asupra Azerbaidjanului, Georgiei și Bizanțului.

³⁵ Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 35—36.

Relațiile selgiuco-bizantine. Cu mult înainte de apariția lui Selgiuc și a urmașilor săi pe arena istoriei, hanatul turc din Asia Centrală a avut relații amicale cu bizantinii. Este îndeajuns să amintim solia lui Justin al II-lea, din 568, condusă de Zemarchos, care preconiza încheierea unei alianțe împotriva Iranului ahmenid. Odată cu întărirea și ascensiunea selgiucilor în Hurasan și apoi în Iran, relațiile lor cu bizantinii luară o altă întorsătură. Bazându-se pe izvoare bizantine, N. Iorga scria: „Deja pe la anul 1040, un comandant turc solicită lui Ștefan, fiul lui Constantin Lichondes, stratiot bizantin în provincia Vaspurakan, permisiunea de a traversa defileele bizantine cu trupe pedestre, spre a se război cu dușmanii arabi ai lui Tugrul beg. Răspunsul fiind negativ, barbarii îi atacară imediat pe bizantini. Ștefan a fost înfrânt și împreună cu alți prizonieri a fost dus în captivitate spre Azerbaidjan și vândut în bazarul din Tebriz...”³⁶. Acest incident de frontieră a deschis o serie de lupte selgiuco-bizantine, care nu au putut fi curmate nici de Tugrul beg cât a fost în viață. Abia urmașul său, Alp Arslan, puse capăt îndelungatului război prin victoria sa de la Mantzikert (tc. *Malasgirt*)³⁷, 26 august 1071, la nord de lacul Van, unde însuși împăratul bizantin Romanos al IV-lea Diogenes a fost luat în captivitate selgiucă. În schimbul unui mare tribut anual, de 360 000 de ducați bizantini, a fost eliberat, dar partea orientală a Imperiului bizantin, provinciile Armenia și Capadocia erau pierdute pentru totdeauna. O prințesă bizantină trebui să fie dată în căsătorie unui membru al dinastiei selgiuce. Unii cronicari bizantini socot că înfrângerea de mai sus se datorește unor cete oguze aduse din Peninsula Balcanică. În același timp, victoria de la Mantzikert își deschidea larg porțile penetrației selgiuce în masă în Imperiul bizantin. Alp Arslan n-a avut parte să se bucure de victoria sa fiind asasinat de un derviş fanatic din secta asasiților (1072). A urmat la domnie fiul său, Malikșah, figura cea mai proeminentă a istoriei marilor selgiuci (m. 1092). Acesta a pus bazele împărăției marilor selgiuci care, pe la finele secolului al XI-lea și începutul celui următor, se întindea din Asia Centrală pînă în Marea Mediterană. Spre deosebire de Tugrul beg și Alp Arslan, predecesorii săi, Malikșah a fost nu numai un mare ostaș, ci și un foarte bun administrator. Datorită marelui său vizir, de origine samanidă, Nizam-ul-Mülk, a dat o temeinică organizare politică și social-economică marelui său imperiu. Se știe că sus-numitul vizir este autorul unui important tratat politic, intitulat *Siyasetname*³⁸, cuprinzînd o bogată serie de sfaturi înțelepte, adresate principilor dinastiei selgiuce.

Credem că supușii nemusulmani, printre care și creștinii, s-au bucurat de o anumită atenție din partea suveranilor selgiuci. Această înghăduință se datorește, pe de o parte toleranței islamului ca religie, pe de alta faptului că, selgiucii ducînd un trai comun cu supușii lor de altă credință, se obișnui-

³⁶ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches...* I, p. 37.

³⁷ Cf. V. F. Büchner, *Malazgerd*, în Encl. Isl. III, p. 214—215.

³⁸ Nizam-ül-Mülk, *Siaset Nameh. Traité de gouvernement composé pour le sultan Melik Chah*, éd. Charles Schefer, Paris, 1891—1897, 3 vol. Are o ediție turcă (Istanbul, 1954), o ed. persană (1893) și o ed. engleză (London, 1960).

seră cu ei. Desigur, contribuia și faptul că selgiucii fuseseră la un moment dat și creștini, în frunte cu tatăl fondatorului marelui imperiu turco-selgiucid. Aceasta credem că a fost o realitate și nu legendă cum consideră Osman Turan³⁹ sau unii istorici.

Sub urmașii marilor Selgiuci : Mahmud și Barkiyaruk — 1104, Malikșah al II-lea și Muhammed — 1117 și Sandjar — 1157 imperiul a slăbit și dinastia domnitoare a marilor Selgiuci din Horasan și Iran a dispărut. Dar, concomitent și apoi mai târziu, s-au ridicat și alte dinastii selgiuce, reprezentând ramuri colaterale ale numitei dinastii. Este îndeajuns să amintim *Selgiucii de Irak* (1118—1194), *Selgiucii de Kirman* (1041—1186), *Selgiucii de Siria* (1078—1117). Se spune că o dinastie selgiucă ar fi fost și în Kurdistan. Toate aceste state s-au destrămat în scurt timp și în a doua jumătate a secolului al XII-lea au dispărut toate, în frunte cu dinastiile lor. Se poate spune că numai în Irak și în Azerbaidjan au putut supraviețui două grupuri etnice dintre selgiucii de odinioară, restul au dispărut. Acest proces istoric nu se poate explica decât prin faptul că selgiucii, fiind o minoritate față de băștinași, au fost în scurt timp asimilați. Aceeași soartă, mai mult sau mai puțin efemeră, au avut-o și micile emirate selgiuce înființate în alte părți ale Orientului Apropiat și în special la marginile împărăției selgiuce (la Erzerum, în nord-vestul Anatoliei, pe Eufratul superior, în Anatolia orientală, la Diyar-Bekir, în Siria), conduse de diferite dinastii. Salâh ad-Din, Saladin al cruciaților a stăpînit, pe la finele secolului al XII-lea, nu numai Siria, ci și Egiptul. Aceste dinastii, mai mult sau mai puțin efemere, fiind în minoritate, au fost fie absorbite de băștinași sau de alți selgiuci, fie de mongoli mai târziu (sec. XIII). Se poate spune că acolo a avut loc același proces istoric ca în țările române, unde vechile popoare turcice (pecenegii, cumanii și uzii) au fost asimilate de românii băștinași.

Cauzele măririi și decadentei selgiuce. — Spațiul nu ne permite o analiză mai adîncă a cauzelor care au contribuit la expansiunea marilor selgiuci. Sintetizînd aceste cauze în cîteva puncte mai importante amintim : 1. Așezarea selgiucilor în Horasan, o provincie foarte bogată, care le-a creat o bază demografică, economică și strategică pentru expansiune. 2. Trăsăturile caracteristice și baza puterii selgiuce. 3. Particularitățile etnice ale triburilor oguzo-selgiuce. 4. Concepțiile și ideile suveranității. 5. Ideea dominației universale pornind de la califatul musulman. 6. Esența politicii selgiuce. 7. Migrațiile turcomane în masă etc.⁴⁰

În ce privește cauzele destrămării acestei dominații, nu putem aminti decât : 1. Contradicțiile interioare ale societății feudale turco-selgiuce. 2. Marile certuri în sînul dinastiilor pentru moștenirea pămînturilor cucerite, la care aveau dreptul toți membrii dinastiei. 3. Întărirea marilor demnitari, numiți

³⁹ Cf. *Les souverains seldjukides et leurs sujets non-musulmans*, în „*Studia islamica*” I (1953), p. 65—100 și de același autor, *Selçuklular ve İslâmiyet* (Selgiucii și islamul), Istanbul, 1971, XV+206 p.

⁴⁰ Asupra acestor probleme cf. mai amănunțit I. Kafesoğlu, *Selçuklular*, în „*İslâm Ansiklopedisi*”, C, X (1964), p. 33—44

ata-beg, atît la centru cît și mai ales în provinciile imperiale. 4. Descentralizarea puterii selgiuce, atacurile și răscoalele interne. 5. Războaiele permanente cu vecinii etc.⁴¹.

Sistemul de guvernămînt și instituțiile marilor selgiuci

Izvorul de bază pentru cunoașterea organizării împărăției marilor selgiuci îl constituie mai sus-amintita „Carte de sfaturi“ a vizirului Nizam-ul-Mülk, scrisă pentru Malikșah și alți suverani turcomani. În fruntea statului se afla sultanul cu puteri nelimitate. Potrivit cu vechile tradiții turco-islamice, sultanatul selgiuchid avea la bază anumite instituții politico-militare, administrative, financiare și ecleziastice. Instituțiile centrale erau sultanatul și divanul. Palatele dinastiilor selgiuce, numite adeseori *bârguiah*, *derguiah* sau *saray*, legate mai mult de persoana și familia sultanului, aveau o ierarhie de slujitori ca: *reisi* — purtători ai armelor sultanului, *silabtari* — „spătar“, *ceașnigir* sau *șarapdar* — un fel de paharnici sau cupari pentru vin. În palate mai erau măscărici (*nedim*) și alte categorii de slujitori.

Aristocrația selgiucă, în frunte cu sultanul și membrii dinastiei domnitoare se baza pe instituția armatei, compusă din pedestri (*yaya*) și călăreți (*atlu*), cu anumite privilegii: solde și apanagii, zise *dirlicuri* sau *timare*. De asemenea, dispuneau de anumite instituții cu caracter juridic, în frunte cu cadiatul (*kadi*), care împărțea dreptatea între supuși.

În ce privește viața socială, amintim doar că baza demografică a statelor selgiuce a constituit-o, în primul rînd, populația turco-oguză, la care se adăugau supușii tributari din ținuturile cucerite. Comerțul se practica pe o scară întinsă, atît cu Orientul cît și cu Occidentul, în frunte cu Bizanțul și Veneția. Veniturile principale ale statului constau din plata dărilor și din prăzi de război.

Viața ecleziastică a selgiucilor, fiind musulmani suniți, adică ortodoxi, de rit hanefit, erau împotriva šiismului iranian, care credea în Ali, nepotul lui Mahomet și în 12 imami, un fel de apostoli.

Cultura, știința și arta a luat o mare dezvoltare în statele selgiuce, în special pe timpul lui Malikșah. În școlile lor, numite medrese, se predă nu numai teologia musulmană, ci și alte discipline, în frunte cu medicina, matematica, astronomia, retorica și filozofia. Academii selgiuce, în special cele zise *Nizamiye*, legate de numele vestitului vizir Nizam-ul-Mülk (m. 1092) erau centre importante ale culturii turco-islamice, îmbrăcate în haină persană. Este îndeajuns să amintim așa zisele *Nizamiye* din principalele orașe selgiuce, ca Buhara „regina orașelor din Transoxania“, Balh, Herat, Merv și Nișapur din Horasan, Basora și, îndeosebi, vestitul Bagdad, orașul moscheelor și medreselor. Cultura epocii selgiuce a dat umanității cîteva figuri proeminente de cărturari celebri. Este de ajuns să-l amintim pe Ibn Sina sau Avicena (980—1037) în medicină, autorul vestitului „Kanon medical“, pe poetul Omar Kaiam, autorul catrenelor traduse și în românește, Ahmed Isevi, fondatorul

⁴¹ Cf. I. Kafesoğlu, *art. cit.*, p. 44—46.

școlii sufite etc. Nu se poate trece cu vederea nici figura celebră a lui *Al-Biruni*, cel mai mare învățat, nu numai al Asiei Centrale, ci și al Orientului Apropiat. A fost contemporan cu Avicena, cu care era în corespondență, dar s-a ocupat nu numai cu medicina, ci și cu astronomia, matematica, istoria, științele naturii și alte discipline. În altă ordine de idei, amintim că selgiucii sînt creatorii unei arte originale, specifice, mai ales în arhitectură și ceramică.

Toate acestea ne arată că selgiucii, cu o existență de mai bine de trei secole, au jucat un rol important nu numai politic-militar, ci și de altă natură, atît în istoria poporului turc, cît și a umanității întregi.

În concluzie, expunerea noastră succintă a avut în vedere numai: 1. *selgiucii mari*, 2. *selgiucii de Irak*, 3. *selgiucii de Kirman*, 4. *selgiucii din Siria* (sec. XI—XII) etc. Dar, printre toate statele fondate de membrii dinastiei selgiuce, care a avut o viabilitate și o continuitate mai mare, reușind să se impună și consolideze ca un stat mare și puternic, a fost cel creat de selgiucii din Asia Mică, ziși selgiucii de Rum (1077—1307). Încă din secolul al XII-lea, o bună parte a Anatoliei, unde se îngrămădiseră vechile triburi turcești, se numea „Turchia“. Problema selgiucilor din Asia Mică, în special relațiile lor cu Bizanțul, cruciații și apoi cu mongolii din Iran numiți *Ilhan* — „Țara hanului“ — este legată de o epocă de sine stătătoare care a dat naștere apoi Imperiului otoman.

CHESTIUNEA ORIENTALĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CAMIL MUREȘAN

Prin „chestiunea orientală“ istoria numește ansamblul problemelor care au apărut pe plan internațional drept urmare a declinului Imperiului otoman și a dezvoltării unor forțe politice care tindeau să se substituie acestui imperiu, să preia succesiunea „omului bolnav“, cum începe el a fi numit, în prima jumătate a secolului trecut. *) Forțele care au aspirat la rolul de succesori, integrali sau parțiali, au fost mai întâi Austria și Rusia. Imperiul Habsburgic a dat turcilor loviturile grele care, începute cu înfrângerea lor sub zidurile Vienei (septembrie 1683), au dus la respingerea hotarelor otomane pînă la Carpați și la Dunărea mijlocie. Pierderi teritoriale, înfrîngerii militare și scădere de prestigiu din care Imperiul otoman nu s-a mai putut redresa. În secolul al XVIII-lea el nu mai constituie o teroare pentru adversari; este depășit sub raport militar, al resurselor economice, al capacităților organizatorice. În conflictele în care se angajează este evaluat anticipat ca victimă și realitatea faptelor confirmă în majoritatea cazurilor această previziune.

Dar paralel cu aceste victorii care aduc Austriei dominația asupra Europei centrale și îi deschid dorințele de expansiune spre Peninsula balcanică, se ridică puterea Rusiei, modernizată prin reformele lui Petru cel Mare, luptînd cu succes pentru a-și dobîndi și consolida o ieșire la Marea Baltică și la Marea Neagră, făurind planuri pentru prelungirea acestei deschideri sudice pînă la Marea Mediterană. Confruntarea dintre Imperiul otoman cu Austria

* Literatura problemei este, cum e de așteptat, foarte întinsă. Indicăm aci doar cîteva titluri, fără pretenția de a reprezenta o selecție ideală: A. Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930; Idem, *Tudor Vladimirescu și mișcarea ăteristă în țările românești, 1821—1822*, București, 1945; N. Iorga, *Histoire des états balkaniques à l'époque moderne*, ed. a II-a, București, 1925; Harold Temperley, *England and the Near East. The Crimea*, Londra, f.a.; A. J. Grant - H. Temperley, *Europe in the XIX-th and XX-th Centuries (1789—1932)*, ed. a IV-a, Londra, 1932; A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, 1814—1878*, vol. I—II, Paris, 1891; E. I. Družinina, *Kučuk-Kainardžiiskii mir 1774 goda (Ego podgotovka i zaključenie)*, Moscova, 1955; cunoscuta lucrare a lui E. Tarlé *Războiul Crimeii*, vol. I—II; Dimitrie Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Belgrad, 1965; Matthew Anderson, *The Eastern Question, 1774—1923*, Londra, 1966; Winfried Baumgart, *Der Friede von Paris, 1856*, München-Wien, 1972, ș.a.m.d.

de o parte, cu Rusia de cealaltă, se complică prin rivalitatea intereselor celor două state europene, pentru a-și asigura o parte cât mai avantajoasă din „moștenirea” ce se contura din procesul vizibil al slăbirii și descompunerii Imperiului otoman. Dacă în secolul al XVIII-lea ele au acționat de obicei în alianță — nu fără fricțiuni — împotriva turcilor, în secolul al XIX-lea pozițiile lor se distanțează, rivalitatea dintre ele se agravează.

Un al doilea factor care a complicat chestiunea orientală a fost dezvoltarea și expansiunea economică și politică a țărilor din apusul continentului, în frunte cu Anglia și Franța, după revoluția industrială din prima țară și după revoluția burgheză din cea de-a doua. Ambele au redescoperit, în condițiile declinului otoman, însemnătatea piețelor orientale, a comerțului levantin, a controlului asupra acestuia. Apăreau astfel noi competitori la succesiune, și problema orientală depășește prin implicațiile ei zona geografică delimitată de Imperiul otoman în declin, devenind o problemă europeană, mai precis o problemă a echilibrului politic între marile puteri.¹

Dar ciocnirea intereselor acestora, combinațiile successorale întemeiate pe rivalități economice și ambiții politice între marile puteri, ignorau un al treilea factor, în fond cel mai important și singurul legitim: prezența succesorilor firești, a popoarelor subjugate prin cucerire de către turci, dar niciodată înfrânate definitiv, păstrându-și identitatea națională, dorința de recâștigare a libertății și independenței, pe care și-au afirmat-o printr-o luptă necontenită, plină de jertfe și eroism. Românii, sârbii, bulgarii, albanezii, grecii sînt însuflețiți de noi și mari speranțe, cu fiecare semn al slăbiciunii progresive a puterii turcești. Deșteptarea lor la o conștiință națională în sensul modern al cuvîntului, ridicarea pe o treaptă superioară a luptei lor pentru independență, conturarea perspectivei apropiate de transformare în realitate a acestei posibilități, a acestui ideal istoric întreținut timp de patru secole, datează din aceeași epocă a declanșării chestiunii orientale, îmbogățindu-i conținutul cu o notă justă, progresistă.²

¹ De notat că puterile occidentale, pentru a-și valorifica interesele și a contracara pe rivalii lor, adoptă și tactica menținerii integrității Imperiului otoman, deși nu consecvent. Ele au contribuit astfel la prelungirea agoniei „omului bolnav”.

² Am vrea să remarcăm și faptul că într-un sens extrem de larg, o „problemă orientală” a planat asupra politicii europene din timpuri mult mai vechi, fiindcă se pare că țărmlul oriental al Mediteranei a fost în permanență o „placă turnantă” a vieții economice din cele trei continente care se întîlnesc în zona respectivă. Cînd cucerirea arabă (sec. VII) răstoarnă echilibrul de pînă atunci din Orientul apropiat, punînd în derută Imperiul bizantin, faptul are repercusiuni asupra vieții europene în general, chiar dacă ele nu vor fi fost atît de radicale cum le-a considerat Henri Pirenne, în lucrarea sa, *Mahomet et Charlemagne*. Cînd, în sec. XI, Imperiul bizantin e grav amenințat de expansiunea turcilor selgiucizi, Europa reacționează prin cruciade, care nu redresează Bizațul, ba chiar îi dau lovituri grele (cruciada a IV-a), însă statornicește puncte de sprijin occidentale în Levant și îndelungata supremație a republicilor maritime italiene pe Mediterana. În sec. XIV—XV iminența prăbușirii Imperiului bizantin în fața expansiunii otomane a determinat reluarea proiectelor și chiar a expedițiilor de cruciadă „tîrzie”, iar ulterior stăvilirea acestei expansiuni spre Europa centrală a constituit o problemă de dimensiuni europene. Ea s-a conjugat și atunci cu echilibrul politic european, disputat între Casa de Austria și Franța, aceasta din urmă recurgînd la alianța cu sultanul, împotriva împăratului Carol Quintul (1536).

Cel dintîi episod militar și diplomatic al chestiunii orientale poate fi considerat războiul ruso-turc dintre 1768—1774, încheiat prin pacea de la Kuciuk-Kainargi. Aceasta pentru că înfringerea Turciei n-a avut drept consecințe înscrierea în tratatul de pace doar a clauzelor obișnuite în asemenea împrejurări — cesiuni teritoriale, — despăgubiri etc. — ci și condiții care implicau posibilitatea amestecului permanent al unei puteri străine în chiar afacerile interne ale Imperiului otoman. Astfel, articolul 7 al tratatului prevedea dreptul reprezentantului Rusiei la Constantinopol de a face „recomandări” Porții în favoarea bisericii creștine din Imperiu. Ceea ce echivala cu rezervarea unui drept de presiune diplomatică în legătură cu o problemă internă otomană, deci o primă breșă în suveranitatea sultanului asupra supușilor săi. De aceeași factură era și articolul 16, care stipula dreptul Rusiei de a interveni în favoarea protejării Țărilor Române, aflate sub suzeranitatea turcească. De altfel și articolul 11, care impunea respectarea libertății comerciale ruse pe Marea Neagră și pe Dunăre, se poate încadra în aceeași categorie, întrucît țărmurile Mării Negre în cea mai mare parte și ale Dunării în aval de Orșova se aflau atunci în zona dominației teritoriale otomane.

Contururile unei probleme orientale încep să apară și mai clar în cadrul și în urma conflictului austro-ruso-turc început în 1787 și încheiat cu păcile de la Siștov (cu Austria, 1791) și de la Iași (cu Rusia, 1792). Pe de o parte prin agravarea, în raport cu conflictul precedent, a pierderilor teritoriale turcești. Ele au fost planuite în cadrul unei înțelegeri austro-ruse de împărțire a Turciei europene, survenite la 10 septembrie 1782. Potrivit acesteia, Rusiei avea să-i revină țărmul nordic al Mării Negre, pînă la Nistru, Austriei — partea apuseană a Peninsulei Balcanice; Grecia și Bulgaria ar fi reconstituit un Imperiu bizantin sub un suveran de origine rusă, iar Moldova și Țara Românească, unite, ar fi format un „regat al Daciei”, sub un principe agreeat atît de Austria cît și de Rusia. Ca urmare a acestui plan, în 1783 Rusia a anexat Crimeea și ținuturile tătărești din nordul Mării Negre, considerate autonome prin tratatul de la Kuciuk-Kainargi, iar în 1792 și-a împins frontiera sud-vestică pînă la Nistru. Pe de altă parte, devine semnificativă însă atitudinea Austriei, care nu insistă asupra cuceririlor teritoriale, prevăzute de alianța din 1782, restituie pe cele realizate în cursul războiului, iar diplomația ei declară că „de-acum înainte Turcia va fi o primejdie nu prin forța, ci prin slăbiciunea ei”. Este o conștientizare, o enunțare, chiar, a problemei orientale. Poziția Austriei la 1791 era dictată, evident, și de pericolul ce se întvedea pentru ea în apus, din partea Franței revoluționare, element care avea să o îndepărteze pentru cîteva decenii de la tendințele de expansiune către sud-estul Europei. Diplomația austriacă intuia însă și perspectiva întăririi masive a influenței Rusiei în această zonă, ceea ce putea să creeze Austriei mai mari dificultăți în calea propriilor sale planuri balcanice, decît slabul Imperiu otoman.³ În acest sens, e de reținut și denunțarea de către

³ De fapt, și războiul ruso-turc precedent provocase o apropiere a Austriei de Turcia, în 1771, cînd curtea vieneză se angajase, printr-un tratat secret, să sprijine pe sultan în redobîndirea teritoriilor cucerite de Rusia. Aplanarea acestui posibil conflict austro-rus s-a

primul ministru englez Pitt a complicațiilor ce se puteau ivi pentru interesele britanice pe urma înaintării spre sud a Imperiului țarist și a amenințării integrității Turciei. Parlamentul englez nu l-a susținut pe Pitt în tentativa de a se angaja într-o intervenție de restabilire a echilibrului în răsăritul continentului, însă prin luarea sa de poziție Pitt crease o linie de conduită în materie, pentru toți succesorii săi, marcând dimensiunile europene la care era destinată chestiunea orientală.

Acestea se precizează pe deplin în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în contextul unei redeschideri a problemei dintr-o direcție opusă.

În 1798 Franța a organizat expediția în Egipt, sub conducerea lui Napoleon Bonaparte. Discutabilă ca eficiență din punctul de vedere a ceea ce pare să fi fost scopul ei principal,⁴ campania din Egipt punctează însă aspecte noi, evoluția rapidă a problemei orientale.

Pentru întâia dată o putere occidentală, deci nu limitrofă Turciei, care timp de două secole și jumătate dusesse o politică în genere amicală acesteia, căutând a-și salvagarda interesele economice în Levant prin intermediul acestor bune relații, trece la ofensivă, la intervenție militară și cucerește un teritoriu aflat sub suzeranitatea, deși destul de vagă, a sultanului. Franța se alătură politicii de descompunere prin deposedare a Imperiului otoman.

Totodată, contradicțiile între două puteri apusene — Anglia și Franța — se transmutau pe arena Orientului apropiat și în dauna Turciei. Expediția franceză în Egipt a fost un eșec din toate punctele de vedere, în afara aceluia al afirmării unui interes activ al Franței în Mediterana răsăriteană. Ea a deteriorat relațiile Franței cu Turcia, a determinat alianța acesteia din urmă cu Anglia și chiar cooperarea cu Rusia. Cu asentimentul Porții, flota rusă a participat pentru întâia dată la operațiuni militare pe Marea Mediterană.⁵

Întrînd în secolul al XIX-lea, problema orientală dobîndește o dimensiune nouă. De-acum înainte fiecare moment acut al ciocnirii de interese dintre marile puteri în sfera dominației formale a Imperiului otoman va fi prilejuită de izbucniri ale luptei de eliberare a popoarelor supuse de turci, sau se va împleti cu această luptă, trebuind să țină seama de dorința de independență a acestor popoare. Descompunerea Imperiului otoman nu mai apare doar ca rezultat al fenomenelor de dezagregare administrativă, instituțional-politică, economică și morală, dublate de presiunea externă a unor mari puteri. Ea va fi adîncită de lupta națională, de revoluțiile burgheze ale popoarelor subjugate. Se accentuează, prin urmare, ponderea factorului intern — devenit mai complex — în declinul puterii turcești, fără a slăbi însă nici valoarea celui extern.

realizat prin „compensițiile” pe care cei doi rivali le-au dobîndit în cadrul primei împărțiri a Poloniei (1772), și prin anexarea Bucovinei de către Austria (1775), pretinsă tot ca o compensație a sprijinului diplomatic acordat Forții.

⁴ Transformarea Egiptului într-o bază de pornire pentru o expediție franceză de cucerire a Indiei era o utopie demnă (sau poate nedemnă) de geniul militar al lui Napoleon...

⁵ În 1802, ca prim-consul, Napoleon a reparat eroarea politică a campaniei din Egipt, încheind cu Turcia un tratat prin care-i garanta integritatea teritorială.

Un alt aspect nou al problemei orientale decurge din faptul că sub presiunea nemulțumirilor interne, a revoluțiilor și a războaielor de eliberare națională, precum și a insucceselor externe, clasa dominantă otomană, în frunte cu sultanul, caută a stăvili procesul de descompunere a statului nu numai prin specularea contradicțiilor dintre marile puteri în legătură cu împărțirea influenței lor în sud-estul Europei și în Orientul apropiat, ci și prin reforme interne menite să modernizeze structura statului și să-l facă mai eficient ca instrumente de represiune internă și de apărare externă.

În anul 1804 a izbucnit marea răscoală a sîrbilor, sub conducerea lui Karagheorghe. Lupta poporului sîrb pentru eliberare s-a împlinit curînd cu un nou război ruso-turc, acesta, la rîndul său, fiind consecința unor evenimente mai generale, anume a conflictului dintre Imperiul napoleonian și coalițiile a III-a și a IV-a. Continuînd — după zdrobirea Austriei la Austerlitz și a Prusiei la Jena — războiul împotriva Rusiei, Napoleon I a reușit, prin anumite promisiuni, să atragă Turcia la o diversiune militară anti-rusă. Sultatul Selim al III-lea a revocat unilateral pe domnii din Țara Românească și Moldova, protejați de Rusia și a provocat reacția acesteia — ocuparea de către ea a țărilor române — ceea ce a dus, la 5 ianuarie 1807, la declararea oficială a războiului. Armata rusă reuși să stabilească joncțiunea cu sîrbii răsculați. La Constantinopol izbucni o revoltă a ienicerilor, care înlocui pe sultanul Selim al III-lea cu nepotul său, Mustafa al IV-lea (mai 1807). În iulie 1807, înțelegerea dintre Franța și Rusia la Tilsit prevedea și medierea de către Napoleon a unui armistițiu ruso-turc, încheiat la Slobozia, pe Dunăre, în august 1807.

Războiul s-a reluat în 1809, în urma faptului că Rusia continua să țină sub ocupație țările române.

Turcii suferă o serie de înfrîngeri, mai ales în 1811, dar iminența războiului cu Napoleon a determinat Rusia să încheie pacea de la București (28 mai 1812), mulțumindu-se cu anexarea Basarabiei. Mișcarea de eliberare a sîrbilor este înăbușită temporar, în urma încheierii războiului, care a dezangajat importante forțe turcești. Ea va izbucni însă în 1815 și în curînd Peninsula Balcanică va fi cuprinsă în întregime de valul luptei de eliberare a popoarelor supuse dominației turcești. A fost una din crizele cele mai grele pe care le-a avut de înfruntat Imperiul otoman și unul dintre momentele semnificative ale chestiunii orientale, acela în care împărțirea moștenirii turcești a început a se revendica din partea popoarelor asuprite.

Un rol de seamă în această luptă a revenit poporului grec. Avînd o burghezie mai dezvoltată, cu întinse relații internaționale, întemeindu-se și pe elementul unei tradiții istorice excepționale, grecii au cunoscut, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, un proces foarte rapid de redeschere a conștiinței lor naționale.

Societatea secretă Eteria, fondată în 1814 la Odessa, de trei negustori greci stabiliți în acest oraș, a jucat un rol important în pregătirea mișcării de eliberare, prin ramificațiile pe care le-a creat în întreg sud-estul Europei. Conform planului Eteriei, revoluția grecească trebuia să înceapă în ianuarie

1821, sub conducerea lui Alexandru Ipsilanti (cu sprijinul domnilor fanarioți și al boierimii grecești din Principatele Române), iar în martie, același an, în Grecia. Odată cu mișcarea condusă de Ipsilanti s-a ridicat la luptă și poporul din Țara Românească, sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. „Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu — se arată în Programul P.C.R. — marchează începutul istoriei moderne a României, un moment de cotitură în lupta pentru libertate și dreptate socială, pentru scuturarea jugului dominației străine și afirmarea drepturilor naționale ale poporului român”.

Dacă mișcarea românilor condusă de Tudor și cea a grecilor condusă de Ipsilanti au putut fi înăbușite de turci pînă în vara anului 1821, războiul de eliberare din Grecia a continuat cu îndrăjire. La începutul anului 1822 Grecia și-a proclamat independența, act întâmpinat cu simpatie de întreaga opinie publică progresistă de pe continent. Atrocitățile armatei otomane împotriva populației grecești au întărit și mai mult acest curent de simpatie. Marile puteri au început să întrevadă în criza declanșată de aceste mișcări de eliberare o posibilitate de a-și spori influența în sud-estul Europei. La 4 aprilie 1826 între Anglia și Rusia a survenit un acord în favoarea grecilor, la care în iulie 1827 a aderat și Franța. O flotă anglo-franceză a fost trimisă pe coastele Greciei în scopul unei demonstrații navale, dar în urma unui incident ea a atacat și distrus flota turcă la Navarino (20 octombrie 1827). Ca urmare, Turcia a rupt relațiile diplomatice cu cele trei puteri semnatare ale convențiilor în favoarea grecilor. Un corp expediționar francez a debarcat în Peloponez și, împreună cu răsculații greci, a obligat pe turci să evacueze peninsula. Intervenția militară occidentală a creat astfel situația unui război nedeclarat, devenită însă stare oficială în aprilie 1828, cînd Rusia a început operațiuni militare împotriva Turciei, în Principatele Române, Peninsula Balcanică și la frontiera caucaziană.

Înfrîntă, Turcia trebuie să semneze pacea de la Adrianopol (14 septembrie 1829), prin care recunoaște independența Greciei,⁶ autonomia Serbiei și unele clauze care consolidează statutul autonom al țărilor române, din punct de vedere economic și politic.

Etapele chestiunii orientale care se încheie prin pacea de la Adrianopol, caracterizată prin rolul principal al luptei de eliberare a popoarelor subjugate și cel ulterior, derivat, al amestecului marilor puteri, a marcat, totodată, încă două aspecte noi.

Pe de o parte, reușind să înfrîngă o răscoală a ienicerilor (13—15 iunie 1826), izbucnită drept urmare a crizei interne determinate în Imperiul otoman de lupta de eliberare ce cuprinsese cea mai mare parte a teritoriilor sale europene, sultanul Mahmud al II-lea a inaugurat o politică de reforme interne, începînd cu reforma armatei. Clasa dominantă otomană a ajuns la convingerea că nu-și mai poate prelungi dominația, bazîndu-se pe instituțiile și structurile perimate, anacronice, ale Imperiului turcesc. Ea tinde, extrem de lent și întîm-

⁶ Anglia și Franța s-au grăbit a acorda statului grec independent mari credite și a se amesteca în organizarea instituțiilor sale de conducere, pentru a atrage Grecia în orbita intereselor lor.

pinînd multă rezistență din partea cercurilor reacționare, la o modernizare treptată a statului, la o adaptare a instituțiilor acestuia, după model european. Această linie a reformelor se va afirma definitiv cu începere din 1839, cînd în numele sultanului Abdul Medjid s-a emis decretul numit Gülhané (Camera trandafirilor)⁷, prin care se prevedea o reformă a justiției, a sistemului fiscal și se dezvolta în continuare reforma militară.

Pe de altă parte, după pacea de la Adrianopol, în atitudinea Rusiei față de problema orientală a intervenit o schimbare, pentru aproximativ 15 ani. Țarul Nicolae I a numit o comisie de experți, care să analizeze consecințele crizei dintre 1821—1829 și să facă recomandări pentru viitoarea politică a Rusiei. Concluziile acestei comisii au fost că apariția unor state balcanice libere sau autonome și perspectiva constituirii altora, într-un cuvînt lupta pentru independență a popoarelor nu oferă Imperiului țarist o bază sigură pentru influența sa în sud-estul Europei. În consecință, se recomanda convertirea politicii țariste la principiul menținerii statu-quo-ului Imperiului otoman. Prin prisma acestui fapt trebuie interpretat acordul ruso-austriac de la Münchengrätz (18 septembrie 1833), reprezentînd o reînnoire bilaterală a pactului Sfintei Alianțe, în spiritul riguros conservator și reacționar manifestat inițial, din 1815.

În funcție de noua poziție a guvernului de la Petersburg se clarifică mai deplin aspectele unui nou moment al problemei orientale, acela al conflictului turco-egiptean dintre 1831—1833. Egiptul, stat vasal sultanului, dar o vasalitate mai mult teoretică, dotat cu instituții mai moderne — consecință parțială a reformelor introduse în timpul ocupației franceze dintre 1798—1801 — aspira către autonomie și chiar independență.⁸ Cu o armată mult mai bine instruită și dotată decît cea otomană, egiptenii au înaintat, în 1832, peste Palestina și Siria, au intrat în Asia Mică și prin victoria de la Konieh și-au deschis drum spre capitala otomană. Sultanul a apelat la ajutorul puterilor străine. Anglia a ezitat să intervină, lăsînd Rusiei inițiativa. În februarie 1833, flota rusă e trimisă în Bosfor, iar în aprilie un corp expediționar rusesc e debarcat pe țărmul asiatic al strîmtorii. Intervenția Rusiei a determinat aplanarea conflictului turco-egiptean pe cale negociată. Sultanul a consimțit la o considerabilă creștere teritorială a Egiptului în Orientul apropiat (pînă în nordul Siriei). El a încheiat, totodată, cu Rusia tratatul de la Unkiar-Iskelessi, de fapt o alianță ofensivă și defensivă, un articol secret al căruia obliga pe sultan să închidă trecerea prin Dardanele și Bosfor pentru vasele de război ale tuturor statelor cu excepția vaselor rusești.

După cum rezultă din deznodămîntul acestui episod, procesul de dezagregare teritorială a Imperiului otoman continuă tot sub loviturile venite din interior, care se deplasează însă din zona balcanică în cea a Orientului apro-

⁷ Numit astfel după decorația interioară a încăperii din palatul sultanilor, unde s-a semnat acest decret.

⁸ Independență pe care, fără îndoială, și-ar fi cucerit-o încă în secolul trecut, dacă n-ar fi fost împiedicat de intervenția militară și ocupația engleză, care, în 1882, a înăbușit revoluția națională izbucnită în această țară.

piat. Marile puteri par să fi intrat într-o fază de expectativă. Rusia, deși aflată într-o poziție extrem de avantajoasă în urma cererii de ajutor a Turciei și a abținerii Angliei de la o intervenție, nu insistă asupra altor compensații din partea sultanului, în afara clauzei privind regimul special al navigației prin strâmțori. Nu e mai puțin adevărat că în 1833 se putea descifra perspectiva unui important spor de influență a Rusiei asupra Imperiului otoman, obținut pe cale pașnică, prin promptitudine diplomatică, iar nu prin război.

Diplomația britanică a sesizat acest fapt, regretând pasivitatea ei momentană și căutând prilejul de a restabili echilibrul de influență la Constantinopol. El s-a ivit în aprilie 1839, când Turcia, voind a-și lua revanșa asupra Egiptului, a dezlănțuit un atac asupra acestei țări, care s-a soldat însă cu noi înfrângeri, pe uscat cât și pe mare. Anglia a luat imediat inițiativa unei intervenții în favoarea Turciei, atrăgând de partea ei și Austria. Forțe anglo-austriece au fost trimise pe coastele Siriei, obligând Egiptul să înceteze ostilitățile. În cadrul unei conferințe internaționale convocate la Londra, la 13 iulie 1841 s-a semnat de către marile puteri, inclusiv Turcia, o convenție privind regimul de navigație prin strâmțori, care anula prevederile tratatului rusoturc de la Unkiar-Iskelessi, în sensul că sultanul se obliga să nu permită trecera nici unor vase de război străine, în timp de pace. Se institua prin urmare un regim de neutralizare a strâmțorilor.

Acest moment al chestiunii orientale arată că marile puteri, respectând în aparență integritatea teritorială și drepturile de suveranitate internă ale Imperiului otoman și ale sultanului, au deplasat accentul rivalității dintre ele pe câștigul unei influențe predominante asupra conducerii statului otoman, nădăjduind fiecare să rezolve pe această cale, în favoarea sa, problema ce nu reușise a se soluționa prin împărțiri teritoriale, nefiind în stare să se afle un sistem de compensații care să satisfacă toate părțile interesate.

Rusia, care de la 1829 adoptase aceeași tactică și păruse a fi foarte aproape de a dobîndi o poziție eminentă la Constantinopol în 1833, e dezamăgită de răsturnarea de situație realizată de diplomația engleză în 1841. De aceea diplomația rusă va reveni treptat la ideea inițială de a respinge Imperiul otoman din Balcani, și a-și instaura controlul asupra cheii strategice constituite de strâmțori. Ea caută să atragă Anglia într-o combinație bilaterală, considerînd că celelalte mari puteri nu aveau interese atît de directe în problema orientală și că, avînd concursul Angliei, veleitățile altora la împărțirea moștenirii otomane vor putea fi neutralizate. În acest spirit a purtat țarul Nicolae I convorbiri la Londra, în 1844, cu lordul Aberdeen și cu alți reprezentanți ai Foreign Office-ului. El a propus o împărțire a Turciei, în cadrul căreia Angliei i se oferea Egiptul și insula Creta iar Rusiei i-ar fi revenit Constantinopolul și influența în Peninsula Balcanică. Anglia a respins propunerea, ceea ce a însemnat, după opinia istoricilor englezi, semănarea germinilor conflictului oriental din 1853—1856.

Într-adevăr, în acest război, ale cărui cauze directe și desfășurare sînt prea cunoscute pentru a mai insista asupra lor, s-au evidențiat pozițiile di-

vergente ale Rusiei și ale puterilor occidentale față de problema orientală, așa cum se schițaseră acestea în cursul convorbirilor din 1844.

Rusia a reînceput tradiționala sa ofensivă militară în direcția Balcanilor, pe când Anglia și Franța s-au declarat pentru integritatea Imperiului otoman — principiu afișat de altfel mai mult propagandistic — și au intrat în război în alianță cu Turcia.

Tratatul de pace de la Paris, din 30 martie 1856, prevedea restituirea reciprocă a teritoriilor ocupate în timpul ostilităților, respectarea de către toate marile puteri a integrității otomane și confirmarea convenției de la Londra asupra strîmtorilor, neutralizarea Mării Negre, libertatea navigației pe Dunăre, neamestecul în problemele interne ale Turciei. Se recunoștea autonomia Serbiei sub garanția colectivă a puterilor și se institua protectoratul lor comun asupra Principatelor Române, cu prevederi asupra unei apropiate reforme a statutului politic intern al acestora, după o consultare a unor organe reprezentative — viitoarele divanuri ad-hoc. Totodată, o parte din sudul Basarabiei era restituită Moldovei.

De fapt, cu tratatul de la Paris se încheia ceea ce am putea numi desfășurarea problemei orientale pînă la mijlocul veacului al XIX-lea. Desfășurare, dar nici pe departe rezolvare a ei. Rivalitatea marilor puteri n-a făcut decît să prelungească această spinoasă problemă, care în prima jumătate a secolului trecut a ocupat un loc principal în relațiile internaționale. Constatarea acestei incapacități a marilor puteri de a ajunge la un acord în jurul pretențiilor lor nejuste la dominație și împărțire arbitrară a teritoriilor și influenței în Europa sud-estică și Orientul apropiat se conjugă cu aceea a consolidării principiului echilibrului european, ele fiind puncte ale bilanțului desfășurării chestiunii orientale pînă la 1856.

Acest bilanț mai cuprinde afirmarea puternică a voinței de libertate și independență a popoarelor supuse de turci, factor de care marile puteri n-au putut să nu țină seama, deși în concepția lor ar fi fost dispuse să-l neglijeze ori să-l folosească exclusiv în realizarea scopurilor proprii. Pînă la 1856 lupta acestor popoare a reușit să realizeze independența Greciei, dar nu și integritatea teritoriului ei național, autonomia Serbiei și a Egiptului, consolidarea autonomiei interne a țărilor române. De asemenea, ea a constituit un factor important al determinării reformelor interne în Imperiul otoman. În lupta pentru independență s-a afirmat singura cale justă de rezolvare a problemei orientale, care se va realiza treptat, în a doua jumătate a secolului trecut și prima jumătate a secolului nostru prin constituirea statelor naționale independente ale tuturor popoarelor din întinsa zonă dominată odinioară de Imperiul otoman.

Medalion istoric : POLYBIOS

AUREL IORDĂNESCU

În înțelesul pe care i-l dăm noi astăzi, istoriografia este un produs al spiritului grec. Dacă preocuparea pentru cunoașterea trecutului a existat și la popoarele Orientului, ea nu a depășit stadiul de cronică, în care faptele erau prezentate juxtapus, cel mult în ordine cronologică și considerate numai din aspectul lor exterior. Abia grecii au făcut pasul cel mare, acela al creării *istoriei comprehensive* : însuși numele de *historia* avînd semnificația de „investigație“, apare pentru prima oară la Herodot, el implicînd afirmația desfășurării cercetării în lumina spiritului critic. De aceea, cînd istoriografia greacă a fost deplin constituită, adică odată cu opera lui Herodot, scopul ei a fost cercetarea și înfățișarea unui eveniment istoric de interes major în lumina cauzelor îndepărtate sau apropiate care l-au generat și cu menționarea concomitentă a acelor detalii pitorești care-l puteau individualiza mai pregnant. Pentru aceasta, istoricii greci au stabilit în operele lor *legătura firească* dintre fapte, făcîndu-le să apară într-o frescă unitară ; le-au reliefat *logica internă*, produs al factorilor multipli ce constituie determinismul social și s-au străduit să dezvăluie *structura lor intimă* care le individualizează și le determină dezvoltarea ulterioară.

Firește, în dezvoltarea ei istoriografia greacă nu a urmat o linie sta-tornic ascendentă, dar fiecare etapă a ei a integrat un element nou : dacă cu *Herodot* ea ajunge să prezinte faptele înlănțuit și cu preocupări de explica-ție, cu *Thukydid* ea atinge apogeul, deoarece, depășind cronologicul, tinde spre atingerea logicului, adică a înțelegerii legității istorice, pentru a ajunge cu *Polybios* la explicitarea unei metodologii și la schițarea unei filozofii a istoriei. În același timp, însă, fiecare din aceste etape corespundea unui moment de criză în istoria poporului grec : istoria lui Herodot marca marea criză a războaielor medice ; cea a lui Thukydid fusese sugerată de războiul peloponesiac, care marcaseră începutul decăderii Greciei clasice, iar a lui Polybios reflecta momentul crucial al ciocnirii hellenismului cu Roma.

Polybios este ultimul mare istoric al Greciei antice. Originar din Mega-lopolis, cel mai de seamă oraș al ligii aheene de la începutul sec. II î.e.n., Polybios era fiul lui Lykortas, unul dintre strategii de mare autoritate ai ligii. Născut în jurul anului 200 î.e.n., el a primit o educație foarte îngrijită și a crescut în atmosfera de tensiune care opunea liga acheeană monarhiei

macedonene a lui Filip al V-lea. Admirator fără rezerve al celor doi mari conducători ai ligii, Aratos și Philopoimen, el considera liga acheeană drept una dintre cele mai desăvârșite creații politice. Avea abia 16 ani când, în 183, i s-a încredințat cinstea de a purta urna cu cenușa lui Philopoimen, care fusese ucis în acel an. Pregătindu-l pentru a deveni unul dintre conducătorii ligii, Lykortas i-a asigurat o temeinică formație militară și diplomatică, inițiindu-l în meandrele politicii vremii. Când, în anul 181 î.e.n. liga acheeană a hotărât trimiterea unei solii la curtea regelui Egiptului, Ptolemeios al V-lea Epiphanes, alături de Lykortas și Aratos cel tânăr a fost desemnat și tânărul Polybios, deși, după cum spune el însuși, „eram mai tânăr decât vârsta cerută de legi“. Moartea neașteptată a regelui Egiptului a împiedecat deplasarea soliei la Alexandria, dar faptul alegerii lui Polybios printre soli arată că el era considerat de consiliul ligii ca un viitor conducător.

Adevărata carieră politică și-a început-o în anul 169 î.e.n., când a fost ales hipparch, ceea ce reprezenta, ca importanță, a doua magistratură a ligii. Dar vremurile erau tulburi: al treilea război al Romei cu Macedonia, condusă de regele Perseus, era în toi și se apropia de sfârșit. Partidul condus de Lykortas urmărea menținerea ligii acheene în neutralitate, dar poziția ei de aliată a Romei făcea lucrul foarte anevoios, cu atât mai mult cu cât în interiorul Romei mai era un partid, cel democratic, condus de Kallikrates, care urmărea preluarea conducerii cu sprijinul Romei și susținea alianța cu ea. Pe măsură ce victoriile romane se înmulțeau, iar înfrângerea finală a Macedoniei se contura tot mai precis, neutralitatea părea cu neputință de menținut și partidul lui Lykortas hotărâ, deși fără mult entuziasm, să ofere Romei sprijinul militar al ligii. Cel care a primit sarcina de a comunica această hotărâre consulului Marcus Philippus a fost Polybios. Deplasându-se foarte încet, el a ajuns cu destulă întârziere în tabăra consulului care, mulțumind, a declinat oferta. Cu excepția lui Polybios, care a rămas toată vara anului 169 î.e.n. în tabăra romană, restul delegației s-a înapoiat la Megalopolis. Dar în lipsa lui Polybios, consulul Appius Claudius Centho, care conducea trupele din Egipt, ceru acheenilor un ajutor militar. Nevoind ca Roma să rămână obligată ligii, consulul Marcus Philippus îl trimise pe Polybios să-i sfătuiască pe acheeni să nu se grăbească cu trimiterea ajutoarelor lui App. Claudius Centho, deoarece acesta nu ar avea nevoie imediată. Polybios se înapoie la Sykion, unde era convocată adunarea ligii și, deși nu avea nici o dispoziție scrisă a consulului Marcus Philippus, convinse adunarea să amâne trimiterea ajutorului, fapt care-i atrase din partea partidului democrat acuzația de a fi un adversar al alianței cu Roma. În anul următor, 168 î.e.n., însă, consulul L. Aemilius Paulus înfrânse la Pydna armata regelui Perseus, pe care izbuti să-l captureze. Urmînd exemplul celorlalte state grecești, liga acheeană trimise și ea o delegație, condusă de Kallikrates, șeful democraților, care să-l felicite pe învingător. Kallikrates îi denunță pe conducătorii ligii ca ostili Romei, dînd senatului ocazia de a cere pedepsirea celor ce se arătaseră mai rezervați. Doi emisari ai senatului au fost trimiși în Achaia. Introduși în adunarea ligii, ei declarară că mai mulți acheeni fuseseră favorabili regelui

Macedoniei. Strategul Archon declară că acuzația este neîntemeiată și că și el și alții sînt gata să se supună oricărei judecăți, inclusiv celeia a senatului. Reprezentanții senatului cerură atunci ca toți cei bănuți să fie transportați la Roma spre a fi judecați, iar Kallikrates citi lista lor : erau peste 1000 de nume între care și acela al lui Polybios. Dar fără a fi judecați vreodată, ei au fost internați în diverse orașe ale Haliei, unde au rămas pînă în 150 î.e.n.

Exilul în Italia punea capăt pentru totdeauna carierii militare și politice a lui Polybios. Din fericire pentru el, prietenia cu cei doi fii ai lui L. Aemilius Paulus, A. Fabius Maximus Aemilianus și P. Cornelius Scipio Aemilianus îl ajută să rămînă în Roma și să frecventeze „cenaclul Scipionilor“, unde avu ocazia să cunoască pe cei mai de seamă reprezentanți ai aristocrației romane. Așa cum bine observă Alfred Croiset, „Polybios ajungea la Roma în acel moment unic al istoriei sale, pe care Cicero îl considera ca epoca de aur a republicii : moment de admirabil echilibru interior, de viguroasă expansiune în afară, de respect statornic pentru vechile principii cu un început de eleganță și de rafinament“. Ceea ce mai ales l-a impresionat, a fost respectul pentru tradiție îmbinat cu spiritul practic și cu o disciplină civică desăvîrșită. Cunoșcînd îndeaproape structura statului roman, el ajunge să-și schimbe părerile de pînă atunci : înțelegînd că hegemonia Romei era de acum înainte de neînlăturat, era indispensabil ca grecii să se acomodeze acestei stări de fapt. Pentru a-și convinge compatrioții de această necesitate, el hotărî să scrie istoria celor 53 de ani ce se întindeau de la începutul celui de al doilea război punic (220) și pînă la prăbușirea regatului macedonean (167 î.e.n.). Scopul i-a fost precizat de istoric cu toată limpezimea : a scris istoria acestei perioade pentru a arăta : „cum, cînd și din ce cauză au ajuns sub stăpînirea romanilor toate regiunile cunoscute ale lumii“ (III, 1). Lucrînd peste un deceniu (între 160 și 150 î.e.n., aproximativ), el izbuti să redacteze în 29 de cărți istoria marilor cuceriri săvîrșite de romani în bazinul Mării Mediterane între 220 și 167 î.e.n. Lucrarea se adresa nu atît celor cîțiva aristocrați romani din cercul Scipionilor, care cunoșteau limba greacă, cît grecilor culți care se consacrau treburilor publice. În adevăr, potrivit concepției lui, valoarea istoriei rezidă înainte de toate în utilitatea ei : luminile ei sînt indispensabile omului de stat care poate trage o învățătură din cunoașterea situațiilor trecute. Deoarece cunoașterea istoriei reprezintă o componentă esențială a pregătirii pentru arta guvernării, Polybios își adresează istoria, înainte de toate, oamenilor de stat, pe care înțelege să-i ajute explicîndu-le secretele puterii romane. Fiindcă la data la care scria, atît marile monarhii helenistice ale Ptolemeilor, Seleucizilor și Attalizilor, cît și liga acheeană și republica Rhodosului erau încă în ființă, așa încît oamenii lor politici aveau nevoie de o cunoaștere exactă a istoriei lumii mediteraneene în ultima jumătate de secol, ca și de o înțelegere adecvată a obiectivelor politicii romane.

Tocmai pentru că se adresa mai ales grecilor, care nu cunoșteau îndeajuns istoria romanilor și, deci, cauzele celui de-al doilea război punic, Polybios adăose ca o prefață primele două cărți, în care erau povestite eve-

nimentele de la anul 264 î.e.n. (începutul primului război punic) pînă la asediul Saguntului (220 î.e.n.): în felul acesta făcea legătura cu istoria lui Timaios din Tauromenion, care se oprea la anul 264 î.e.n. și, pentru istoria ligii acheene, cu memoriile lui Arates din Sikyon, care mergeau pînă la anul 222 î.e.n. (bătălia de la Sellasia): Istoria celui de al doilea război punic era expusă în cărțile III—XV, iar în rest (cărțile XVI—XXIX) erau înfățișate războaiele purtate de Roma în Orientul hellenistic, împotriva Macedoniei și Syriei. Expunerea se desfășura cronologic pe olimpiade și ani, iar rarele digresiuni (cartea a VI-a consacrată analizei constituției romane, necesară înțelegerii rezistenței romane după dezastrul de la Cannae; cartea a XII-a în care și expune principiile metodologice, polemizînd cu Timaios și cu alți istorici anteriori și cartea XXXIV, care cuprindea geografia regiunilor occidentale europene cucerite de romani, puțin cunoscute grecilor) aveau un rost eminemente explicativ.

Polybios avea o foarte bună pregătire pentru a aborda genul istoric: om politic care participase direct și activ la unele dintre cele mai de seamă evenimente ale istoriei grecești din prima jumătate a sec. II î.e.n.; expert în problemele militare, fiind și autorul unui tratat tehnic de tactică militară și pe deasupra, prin participarea lui la cercul Scipionilor, situat într-un excelent post de observație privind desfășurarea politicii romane, el a putut alcătui un tablou complet și sugestiv al perioadei în care se instaurase dominația Romei în bazinul mediteranean. Folosind o amplă documentare din care n-au lipsit nici scrierile istorice ale înaintașilor lui greci și romani, nici memoriile oamenilor politici participanți la evenimente sau discuțiile cu unii dintre cei în viață, nici documentele de arhivă (cum sînt faimoasele tratate romano-carthagineze) sau inscripția lăsată de Hannibal în templul Iunonei din Lacinium, Polybios a izbutit să creeze o operă care a rămas pentru urmași principalul izvor de informație pentru această perioadă. Preocupat, înainte de toate, de a reconstitui evenimentele așa cum se pretrecuseră, el a folosit în același timp și istoriografia romană, reprezentată pe atunci de opera scrisă în limba greacă de Q. Fabius Pictor, care cuprindea o istorie a Romei pînă la sfîrșitul celui de al doilea război punic și scrierile istoricilor greci care scriseseră de pe poziții filocarthagineze, ca Philinos din Akragas, Sosylos din Sparta și Silenos din Kale-Akte. Totodată, el nu s-a mulțumit să parafrazeze aceste izvoare ci le-a elaborat în chip original într-o reconstituire cu totul personală. Asupra felului în care și-a publicat această parte a istoriei sale, nu sîntem informați: sigur este numai că ea s-a făcut înainte de anul 146 î.e.n., deoarece în ea atît Carthagina, cît și liga acheeană sînt arătate ca existente.

Noutatea pe care o aducea opera lui Polybios consta în forma în care era concepută și realizată: ea reprezenta o *istorie universală* avînd în centru Roma, fapt care-i dădea un caracter de organicitate nemaîntîlnit pînă atunci. În adevăr, datorită acestei centrări, istoria universală, așa cum el a realizat-o, se înfățișa nu ca o juxtapunere a evenimentelor petrecute în deosebitele regiuni ale lumii cunoscute, ci într-un tablou dinamic în care aceste evenimente sînt prezentate în interdependența lor cauzală, firul conducător fiind oferit

de politica, pașnică sau războinică, dusă de Roma în bazinul Mării Mediterane.

Trecuseră aproape 17 ani de când, împreună cu ceilalți ostateci, Polybios rezida în Italia. În mai multe rînduri se ceruse eliberarea lor, dar senatul amînase mereu decizia. În anul 150 î.e.n. la insistențele lui P. Cornelius Scipio Aemilianus, prietenul și protectorul lui Polybios, senatul reluă în discuție problema și hotără eliberarea ostatecilor : dir zei o mie, mai rămăseseră trei sute. Măsura avea și o coloratură politică : în ajunul începerii celui de al treilea război punic, gestul senatului apărea ca un act de pacificare în Grecia care trebuia să asigure liniștea aici. Firește, romanii socoteau că așa după cum Polybios devenise un admirator și un prieten al Romei, tot așa se petreceau lucrurile și cu ceilalți ostateci. Numai că lucrurile s-au petrecut cu totul altfel : înapoierea ostatecilor a fost semnalul unei tulburări, care pînă la urmă a dus la răscoala Greciei împotriva dominației romane.

Polybios, sincer convins de greșeala pe care o făc concetățenii săi, nu a participat la mișcare. De altfel, în foarte scurtă vreme, începînd războiul cu Carthagina, el fu chemat pe teatrul de operațiuni : întinsele lui cunoștințe în materie de tehnică militară îl recomandau ca pe un consilier deosebit de indicat. Iar cînd, în 147, prietenul său P. Cornelius Scipio Aemilianus a primit conducerea operațiunilor, el a rămas în calitate de consilier pînă la distrugerea Carthaginei, în 146 î.e.n. În timpul asediului, în toamna anului 147 î.e.n., Polybios, întovărașit de faimosul învățat și filozof grec, Panaitios din Rhodos, făcu o călătorie de explorare (folosind șapte corăbii puse la dispoziție de Scipio) de-a lungul coastei mediteraneene și atlantice a Marocului ; dar expediția nu avea numai scopuri științifice, ci și politice : ea a avut drept principal rezultat desprinderea maurilor din alianța cu Carthagina, așa cum s-a văzut în anul 146.

În același an cu distrugerea Carthaginei, Grecia căzuse și ea sub dominația Romei : ultimul război pentru menținerea independenței hellenice se desfășurase tocmai cînd Polybios se găsea în tabăra romană de sub zidurile capitalei puniche. Desființarea ligii acheene și distrugerea Corinthului (146 î.e.n.) l-au îndurerat mult pe fostul hepparch al ligii : el s-a străduit din toate puterile să ușureze soarta conaționaliilor săi. Pentru că, știindu-l adînc cunoscător al realităților politice și sociale ale Greciei, senatul îi încredință misiunea ca, împreună cu reprezentanții săi, să procedeze la reorganizarea politică a țării. Regimul la a cărui instaurare el a contribuit a fost cel timocratic, care asigura predominarea claselor avute, dar felul în care contribuția lui la așezarea noii ordini a fost apreciată de compatrioții săi se poate vedea din statutele ce i-au fost ridicate în cîteva cetăți grecești.

Deși se apropia de șaptezeci de ani, el îl însoți pe Scipio Aemilianus (care purta acum supranumele de *Africanus minor*) la asediul Numantie, asistînd și la distrugerea ultimului centru al rezistenței celtiberice. Cu ocazia înapoierii la Roma, voind să cunoască drumul parcurs de Hannibal în înaintarea lui din Spania către Italia, Polybios a străbătut Gallia sudică și a trecut Alpii.

Dar evenimentele de după 150 î.e.n., la care participase direct, i s-au părut a avea o așa de strânsă legătură cu cele expuse de el în *Istoriile* pe care le publicase, încît s-a hotărît să le continue pînă la anul 146 î.e.n. În acest scop el povesti în 11 cărți (XXX—XL) istoria cuceririlor romane, în răsăritul și apusul bazinului mediteranean, folosind înainte de toate amintirile sale, dar recurgînd și la datele ce se găseau fie în arhivele oficiale, fie în acelea ale familiei Scipionilor care-i stăteau la îndemînă. Cu această ocazie, el revăzu și celelalte cărți, în lumina evenimentelor ultime la care participase (ca, de pildă, încercările de reformă ale fraților Gracchi), fapt care îl obligă să facă anumite remanieri, care priveau nu numai judecățile exprimate asupra evenimentelor deja povestite, ci și unele schimbări de perspectivă care afectau însăși concepția istorică inițială. Semnificativă sub acest aspect este convingerea pe care și-o exprimă acum cu privire la decăderea care, în mod ineluctabil, așteaptă orice întocmire politică, inclusiv Roma. Cu această constatare pesimistă își sfîrși el viața în anul 188 î.e.n. Ediția a doua a lucrării lui, care cuprindea toate cele 40 de cărți cu remanierile operate, a fost publicată numai după moartea autorului. Din păcate, însă, din cele 40 de cărți nu s-au păstrat în întregime decît primele 5 (mergînd pînă la lupta de la Cannae) și cea mai mare parte dintr-a 6-a. Pentru cărțile VII—XVIII s-au păstrat pasaje întinse într-un manuscris din sec. XII; pentru rest dispunem numai de fragmentele sub formă de extrase care figurează în compilația lui Constantin Porphyrogenetul (din sec. X). Deși ne putem face o idee destul de lămurită asupra conținutului și valorii operei lui Polybios, nu putem să nu deplîngem pierderea unei așa de mari părți din *Istoriile* lui.

În dezvoltarea istoriografiei grecești, marea inovație a istoricului Polybios o constituie *afirmarea explicită a unor premise metodologice, critica metodelor* folosite de înaintași precum și *întemeierea teoretică a principiilor metodice* de care s-a condus în alcătuirea operei sale. De aici, caracterul ei *pragmatic*: scopul pe care și-l propune este de a înfățișa faptele istorice pe baza unei cercetări aprofundate a cauzelor care le-au produs și, în măsura în care lucrul era cu putință, și a rezultatelor pe care le-au avut, pentru a *servi* oamenilor — și mai ales oamenilor politici — în orientarea acțiunilor lor. Sub acest aspect, cartea a XII-a, în care se face critica metodei istorice folosite de *Timaios* și alți predecesori ai săi, este un adevărat manifest-program al istoriografiei pragmatice. Cu acest prilej stabilește el cele 4 condiții fundamentale ale cercetării istorice: 1) Necesitatea *valorificării critice* a materialului adunat din cărți, deoarece simpla erudiție livrească este puțin folositoare; 2) Obligatorietatea *respectării adevărului*, considerat „lumina istoriei”; 3) *Înlăturarea dramatismului*, deoarece rostul istoriei este să *lămurească*, să *convîngă* și să *instruiască* și 4) *Practica treburilor publice*: „eu aș spune — zice el — că istoria va fi cum trebuie atunci cînd oamenii politici vor începe să scrie istoria sau atunci cînd cei ce încep să scrie istorie vor fi convinși că experiența politică e necesară istoricului”. De aceea, la baza activității lui de istoric el pune 3 principii: 1. *studiul și critica izvoarelor*; 2. cunoașterea personală a *locurilor*; 3. *experiența politică*. Aplicarea strictă a acestor prin-

cipii l-a condus la concluzia că adevărata utilitate a istoriei rezidă în *descoperirea care leagă* evenimentele între ele și, prin aceasta, *le explică*. Dar în *noțiunea de cauză* el distinge cu o mare ascuțime trei aspecte deosebite : *cauza, pretextul și începutul*. În producerea faptelor istorice toate aceste trei aspecte își au rostul lor : așa de exemplu, *începutul* celui de al doilea război punic l-a constituit asediul Saguntului de către Hannibal ; *pretextul* invocat a fost dreptul Carthaginei de a ocupa Spania pînă la Ebru ; dar *cauza* reală a rezidat în dorința de revanșă a lui Hamilkar Barka și în nemulțumirea carthaginezilor provocată de ocuparea Sardiniei de către romani. Pentru a sublinia și mai mult necesitatea cunoașterii cauzelor evenimentelor, Polybios recurge la comparația cu medicina : istoricul care nu cunoaște cauzele evenimentelor — zice el — este asemenea unui medic care nu cunoaște cauzele bolilor și de aceea nu poate acționa eficient. Dar în cercetarea *cauzelor și urmărilor* unui fapt istoric, el respinge întotdeauna supranaturalul. „Numai cînd nu ajunge să determine cauzele unor întîmplări survenite contra oricărei așteptări sau din motive necunoscute (epidemii, cutremure) le atribuie soartei (*tyche*), care reprezintă iraționalul, necunoscutul, limitele dincolo de care nu poate să treacă mintea omenească (T. Popescu).

Se vede astfel că Polybios a fost unul dintre cei mai mari istorici ai antichității, reprezentînd una din etapele importante în dezvoltarea istoriei ca știință. Firește, și opera lui suferă de numeroase imperfecțiuni datorate spiritului timpului în care trăia și căii noi pe care se străduia să o deschidă și pentru care lipseau lucrările premergătoare. De aceea a împărtășit și el soarta ingrată a precursorilor : atît prin concepția lui despre esența și rostul istoriei, ca și prin rigoarea metodică pe care a impus-o cercetării, el își depășea nu numai contemporanii, dar și pe urmași, care, neputîndu-l înțelege, nici măcar n-au încercat să meargă pe drumul deschis de el. În felul acesta Polybios apare, însă, și ca ultimul reprezentant al istoriei comprehensive hellenice. Odată cu el istoriografia *greacă* ia sfîrșit : ceea ce urmează este istoriografie *romană* scrisă în *limba greacă*.

BIBLIOGRAFIE

1. Alfred și Maurice Boiset, *Histoire de la littérature grecque*, Paris, 1928, T.V., p. 268—295 ; A. Rosenberg, *Einleitung und Quellenkunde zur roemischen Geschichte*, Berlin, 1921, p. 188—196 ; 3. T. R. Glover, *Polybius*, în *The Cambridge Ancient History*, T. VIII, cap. I, p. 1—24 ; 4. Virgil C. Popescu, *Studiu introductiv la Polybios, Istorii*, Buc., 1966, p. 5—54 (excelentă punere la punct a stadiului principalelor probleme polibiene) ; 5. Gaetano de Sanctis, *Storia dei Romani*, Torino, 1916, vol. III, 1, apendicele II: *Composizione ed economia della storia di Polibio*, p. 201—224 (cu rare excepții, concluziile acestui remarcabil studiu sînt adoptate în schița de față).

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

SPIRU C. HARET (1851—1912)

CONSTANTIN DINU

La 15/28 februarie a.c., s-au împlinit 125 de ani de la nașterea lui Spiru C. Haret, profesor universitar, om de știință și fost ministru al învățămîntului din țara noastră (31.III.1897—11.IV.1899 ; 14.II.1901—22.XII.1904 ; și 4.III.1907—29.XII.1910).

„Omul școlii“, „Omul răscoalei“, așa cum i se mai spunea lui Spiru C. Haret de către unii din contemporanii săi, poate fi dat astăzi ca exemplu tinerii generații pentru dragostea și perseverența sa în muncă, pentru modestia sa, pentru spiritul de dreptate pe care-l avea în aprecierea faptelor și a oamenilor, pentru aportul său la dezvoltarea învățămîntului și, în general, a culturii noastre, pentru patriotismul său fierbinte și animat de înalte idealuri.

Spiru C. Haret, organizatorul învățămîntului modern din România,¹ la baza întregii sale activități pe tărîmul școlii a acordat un loc primordial educației patriotice a elevilor și cetățenilor țării.

Potrivit concepției sale, școala trebuie să formeze la elevi un patriotism sincer, înflăcărat — dragoste pentru patria noastră și poporul nostru, respect și considerație față de celelalte popoare.

Într-o circulară a sa (nr. 3253 din 22.IV.1897) către licee, gimnaziile și universități, referitoare la educația patriotică, el scria : „Cea dintîi datorie a școlii, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintîi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este de a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-înșea și în viitorul ei. Toată activitatea, toată îngrijirea celor însărcinați cu educația tinerimii, acolo trebuie să tindă“.²

Referindu-se tot la educația patriotică, Spiru C. Haret cerea cadrelor didactice „să fie fiecare în colțul său, propagatorii cei mai aprigi ai ideilor naționale, încălzitorii patriotismului și luminătorii poporului asupra gloriei

¹ Ștefan Bârsănescu: *Spiru Haret, organizatorul școlii moderne din România*, în „Revista de pedagogie“, an XXV, nr. 2/1976, p. 53—58.

² *Oprele lui Spiru Haret publicate de comitetul pentru ridicarea monumentului său, cu introducere de Gh. Adamescu*, Buc., 1934, vol. I, p. 253 (în continuare *Oprele...*).

țării lui în trecut și în prezent și a încrederii nestrămutate ce trebuie să aibă în viitorul ei".³

În mod deosebit s-a preocupat Spiru C. Haret de ridicarea calitativă a predării istoriei în școală.

În mai multe rânduri,⁴ referindu-se la acest obiect de învățămînt, Spiru Haret arată că în studierea lui de către elevi, accentul trebuie să cadă într-o mare măsură pe latura afectivă, pe trezirea deci a unor puternice stări sufletești de dragoste față de patrie și popor.

Astfel, el scria : „Istoria trebuie să fie mai ales în clasele primare, cînd sufletul copilului este în faza de plămădire, nu simplu exercițiu de memorare, ci „un mijloc de a infiltra dragostea de țară, de a-l face să înțeleagă rostul în lume al poporului din care face parte, insuflîndu-i încrederea în viitorul acestuia și dorința de a munci și lupta pentru propășirea țării”.⁵

Spiru C. Haret recomanda ca în studiul istoriei în școală să se folosească un material intuitiv cît mai variat. În vederea realizării acestui scop, el a îndemnat pe pictorul Dimitrie Mirea, pe istoricul Grigore Tocilescu și pe Ioan Bianu să realizeze în primul rînd tablouri istorice cu valoare didactică și artistică.

Fost conservator la Muzeul de antichități din București (în anul 1881), Spiru C. Haret, ajuns ministru al instrucțiunii publice și al cultelor, a venit cu numeroase propuneri referitoare la păstrarea și restaurarea monumentelor noastre istorice, a comorilor artistice, pentru realizarea unor muzee și colecții istorice, artistice și etnografice.⁶

Spiru C. Haret, prin Casa Școalelor și apoi prin Casa Bisericii a sprijinit material și moral *Comisiunea monumentelor istorice* (înființată în anul 1892).

Din fondurile bugetare aprobate de către Spiru C. Haret (în calitatea sa de ministru al instrucțiunii publice și al cultelor) s-au restaurat unele din cele mai valoroase monumente istorice, în special acelea care marcau momente semnificative în dezvoltarea arhitecturii și în general a artei românești : unele din bisericile și mănăstirile lui Ștefan cel Mare (ex. Borzești,

³ *Ibidem*, vol. II, p. 164.

⁴ *Ibidem*, p. 166. Circulara lui Spiru C. Haret cu nr. 43265/1902. A se vedea și G. N. Costescu, *Rolul istoriei naționale*, în *Lui Spiru C. Haret. Ale tale dintru ale tale*, Buc., 1911, p. 143—146; C. Moisil, *Cum se predă istoria națională în școlile primare*, în „Revista generală a învățămîntului”, an III, nr. 2/1907, iulie 1, p. 99—103 și nr. 4/1907, p. 265—277; C. Moisil, *Istoria culturii românești în școlile secundare*, în „Revista generală a învățămîntului”, nr. 6/1907, p. 390—407.

⁵ Spiru C. Haret, *Operele...*, vol. I, p. 235.

⁶ A se vedea: Spiru C. Haret, *Discurs în ședința de la 13.III.1910*, în *Adu-narea Deputaților ca răspuns la interpelarea deputatului N. Iorga în chestia restaurării monumentelor istorice*, în *Operele...*, vol. VI, p. 418; Al. Lepădatu, *Scurtă privire asupra cesiunii conservării și restaurării monumentelor istorice în România*, în *Lui Spiru C. Haret. Ale tale dintru ale tale*, Buc., 1911, p. 780—801; G. H. Murnu, *Știința arheologică și Dl. Haret*, în *Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 1147—1151.

Popăuți, lângă Botoșani), mănăstirile Gura Motrului, Călui, Govora, Hurezu, Snagov, Cetățuia Iași etc.

Tot cu sprijinul lui s-au îmbogățit colecțiile de obiecte istorice și de artă veche românească ale Comisiunii monumentelor istorice și s-a publicat buletinul acestei comisiuni (apărut în anul 1908).⁷

Pe aceeași linie se situează Haret în ceea ce privește trecutul nostru istoric, atunci când cerea prin circulare ca absolvenții școlilor de belle-arte din București și Iași și ai școlilor de arhitectură să prezinte la examene lucrări inspirate după monumentele istorice și în special cele amenințate „să piară”.⁸

Voind să continue opera începută de Mihail Kogălniceanu, de Hurmuzaki, de Hașdeu, Haret a propus în anii 1909—1910, Adunării Legislative, proiectul de lege pentru înființarea *Comisiunii istorice a României*, care avea drept scop strângerea și publicarea documentelor interne și externe cu privire la istoria patriei.⁹

Comisiunea trebuia să fie formată din membrii aleși pe 7 ani și Haret propunea pe : Ion Bogdan, președinte, Dimitrie Onciul, Constantin Giurescu, Ioan Bianu, Demostene Rusu și ca secretar pe Alexandru Lepădatu.

Și de data aceasta, ca și în alte rânduri, propunerea lui Haret produce uimire în rândul multor deputați, care se mirau cum un matematician vine cu un proiect de lege cu privire la probleme din domeniul istoriei și proiectul său a fost respins.

Comisiunea istorică a României a luat totuși ființă în anul 1910 și cu sprijinul lui Spiru C. Haret a publicat opere de o incontestabilă valoare pentru cunoașterea istoriei patriei noastre.

Nu putem trece cu vederea nici peste stăruința cu care Spiru C. Haret a susținut *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*.

Această ligă luase ființă în anul 1891, la conducerea ei aflându-se Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul și Alexandru Tell.

În statutul ligii se prevedea ca pentru realizarea unității culturale a tuturor românilor să fie folosite mijloace multiple, variate : presa, conferințe, ajutor material și moral dat institutelor culturale din toate părțile locuite de români, sărbătorirea datinilor străvechi ale poporului nostru.

Nu întâmplător acordă Spiru C. Haret o amploare deosebită comemorării în întreaga țară, la 2 iulie 1904 la orașe și la 4 iulie la sate, a quadricentenarului morții lui Ștefan cel Mare.

Cu această ocazie, el a luat o serie de măsuri ca să se tipărească într-un mare număr de exemplare portretul lui Ștefan cel Mare (după mi-

⁷ Virgil Drăghiceanu, *Colecțiunile Comisiunii monumentelor istorice în Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 802—809. Se cunoaște și o scrisoare a lui Spiru C. Haret adresată lui Al. Lepădatu (datată Valea Călugărească, 1911, iulie 1) cu privire la *București în anul 1856* și care a fost publicată în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, 1911, p. 150—151.

⁸ Bibl. Acad. R.S.R., Fondul Haret, pag. 74 ; *Operele...*, vol. II, p. 192—193.

⁹ I. Panaitescu, *Comisiunea istorică a României*, în *Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 1204—1211.

niatura din Evangheliarul de la Humor), precum și unele lucrări cu privire la viața și activitatea acestui domnitor.¹⁰

Pentru sărbătorirea lui Ștefan cel Mare la Putna¹¹, Spiru C. Haret a intrat în legătură cu frunțașii mișcării culturale din Bucovina (Otto de Flondor, Eusebiu Popovici, Juvenal Stefanelli, profesorul Luta etc.).

Sustinând sărbătorirea într-un cadru deosebit, Spiru C. Haret urmărea să facă din comemorarea lui Ștefan cel Mare un act de solidaritate a întregului nostru popor în jurul unui deziderat pentru care acesta lupta de veacuri — unitatea poporului român.

În anul 1904 Spiru C. Haret recomanda chiar ca această comemorare a lui Ștefan cel Mare și a luptei de la Războieni să se facă anual la Borzești.¹²

În anul 1908, tot din inițiativa lui Haret, influențat de Nicolae Iorga, s-a organizat în legătură cu epoca glorioasă a lui Ștefan cel Mare, comemorarea de la mănăstirea Probota, la locul unde se afla mormântul mamei marelui domnitor.¹³

Spiru C. Haret a dat o mare amploare și altor sărbătoriri cu semnificație istorico-patriotică: luptele de la Călugărenii din 1595,¹⁴ „Unirea” de la 24 ianuarie 1859,¹⁵ războiul de independență a României, 1877—1878.¹⁶

Pentru sărbătorirea războiului de independență, Spiru C. Haret, printr-un ordin (nr. 80.474 din 10.XII.1897) cerea revizorilor școlari din județe să alcătuiască liste cu numele tuturor vitejilor (din fiecare comună) morți în război.

Haret a pus pe pictorul N. Grimani să execute tablourile în care numele vitejilor morți erau încadrate într-o coloană de lauri și stejar, deasupra căreia veghează vulturul falnic cu aripile întinse, ținând în ghiare tricolorul României.

Tablourile au fost tipărite la Institutul de arte grafice Carol Göbl și expediate apoi la școlile din județe.

¹⁰ A se vedea: Nicolae Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare, București 1904*, Institutul grafic Minerva, 1905, 167 p; Vasile Borgovan, *Serbarea culturală a poporului român la Putna*, în „Foaie școlastică” Blaj, an VI, nr. 14/1904; V. Costăchescu, *Serbările naționale, în Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 932—935; N. Densușeanu, *Sărbătoarea de la Putna, 1904*, la Bibl. Acad., mss 5333, f. 333—349; G. G. Tocilescu, *În ajunul serbării lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1904, 30 p.

¹¹ Era a doua mare sărbătorire de la Putna, după cea din 15/27. VIII.1871, la care participaseră Mihail Kogălniceanu, Mihail Eminescu etc. A se vedea și Ioan Slavici, *Serbarea de la Putna (1871)*, în „Convorbiri literare”, nr. 10—11/1903 și nr. 1/1904.

¹² Gh. N. Pîrcălabu, *Borzești*, în *Lui Spiru Haret*, Buc., 1911, p. 941—943.

¹³ George T. Ionescu, *Serbarea de la Probota*, în *Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 944—948.

¹⁴ Gh. Nicolescu, *Războienii și Călugărenii*, în *Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 936—937. A se vedea și circularele lui Spiru C. Haret din septembrie 1902 și septembrie 1903 în *Operele...*, vol. II, p. 173 și 186.

¹⁵ Vasile G. Borgovan, „24 Ianuarie — sărbătoarea Unirii țărilor române”, în „Foaia școlastică”, Blaj, an VI, nr. 14/1904.

¹⁶ N. Stănescu, *Comemorarea vitejilor morți în războiul pentru neatințare*, în *Lui Spiru C. Haret*, Buc., 1911, p. 949—954.

Aceste tablouri au inspirat pe artiștii care au făcut monumentul de la Buciumeni-Tecuci și la realizarea căruia a contribuit cu bani și Spiru C. Haret. Dezvelirea acestui monument s-a făcut cu deosebită solemnitate în ziua de 2.V.1904, în prezența lui Spiru C. Haret și a 15.000 de săteni și a elevilor din 25 de școli rurale.

Cu ocazia sărbătoririi războiului de independență, s-au mai ridicat monumente și în alte localități ale țării,¹⁷ la dezvelirea multora din acestea fiind prezent și Spiru C. Haret.

Tot în vederea educației patriotice a tineretului, Spiru C. Haret l-a îndemnat pe marele nostru poet Al. Vlahuță să scrie o geografie pitorească a României pe care voia să o introducă în școli.

Așa s-a născut „România pitorească“, descriere de o incontestabilă valoare și măiestrie a pământului, a bogățiilor și a vredniciei poporului nostru.

În toate scrierile lui Spiru C. Haret, închinare școlii și activității extrașcolare, înțelnim frecvent exprimate sentimentele și ideile care l-au animat în primul rând în activitatea sa practică: iubirea de patrie și de popor.

Semnificative sînt în această privință cuvintele: „În ochii minții mele, România viitoare nu se prezintă sub figura unui războinic, cu coiful pe cap și cu mîna înarmată, ci sub aceea a gestului păcii și a luminii, propășind limba și cultura românească numai prin farmecul inteligenței și geniului propriu național“.¹⁸

¹⁷ Astfel de monumente au fost inaugurate la Vinătorii Neamțului, Cracaoani, Girov, Bicaz, Roznov, Tazlău, Zărnești, Putna, Mărășești (inaugurat la 17.V.1909), Adjud, Sascut, Păunești, Suroaia, Străoane de Sus etc.

¹⁸ *De la Congresul corpului didactic primar din iulie 1905*, p. 14. A se vedea și G. h. N. Costescu, *op. cit.*, în *Lui Spiru C. Haret.*, Buc., 1911, p. 154.

METODICA PREDĂRII ISTORIEI

LECȚIA DE ISTORIE DESFĂȘURATĂ ÎN MUZEU RELAȚIA PROFESOR-ELEV ÎN CADRUL ACESTEI LECȚII

GLORIA CEACALOPOL

Apropierea învățămîntului de producție, de viață, de realitate este o cerință esențială și obiectivă, impusă de progresele științei și tehnicii contemporane, de întreaga dezvoltare socială și culturală. Hotărîrea Plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973 cu privire la dezvoltarea și perfecționarea învățămîntului a subliniat această necesitate cît și faptul că, în-diferent de obiectul de învățămînt — matematică, fizică, științele naturii sau activitate productivă, istorie, geografie — predarea trebuie să formeze deprinderi și obișnuințe, convingeri și atitudini corespunzătoare societății noastre socialiste și aceasta nu numai în cadrul orelor de clasă dar și în acela al activităților desfășurate în afara clasei. În acest sens s-a arătat necesitatea cooperării cu toți factorii educativi prin corelarea acțiunilor și activităților cu caracter corespunzător.

Școala, principalul factor de cultură și civilizație, are menirea să asigure instruirea generațiilor tinere, înarmarea lor cu cunoștințe de cultură generală, teoretice și practice, pentru a le dezvolta aptitudinile și deprinderile necesare activității lor, practicii economice și sociale de mai tîrziu. În cadrul procesului instructiv cît și prin celelalte activități educative, școala contribuie esențial la educația patriotică și internaționalistă a tineretului, la dezvoltarea trăsăturilor morale și de caracter specifice societății noastre socialiste.

O mare însemnătate pentru educarea politico-cetățenească a elevilor și lărgirea orizontului lor cultural o are continua îmbunătățire a predării istoriei, deoarece, așa cum *s-a subliniat* în documentele de partid, „...istoria trebuie să devină în școala noastră un factor esențial de educare patriotică a tinerelor generații, de dezvoltare a sentimentului de răspundere față de soarta națiunii noastre socialiste...”¹

Sarcinile instructiv-educative care stau în fața predării istoriei în școala de cultură generală se realizează în primul rînd prin lecții, în cadrul cărora elevii își însușesc sistematic cunoștințele prevăzute de programă și transmise

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor didactice care predau științele sociale în învățămîntul superior*, 10 nov. 1972, București, Editura politică, 1972, p. 15.

de profesor. Dar complexitatea muncii de instruire și educare a elevilor impune și folosirea altor forme de organizare a muncii didactice, menite să contribuie la formarea gândirii materialist-dialectice la elevi, la educarea lor în spiritul patriotismului și internaționalismului proletar, la înarmarea lor cu cunoștințe despre trecutul de luptă al poporului român și despre mărețele victorii obținute de oamenii muncii în construirea socialismului. De aceea, în anumite situații, procesul de învățămînt poate fi organizat și sub alte forme, cum sînt: lecțiile la muzeu și monumente istorice, vizitele și excursiile tematice.² Între mijloacele de educație de masă considerate, pe bună dreptate, ca a doua școală: radioul, televiziunea, teatrul și cinematograful, biblioteca, *muzeul* ocupă un loc deosebit în procesul educativ, atît pentru că înlesnește o intuire directă, concretă și complexă a realității istorice, cît și pentru că permite activități cu efect mult mai profund și mai stabil în fixarea cunoștințelor.³

Este aproape un truism constatarea că e imposibilă formarea unor reprezentări bogate despre trecut fără imagini vizuale. Dacă predarea istoriei nu este însoțită de imagini vizuale, reprezentările elevilor despre trecut sînt sărace, confuze, schematice și uneori anacronice. Căutînd să-și reprezinte trecutul cu ajutorul imaginației, elevul nu găsește imagini vizuale despre trecut care să-i redea anumite forme și aspecte tipice, așa încît de multe ori recurge la imagini vizuale din viața actuală pe care o cunoaște direct din practică. Astfel se explică anacronismele în reprezentările despre trecut ale elevilor, cînd aceștia confundă imaginile plastice legate de o epocă cu cele reprezentative pentru alta.

Experiența acumulată pînă în prezent în predarea istoriei ne face să afirmăm că una din principalele căi prin care se realizează legătura cu realitatea pentru istorie este strînsa colaborare dintre școală și muzeu.

Formele activității didactice în muzeu. Formele de manifestare ale activității didactice în muzeu sînt multiple. Analiza activităților experimentate pînă acum distinge două mari categorii: a) activități legate de lecție și b) activități în afara clasei. Primele — care fac obiectul propriu-zis al acestui studiu — se grupează la rîndul lor în patru forme fundamentale: lecția desfășurată în muzeu, vizita cu temă, vizita recapitulativă și ghidajul-prelegere.⁴

Lecția desfășurată în muzeu. Pe baza experienței dobîndite în organizarea și desfășurarea lecțiilor de istorie în muzeu, considerăm lecțiile de acest tip ca variante noi de lecții în cadrul tipurilor clasice.⁵ Nu pot fi socotite metode de învățămînt, deoarece în cadrul lor se poate urmări un anumit

² A. Petric și B. Bratu, *Curs de metodică predării istoriei*, București, E.D.P., 1962, p. 77.

³ *Les cycles éducatifs du musée Cinquantenaire*, „Le Soir”, Bruxelles, vol. 301, nr. 28, 1973, p. 5.

⁴ Joachim Ave, *Formen und Methoden der erzieherischen Arbeit im Museum für Deutsche Geschichte*, „Schule und Museum”, Berlin, D.D.R.

⁵ T. Mucica, G. Ceacalopol, *Muzeul de istorie și școala*, „Revista muzeelor”, București, 3/1972, p. 241.

scop didactic (comunicarea cunoștințelor noi, repetarea și sistematizarea cunoștințelor, verificarea și aprecierea lor), precum și folosirea a diferite metode ca : expunerea, conversația, observația, comparația, analiza, demonstrația etc. Ceea ce le determină ca variante noi de lecții este tocmai cadrul și condițiile în care se desfășoară, adică muzeul. Deci, scopul didactic principal urmărit în lecția-vizită îi precizează caracterul, conținutul și metodele. Lecția însăși ca formă de bază a organizării procesului de învățămînt se dezvoltă și se perfecționează prin apariția unor variante noi de lecții în cadrul tipurilor clasice consacrate de timp. Noile concepții didactice cer ca lecția — fie că se desfășoară în clasă, cabinet sau muzeu — să aibă o structură elastică, suplă, pentru a activa în orice moment capacitățile de gîndire ale elevilor.

În lecțiile cu structuri mobile, elastice, principalele sarcini didactice se realizează nu de sine stătător, în cadrul verigilor clasice, ci prin permanenta lor întrepătrundere, susținîndu-se și completîndu-se reciproc. De exemplu, într-o lecție ce are ca scop dobîndirea de noi cunoștințe, fixarea și verificarea acestora nu mai reprezintă momente distincte, acestea se realizează concomitent cu procesul însușirii, avînd astfel un caracter mai eficient.⁶

Noul cadru în care se desfășoară lecția⁷ exercită o influență multilaterală asupra formării armonioase a personalității elevilor.

Desigur, nu toate lecțiile de istorie se pot desfășura în cadrul muzeului. Atît din literatura de specialitate cît și din experiența noastră, considerăm că în muzeu pot fi organizate lecții de predare-comunicare a noilor cunoștințe — care prin structura lor specifică solicită folosirea unor mijloace de concretizare și a căror fixare este mai eficientă dacă se realizează folosind exponatele muzeului ; lecții de recapitulare și sistematizare (după predarea unor teme sau capitole mai mari, la sfîrșit de trimestru sau an școlar), lecții de verificare a cunoștințelor.

Lecția-vizită se poate organiza în orice etapă a procesului de învățămînt. Ea reclamă în mod obligatoriu o pregătire temeinică, deoarece nu își atinge scopul didactic dacă profesorul nu o pregătește și o organizează în mod temeinic.

Pregătirea lecției-vizită se face, de fapt, în momentul planificării materiei, atunci cînd se stabilește ce lecție sau ce lecții pot fi desfășurate în muzeu cu cea mai mare eficiență.

A doua etapă a pregătirii lecției este marcată de o vizită la muzeu, în care profesorul studiază materialul existent în expoziția permanentă, selecționează exponatele, în funcție de conținutul lecției, de asemenea (cu ajutorul muzeografilor de specialitate) cercetează materialul din depozit sau din colecțiile de planșe, de exponate auxiliare, fototecă, tablouri, selectînd tot ceea ce poate contribui la ilustrarea lecției.

⁶ *Puncte de sprijin pentru perfecționarea procesului de învățămînt*, editată de „Revista de pedagogie“, București, 1971, p. 18.

⁷ Jiri Spet, *Katozkam efektivnoste vynky v muzeu* (Probleme ale eficienței muzeale — traducere de uz intern), *Muzejni a Vestivedine*, Fraga, nr. 2/1973, p. 73.

În cadrul lecției-vizită se folosesc metode de predare ca : expunerea, comparația, demonstrația, conversația.

O cerință de bază a lecției-vizită este aceea că trebuie să fie condusă de profesor în așa fel încât exponatele selecționate să susțină partea teoretică a lecției. Elevii trebuie să participe activ în cadrul lecției, astfel încât celelalte piese expuse și care nu sînt folosite în lecție să nu le sustragă atenția.

Lecția-vizită pregătită de profesorul de istorie, cu ajutorul muzeografilor de specialitate, este condusă de către profesor. Acesta are rolul de îndrumător și coordonator al activității în condițiile lecției desfășurate în muzeu, el este acela care răspunde de pregătirea și îndrumarea elevilor în timpul lecției. Deci nu îndrumătorului din muzeu îi revine această sarcină, întrucît chiar dacă acesta are o pregătire didactică la bază, prin specificul activității sale — condițiile de lucru, munca de muzeu — nu are elementele necesare (cunoașterea programei, a planului de învățămînt, a nivelului și specificului clasei, a predărilor anterioare) pentru a conduce o lecție văzută ca verigă organic integrată într-un proces instructiv.

Lecțiile ținute în muzeu permit ca elevii să înțeleagă mai clar noțiunea de progres în timp și spațiu ; prin contactul nemijlocit cu izvoarele istorice se întărește astfel caracterul de veridicitate al expunerii profesorului. Totodată, exponatele prezentate conturează mai bine figura unor personalități din istorie și unele evenimente, pun în evidență munca producătorilor de bunuri materiale, traiul anevoios, mizeria maselor populare asuprite și exploatare sub rînduiele nedrepte ale trecutului, precum și lupta eroică, plină de jertfe, pentru o viață mai bună, pentru libertate și progres. Materialul ilustrativ prezentat în lecțiile de istorie contribuie la îmbogățirea și adîncirea cunoștințelor elevilor, iar operele de artă îndeosebi la dezvoltarea gustului pentru frumos.

Eficiența lecțiilor de istorie desfășurate în muzeu s-a putut aprecia mai întîi pe baza observării imediate. Lecțiile au avut un caracter mai dinamic, elevii au dovedit un interes mai mare, au urmărit cu atenție materialul prezentat și au participat la discuții în mod activ. Cu prilejul verificării cunoștințelor, elevii au avut o contribuție activă și conștientă la lecții, legînd mai strîns noțiunile de conținutul lor real.

Apreciind comparativ răspunsurile elevilor, se poate constata că elevii claselor care au fost la muzeu (clase experimentale) au asimilat un volum mai amplu de cunoștințe față de elevii clasei de control. Ca urmare, și numărul elevilor care au obținut note bune și foarte bune la lucrările de control, a fost mai mare la clasele experimentale (96%) față de clasele de control (80%).

Pentru exemplificare, vom arăta cum a fost organizată lecția de comunicare de noi cunoștințe cu subiectul *Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României*, ținută la Muzeul de istorie al orașului București.⁸

⁸ Lecția s-a ținut la Muzeul de istorie al orașului București, pentru clasa a VIII-a, B, Școala generală nr. 5.

Cu ajutorul muzeografilor am putut identifica și selecționa materialele (litografii, documente, articole din ziarele vremii, albume cu reproduceri după operele de artă ale unor pictori valoroși etc.) legate de subiectul lecției, care nu figurează în expoziția de bază a muzeului.

Pe baza acestei pregătiri prealabile s-a întocmit planul lecției-vizită. În acest plan s-a stabilit conținutul informațiilor la nivel accesibil elevilor precum și modul de integrare a documentelor în structura lecției.

În ziua planificată, clasa de elevi a fost deplasată la muzeu. Lecția s-a ținut în sala în care erau expuse materialele privind războiul de independență.

După organizarea clasei, astfel încât fiecare elev să poată urmări explicațiile și vedea exponatele, lecția a început printr-o discuție asupra principalelor momente ale luptei duse de poporul nostru pentru eliberarea de sub dominația otomană, aceste momente ilustrându-se cu materiale aduse în mod special din depozitul muzeului. Elevii au fost puși să observe exponatele, să le încadreze în principalele momente ale luptei de eliberare națională.

În concluzie, elevii au arătat că, încă din cele mai îndepărtate veacuri, poporul român și-a manifestat voința dîrză de independență, pentru apărarea căreia a purtat secole de-a rîndul lupte eroice împotriva năvălitorilor și cotropitorilor de orice fel, că după Unire, România a luat o dezvoltare mai mare pe calea capitalismului (dezvoltarea economică a fost ilustrată cu microdioramă, pentru orașul București, ce reprezintă diferite ateliere și fabrici), economia fiind totuși frînata de păstrarea rămășițelor feudale în agricultură și în special de dependența României față de Imperiul otoman.

Înlăturarea dominației otomane devenise, deci, o necesitate obiectivă, impusă de mersul istoric al societății românești. S-a subliniat, de asemenea, că lupta României pentru independență se încadra în lupta de eliberare națională a popoarelor din Peninsula Balcanică (s-au prezentat materiale legate de lupta popoarelor din Balcani — sîrbi, bulgari).

În urma încheierii convenției româno-ruse din 4 aprilie 1877 și a provocărilor armatei turce, Parlamentul țării proclamă independența de stat a României în ziua de 9 mai 1877. Subliniind importanța acestui act, s-a prezentat elevilor un tablou înfățișînd pe M. Kogălniceanu în Adunarea deputaților și s-a citit din discursul său expus pe un panou în expoziție: „Nu mai am cea mai mică îndoială și frică de a declara în fața reprezentanței naționale că noi sîntem o națiune liberă și independentă“.

În astfel de împrejurări se poate folosi și material de fonotecă, fie benzi magnetice-document, cu înregistrarea unor discursuri, declarații, mărturii, fie benzi-reconstituire, în care texte istorice sau artistic-istorice sînt citite expresiv de actori.

Trecînd la explicarea desfășurării războiului pentru independență, s-a arătat elevilor că dragostea de patrie, ura împotriva dominației otomane și speranța într-o viață mai bună au determinat masele populare să plece pe cîmpul de luptă. Însuflețiți de aceleași sentimente patriotice, numeroși ti-

neri din orașe și sate s-au înrolat voluntari și au plecat pe front. Printre cei care au cerut să lupte împotriva armatelor turcești s-au aflat mulți transilvăneni și bucovineni care doreau să arate că sînt totuna cu poporul român de dincolo de Carpați.

Alături de ostași, populația civilă a contribuit la ducerea războiului prin rechiziții, transportarea proviziilor militare, subscripții pentru cumpărarea de arme, donații de bani. Muncitorii bucureșteni au contribuit prin donații și subscripții la sprijinirea frontului. Muncitorii de la Imprimeria Națională, de exemplu, au dat o parte din salariul lor pe toată perioada războiului. În toată țara s-au format comitete și asociații care să adune fonduri și daruri pentru armată. Toate acestea au putut fi exemplificate cu documentele, listele de subscripții, ziarele și publicațiile vremii expuse în muzeu.

În genere, aceste documente au fost descifrate și citite de profesor, dar acolo unde documentul era mai ușor de descifrat au fost puși elevii, pentru a-i obișnui cu folosirea și interpretarea documentelor. Astfel, au rămas impresionați de contribuția bănească adusă de un grup de muncitori din București pe lista deschisă de prima publicație periodică socialistă românească „Socialistul“.

De asemenea, nume ca Moise Groza etc., desprinse din rîndurile ziarelor expuse în muzeu, au susținut afirmația făcută de profesor că războiul de independență a fost războiul tuturor românilor, înrolarea voluntarilor din regiunile românești aflate sub ocupație străină avînd o adîncă semnificație în lupta pentru grăbirea unității naționale și de stat a României. Contribuția populației din Transilvania la susținerea războiului a fost ilustrată și prin paginile din „Telegraful Român“ în care erau trecute listele de subscripții organizate de Juditha Măcelaru din Sibiu.

Planul redutei Plevna, pus la dispoziție din materialul documentar al muzeului, a permis explicarea tacticii luptelor din această zonă. S-a subliniat, în continuare, contribuția adusă de armata română, care a luptat între Dunăre și Balcani, la înfrîngerea forțelor otomane, la eliberarea popoarelor din această parte a Europei.

Neuitate vor rămîne faptele de vitejie ale dorobanților, roșiorilor, călărășilor și artileriștilor români care, înfruntînd frigul, foamea și bolile, au înscris pagini de glorie nemuritoare în luptele dela Grivița, Rahova, Plevna, Smîrdan etc.

Faptele de arme ale unor ofițeri și soldați au fost ilustrate cu fragmente din unele cîntece și legende, care au devenit un bun al întregului popor, precum și cu un album de reproduceri după tablourile „Atacul de la Smîrdan“, „Sentinela“, „Convoi de prizonieri turci“ etc. Tablourile lui N. Grigorescu, Carol Popp de Szathmari, Sava Henția ș.a. pătrunse de patriotism, de căldură și umanitate, au contribuit la dezvoltarea sentimentelor patriotice ale elevilor, a recunoștinței lor față de cei care au luptat și s-au jertfit pentru independența țării.

La sfârșitul lecției s-au prezentat elevilor imaginile mausoleului de la Grivița — fotografia aflându-se în fototeca muzeului — imagini din activitatea reunită a elevilor de la Giurgiu și din Plevna (R. P. Bulgaria) ce au în grijă întreținerea acestui monument istoric, precum și câteva imagini după exponatele muzeului din Plevna, puse la dispoziție tot de către fototeca muzeului. Toate acestea au întărit convingerea elevilor că prin eroismul și jertfele sale, poporul român a demonstrat lumii întregi dreptul său la libertate, egalitate și suveranitate națională și de stat.

Întrebările adresate elevilor în timpul lecției au fost urmate de răspunsuri care au avut un caracter dinamic și s-a putut aprecia că elevii dovedesc un mai mare interes, urmăresc cu atenție și cu spirit de observație materialul istoric prezentat. Ei au fost solicitați să descifreze unele texte accesibile lor, să demonstreze importanța documentelor descifrate pentru a reliefa rolul maselor populare în război și faptul că războiul a fost dus de întreaga națiune română.

Eficiența lecției s-a putut vedea nu numai imediat, dar și cu ocazia verificării orale a cunoștințelor; elevii participând activ au dat răspunsuri bune și au dovedit capacitate de integrare a documentului în răspunsurile lor.

Deci, ceea ce putem sublinia, este faptul că rolul conducător în cadrul lecției-vizită îl are profesorul clasei. De felul în care el a reușit să cunoască exponatele, să le selecționeze și să le subordoneze scopului și conținutului lecției depinde reușita acesteia.

În selecționarea exponatelor trebuie să se țină seama ca ele să nu fie excesiv de numeroase, așa încât prezentarea lor să nu sustragă atenția elevilor de la conținutul și problemele majore ale lecției sau să-i obosească. Demonstrarea însă, condusă cu abilitate și apelând la capacitățile de înțelegere ale fiecărei vârste în parte, contribuie la deșteptarea spiritului de investigație, la conturarea convingerilor științifice și a evitării superficialității în însușirea convingerilor.⁹

Pregătirea clasei pentru lecția-vizită comportă anunțarea elevilor că lecția următoare se va desfășura în muzeu, indicându-se totodată și muzeul respectiv. Dacă elevii nu l-au vizitat niciodată, se face pe scurt prezentarea muzeului (ex. Muzeul de istorie al orașului București cuprinde materiale și documente istorice legate de dezvoltarea istoriei societății omenesti din cele mai îndepărtate vremuri și pînă în prezent pe teritoriul capitalei patriei noastre. Este organizat într-o clădire considerată monument de arhitectură, ce datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea).

După aceasta se face un instructaj cuprinzînd normele de păstrare a disciplinei, atrăgîndu-se atenția că nu este o vizită obișnuită ci o lecție care nu se ține în clasă ci într-un alt cadru — muzeul.

Un alt element de care trebuie să se țină seama în organizarea unei lecții-vizită este acela ca lecția să nu tulbure procesul normal de învățămînt.

⁹ Maria Giurgea, *Didactica generală*, Centrul de multiplicare al Universității București, 1970, p. 168.

Concluzii

1. În cadrul formelor de colaborare școală — muzeu cu scopul de a contribui la instruirea și educarea tinerii generații, lecția-vizită ocupă primul loc. Lecția desfășurată în muzeu, lecția-vizită, este o variantă a lecției clasice, determinată de cadrul specific în care se desfășoară — muzeul.

Folosirea eficientă a patrimoniului și expoziției muzeului, în cadrul lecției de istorie desfășurată în această instituție, presupune o pregătire minuțioasă din partea profesorului.

Aceasta necesită un efort suplimentar, profesorul fiind obligat să cunoască, pe lângă conținutul lecției, secția din muzeu care este legată direct de epoca în care se încadrează lecția, așa încît să poată selecta exponatele convenabile care trebuie să corespundă conținutului lecției. Profesorul trebuie să stabilească locul, momentul și metodele prin care integrează exponatele în cadrul lecției. În selectarea exponatelor muzeale pentru lecție trebuie să se țină seama, de asemenea, de nivelul de cunoștințe și de vîrstă al elevilor.

În cadrul pregătirii lecției se stabilește și durata de timp, lecția-vizită trebuie să respecte cele 50 de minute ce corespund timpului reglementar al lecției.

2. Desfășurarea lecției de istorie în muzeu nu duce la diminuarea rolului profesorului, atunci cînd ea este condusă de profesor, ci dimpotrivă la o dezvoltare în amploare și adîncime a activității sale didactice, a rolului și importanței personalității sale în procesul de învățămînt.

De diminuarea rolului profesorului și insuficiența muncii sale în asemenea lecții nu poate fi vorba decît atunci cînd activitatea lui se rezumă doar la „supravegherea elevilor“, în timp ce muzeograful „predă lecția“; această formă de activitate nici nu poate fi considerată lecție-vizită, ci ghidaj tematic (ghidaj-prelegere).

3. În condițiile desfășurării lecției la muzeu, activitatea didactică devine mai variată, mai complexă, prin folosirea documentului autentic. Profesorul conduce procesul de observare, de percepere a documentului pentru a da un suport concret cunoștințelor teoretice.

În lecția de istorie desfășurată în clasă, reprezentările de fapte istorice sînt indirecte, mijlocite, din această cauză elevii întîmpină greutăți în formarea noțiunilor, fapt caracteristic disciplinei istoriei. Lecția desfășurată în cadrul muzeului prezintă marele avantaj de a înlesni formarea reprezentărilor concrete în gîndirea elevilor, prin contactul nemijlocit cu măturii autentice ale dezvoltării societății omenești.

4. Mai mult decît în lecția de clasă, elevii au posibilitatea de a-și dezvolta capacitatea de selectare, asociere și generalizare, să deprindă să stabilească noi legături între fenomenele și faptele istorice. De asemenea, după cîteva lecții combinate cu forme de activitate în afara clasei, desfășurate la muzeu, se dezvoltă dorința de investigație și cercetare, curiozitatea intelectuală.

Exponatele din muzeu exercită o influență pozitivă în dezvoltarea simțului estetic, în formarea criteriilor de judecată a valorilor cultural-artis-

rice, contribuie la cunoașterea și prețuirea patrimoniului național, bun al întregii națiuni.

5. Cu toate calitățile sporite în privința consolidării și aprofundării noțiunilor predate, nu trebuie să facem abuz de lecții desfășurate la muzeu. Lecțiile experimentale ne-au condus la concluzia că valoarea lecției desfășurate în muzeu crește atunci când există un raport echilibrat între aceste lecții, lecțiile clasice și lecțiile în care se folosesc mijloace audio-vizuale.

6. Lecțiile de istorie desfășurate la muzeu constituie un cadru propice dezvoltării gândirii elevilor.

7. Puși în situația de a examina unele documente, de a le compara între ele (ex. compunerea listelor de subscripție și apoi mergând la amănunte, analizând suma și obiectele date, categoria socială din care face parte cel ce a contribuit) elevii au posibilitatea să-și dezvolte capacitățile de analiză și sinteză, lucru vădit în răspunsurile lor.

8. În cadrul lecțiilor desfășurate la muzeu, pe lângă citirea unor documente, interpretarea lor se poate concretiza și în teste și scheme de completat.¹⁰

9. De asemenea, lecțiile desfășurate la muzeu dau posibilitatea cunoașterii istoriei locale și integrarea ei în cadrul istoriei generale a patriei noastre.¹¹

10. Pentru a putea beneficia de exponate muzeale și școlile ce funcționează în localități unde nu există muzee, considerăm că acestea se pot adresa muzeelor județene pentru organizarea de expoziții itinerante.

11. În prezent lecția de istorie desfășurată la muzeu contribuie la îmbunătățirea procesului instructiv-educativ.

Pentru școala viitorului, pentru realizarea învățămîntului integrat, muzeul va deveni loc și cadru de desfășurare a procesului de învățămînt, pentru istorie ca și pentru alte specialități.

PLAN DE LECȚIE

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI

(lecție desfășurată pentru cl. V-a în lapidariul Muzeului de istorie al R. S. România)

Conținutul de idei

Metode folosite

Material informațional

I. Ce arhitect de seamă cunoașteți în Imperiul Roman ? CONVERSAȚIE

R. Apolodor din Damasc

¹⁰ În anul școlar 1973—1974, în cadrul cursului de perfecționare pentru profesorii de istorie organizat de ICPPD s-a ținut la muzeul de istorie al R.S.R. lecția „Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944”. S-a prezentat elevilor și li s-a cerut să completeze un plan sumar al orașului București cu principalele zone și puncte unde au avut loc lupte în zilele de 23—25 august 1944.

¹¹ La muzeul din Brașov se află documentele care atestă cererea și cumpărarea de arme de către Ștefan cel Mare de la negustorii sași, cu puțin înainte de lupta de la Vaslui. Pornind de la acest document, profesorii din localitate au posibilitatea să prezinte Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare.

Conținutul de idei	Metode folosite	Material informațional
I. Ce opere de arhitectură au rămas de la el ? R. Podul de la Drobeta Forul lui Traian de la Roma cu „Columna“	CONVERSAȚIE	
Ne aflăm în lapidariul Muzeului de Istorie al R.S.R. unde sînt expuse mulajele de pe reliefurile Columeni. Se explică termenul de lapidarium.	EXPUNERE	Se indică și se explică soclul Columnei .
I. Ce reprezintă aceste reliefuri ? R. Scene din războaiele de cucerire a Daciei	DESCOFERIRE	
I. Care era situația în Imperiu în sec. I.e.n. ? R. Stăpînirea romană ajunsese la Dunărea de Jos. Dobrogea devenise provincie romană din timpul lui Octavian August. Dacii erau vecini cu romanii care erau atrași de bogățiile primilor. Cucerirea Daciei putea rezolva criza economică din Imperiu. Conflictul Domitian-Decebal. Pacea din 89 e.n.	EXPUNERE	
I. În timpul cărui împărat s-a ridicat Columna ? R. Traian, care a condus Imperiul între 98—117.	CONVERSAȚIE	
Deși încheiată în condiții nedecise, pacea era favorabilă și unei părți și alteia. De ce ? Cum ?	ÎNTREBARE-PROBLEMA	
I. Ce reprezintă aceste reliefuri ? R. Reprezintă turnuri de pază și soldați.	OBSERVAȚIE	Reliefuri 1—5
Intreaga linie a Dunării a fost întărită pentru a pregăti războiul împotriva Daciei.	EXPUNERE	
I. Ce observați pe aceste reliefuri ? R. Grușuri de soldați ce trec pe un pod de vase. Descrieți podul.	OBSERVAȚIE	RELIEFURI 6—19
Primul război de cucerire a Daciei 101—102. Lupta de la Tapae. Dacii înfrinți.	EXPUNERE	

Conținutul de idei	Metode folosite	Material informațional
Priviți reliefurile 17—20 și descrieți prin ce regiuni trec trupele romane. R. Prin regiuni de munți, taie păduri etc.	OBSERVAȚIE	Reliefuri 17—20
Priviți reliefurile 20—22 și spuneți de ce dacii au fost învinși de romani. R. Romanii sînt mai numeroși, posedă armament superior.	OBSERVAȚIE	Reliefuri 20—22
Trupele romane erau formate din unități de infanterie, de geniu, cavalerie maură și arcași sirieni. R. Trupele romane trec printr-o nouă regiune. Alături de dacii apar luptători călări în cămăși de zale.	EXPUNERE OBSERVAȚIE	Relieful 19
Decebal, bun diplomat, se aliază cu sarmatizii și atacă pe romani la Dunărea de Jos, în Moesia — lupta de la Adamclisi. Ostilitățile se reiau pe teritoriul Daciei, sînt arse o serie de cetăți, dacii cer pace. Condițiile păcii din 102. R. Ce reprezintă aceste reliefuri? Arme și stindarde dacice capturate.	EXPUNERE OBSERVAȚIE	Reliefuri 33—36 Reliefuri 37—63 Reliefuri 67—68
Întors la Roma, Traian primește numele de „Dacicus”. Între 105—106 are loc al doilea război. I. Pe unde au trecut romanii Dunărea? R. Pe podul construit de Apolodor din Damasc.	EXPUNERE CONVERSAȚIE	
Indicați reliefurile care reprezintă podul. R. Romanii pornesc spre Sarmizegetusa cu două armate: una pe valea Oltului, alta prin Banat.	OBSERVAȚIE EXPUNERE	Reliefurile 80—86 Reliefurile 86—89
I. De ce au avut aceeași țintă? R. Ca să asedieze și să cucerească capitala Daciei.	CONVERSAȚIE	

Conținutul de idei	Metode folosite	Material informațional
Asediul Sarmizegetusei, împărțirea ultimelor rezerve de apă.	EXPUNERE	Reliefuri 94—110
Priviți reliefurile 103, 104 și explicați scenele.	CONVERSAȚIE	
R. Soldați romani supraveghează transportul de prizonieri și prăzi.		
Ultimele lupte se dau în munți. Decebal se sinucide.		Reliefuri 114—115
În 106 Dacia devine provincie romană de tip imperial. Continuitatea populației dacice, romanizarea Daciei, formarea populației daco-romane.	EXPUNERE	Harta Daciei romane
I. De ce credeți că este importantă Columna pentru noi?	CONVERSAȚIE	
R. Important monument documentar-istoric și de arhitectură (Actul de naștere al poporului român).		
Descrieți armamentul roman și cel dacic.	MUNCA	
Descrieți diferența între legionarii romani și arcașii sirieni.	INDEPENDENTA	

NOTĂ. Pentru școlile din țară această lecție se poate desfășura cu ajutorul setului de diapozitive după reliefurile de pe Columnă, editate de Muzeul de Istorie al R.S.R. Imaginile vor fi proiectate și discutate, subliniindu-se că ele reprezintă reliefurile ce se află în Muzeul de Istorie al R.S.R., secția Lapidarium.

DISCUȚII ȘI OPINII

AVUT-A LOC UN CONFLICT ÎNTRE ȘTEFAN CEL MARE ȘI VLAD ȚEPEȘ ÎN 1462 ?

CONSTANTIN ȘERBAN

De mai bine de un secol stăruie în istoriografia românească și străină¹ afirmația că în 1462, în timpul campaniei lui Mahomed al II-lea în Țara Românească, Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, s-ar fi aflat în conflict cu Vlad Țepeș, că între ei ar fi existat chiar o stare de război. Afirmația se sprijină pe două știri contemporane și anume: mai întâi este părerea cronicarului bizantin Laonic Chalcocondil care susține că la începutul campaniei lui Mahomed II, cuceritorul Constantinopolului, Vlad Țepeș și-ar fi împărțit armata în două, o parte rămânând cu el, cealaltă, mai mică, trimițând-o spre hotarul de răsărit al Țării Românești împotriva „domnului Bogdaniei Negre — adică Ștefan cel Mare — ca să-l respingă, dacă acela ar încerca să năvălească și să nu-l lase în pace, dacă ar fi năvălit în țară”. „Căci domnul acestei Bogdaniei Negre — continuă cronicarul — avînd o neînțelegere era dintr-o astfel de cauză în război cu Vlad”². Apoi este o scrisoare a consulului genovez din Caffa, din 2 aprilie 1462, adresată regelui Cazimir al IV-lea Jagello al Poloniei, în care se spune „am înțeles apoi că Ștefan voevod dom-

¹ J. C. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Wien, 1804, partea I, p. 175—176; J. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1836, vol. 3, p. 88; V. A. Urechia, *Istoria românilor. Biografii românești*, București, 1873, p. 57—58; Gh. Șincai, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, vol. II, București 1886, p. 60—61; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 26; Gr. Conduratu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526*, București, 1898, p. 152—153, 155; Gr. Tocilescu, *Manual de istoria românilor*, București, 1899, p. 132, 152—153; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 124—128; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în „Convorbiri literare”, 1905, p. 884—885; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 28—36; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. IV, ed. 3, București, 1927, p. 29—30; N. Iorga, *Istoria românilor*, București, 1937, vol. IV, p. 137—139; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1937, vol. II, partea 1, p. 46, 51—52; M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, *Scrisori istorice*, București, 1946, p. 160—162; P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în „Romanoslavica”, III, 1958, p. 108—110; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 493—494; Șt. Pascu, I, Ionașcu, C. Cihodaru, G. h. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea I, sec. X—XVI, București, 1966, p. 226; *Istoria R. S. S. Moldovenești*, vol. I, Chiinău, 1967, p. 150; J. Demel, *Historia Rumunii*, Varșovia, 1970, p. 131.

nul Moldovei sau Valahiei mici se luptă cu Vlad voevod... cearta acestora nu numai că ajută pe sultan, dar ce e mai primejdios printr-însă turcii capătă oarecum intrare în aceste două Valahii, ceea ce ar fi un foarte mare pericol atât pentru noi, cât și pentru alte țări vecine"³. De reținut faptul că scrisoarea a fost expedită înainte de începerea campaniei otomane (26 aprilie 1462).

Despre ce război între Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare să fie vorba înainte chiar de începutul campaniei lui Mahomed II împotriva Țării Românești din primăvara anului 1462? Cronicile interne muntene și moldovene nu amintesc nimic în acest sens. În schimb, cronicarii otomani se referă la o *dușmănie* ce ar fi existat între cei doi domni și care ar fi generat un război între ei. Unul este Tursun-bei care scrie „voevodul Țării Românești pusese în acea margine (de țară) — adică a Țării Românești — pe beilerbeiu său (adică un boier comandant de oaste) împreună cu 7 000 de ostași aleși pentru a-și apăra țara de dușmanul din Moldova — adică de Ștefan cel Mare.”⁴ Celălalt, Kodja Husein relatează: „deoarece Țepeș avea unele vechi dușmăanii cu voevodul Moldovei (adică cu Ștefan cel Mare), acesta din urmă știind de sosirea padișahului (a lui Mahomed II) a luat această sosire victorioasă drept un bun prilej și s-a repezit să pustiască și să devasteze Țara Românească. Dar și acesta (adică Vlad Țepeș) aflînd, trimisese o ceată ca să închidă calea moldovenilor”.⁵

Să fi fost o *dușmănie* între cei doi domni, care să fi dus la un conflict armat? Despre o dușmănie credem că nu poate fi vorba, după cum nici despre o luptă fătășă a armatelor lor. „Dușmănia” între cei doi domni despre care vorbesc cronicarii otomani trebuie să înțeleasă în sensul unor relații politice încordate, datorită conjuncturii internaționale din sud-estul Europei. Se știe că Ștefan cel Mare, la începutul domniei, s-a preocupat în special de consolidarea tronului prin lupta ce a dus-o împotriva lui Petru Aron, ucigașul tatălui său, Bogdan II. Acesta se refugiase la început în Polonia, dar tratatul moldo-polon din 1459, prin care Ștefan cel Mare recunoștea suzeranitatea regelui Poloniei, și care „prevedea să înceteze discordiile, războaiele, prădăciunile, arderile și vărsările de sînge”⁶ a avut puterea să-l alunge pe fratricid în Transilvania stăpînită de Ungaria. Or, în acea vreme regele Matei Corvin al Ungariei era în război cu regele Cazimir IV al Poloniei pentru că acesta din urmă urmărea să-i ocupe tronul ca și împăratul Frederic III al Germaniei. Și pentru că Ștefan cel Mare era vasal regelui Poloniei, potrivit tratatului din 1459 amintit, în care se spune:

² L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, p. 286.

³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1900, p. 125—126.

⁴ M. Guboglu, M. Mustafa, *Cronici turcești privind țările române, I*, Extrase, sec. XV — mijlocul sec. XVII, București, 1966, p. 69.

⁵ M. Guboglu, M. Mustafa, *op. cit.* p. 456.

⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, vol. II, p. 287.

„promitem că nu vom avea pe altcineva suzeran ci vom servi numai regelui și regatului Poloniei și ne îndatorăm să mergem în ajutor, dacă va fi nevoie... în contra păgînilor“ și ținînd seama de prevederile ierarhiei feudale (vasalul era dușman dușmanului seniorului), domnul Moldovei era în același timp și dușman regelui Ungariei⁷. Dușmănia lui Ștefan cel Mare față de Matei Corvin va fi confirmată foarte curînd și anume în 1461 cînd a atacat și a pustiit țara secuilor drept represalii că în acel loc găsise adăpost Petru Aron.⁸ Ea va spori mai ales după ce adversarul său a fost chemat la curtea regelui Ungariei, de la Buda, unde i s-a oferit protecție prin intermediul voievodului Transilvaniei⁹. Deci sîntem siguri de starea de război dintre Matei Corvin și Ștefan cel Mare.¹⁰

Pe de altă parte, se știe că Vlad Țepeș era aliat cu Matei Corvin în lupta antiotomană, dată fiind încursiunea sîngeroasă pe care o făcuse pe ambele maluri ale Dunării în iarna anului 1461. Relatîndu-i acest fapt, domnul muntean i-a cerut și ajutor militar în lupta ce avea s-o dea cu turcii în primăvara anului 1462.¹¹ Din acest motiv, între Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare nu mai era o punte de legătură, „acești doi domni își aveau cărarea politică cu desăvîrșire despărțită“, afirmă istoricul I. Ursu.¹² De aceea este posibil ca în momentul cînd a fost declarat războiul împotriva turcilor, Vlad Țepeș să fi luat măsuri de precauție și să fi trimis la hotarul cu Moldova o parte din armată, pentru a nu fi surprins din această regiune, dar despre o luptă directă între cei doi domni documentele existente nu amintesc nimic.

L. Chalcocondil mai face o afirmație și anume că după ruperea relațiilor dintre Imperiul otoman și Țara Românească, Ștefan cel Mare ar fi trimis o solie sultanului Mahomed II cu propunerea de a porni împreună război împotriva lui Vlad Țepeș. La această propunere sultanul ar fi răspuns bucuros. Mai mult, drept urmare, comandantul flotei otomane din Marea Neagră ar fi primit dispoziții din partea sultanului să coopereze cu oastea domnului Moldovei pentru a ataca și cucerii Chilia de la gurile Dunării, ceea ce s-ar și fi îndeplinit. „Și după ce s-a unit [oastea lui Ștefan cel Mare] cu oastea împăratului [a lui Mahomed II], scrie cronicarul bizantin, au împresurat amîndoi orașul [Chilia] și bătîndu-l mai multe zile au fost respinși și au pierdut cîtiva oameni. Dar cum nu le mergea bine cu cucerirea orașului, s-au retras acum amîndoi“.¹³ Știrea este confirmată de o scrisoare a bailului Veneției din Con-

⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 287; I. Ursu, *op. cit.*, p. 35.

⁸ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1956, p. 83—84.

⁹ *Documente Hurmuzaki*, vol. II, partea I, p. 4.

¹⁰ I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 225—226.

¹¹ I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 78—92, scrisoarea din 11 februarie 1462.

¹² I. Ursu, *op. cit.*, p. 35; relațiile dintre cei doi domni la p. 33—35.

¹³ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 286.

stantinopol din 28 iulie 1462, probabil trimisă dogelui, în care se spune: „flota sultanului împreună cu domnul Valahiei inferioare (adică Moldova) merse să lovească cetatea Lycostomo [adică Chilia] în jurul căreia stătu opt zile și n-au putut face nimic, ci au murit mulți azapi și s-au întors cu rușine și învinși”.¹⁴ Concordanța acestor două izvoare nu ne surprinde deloc pentru că probabil a existat aceeași sursă de informație, o știre necontrolată care a circulat în vara anului 1462 la Constantinopol, unde se afla atît cronicarul bizantin cît și bailul Vaneției.

În condițiile istorice de atunci, credem că despre o cooperare moldoturcă la atacul Chilie nu poate fi vorba, pentru că de fapt numita cetate a fost atacată *separat* de turci cît și de moldoveni. Se știe că flota otomană a intrat pe Dunăre venind din Marea Neagră la începutul lunii mai și a atacat Chilia fără a o cucerii și apoi a urcat pe fluviu în amonte. Dar la 15 mai, cînd flota turcă se afla probabil sub zidurile cetății amintite, Ștefan cel Mare se afla la Bacău, la peste 250 km. (în linie dreaptă)¹⁵, unde probabil aștepta desfășurarea evenimentelor. Dar după ce a aflat că turcii n-au luat Chilia și s-au îndreptat spre cetatea Brăila, iar sultanul pătrunsese în Țara Românească pe la Turnu, abia atunci domnul Moldovei s-a îndreptat spre Chilia cu intenția de a o cucerii; prin aceasta căuta să-și întregască apărarea hotarului țării sale la Dunăre. Atacul său se făcea la adăpostul prevederilor tratatului de alianță încheiat cu regele Poloniei, la 2 martie 1462, care hotăra *neînstrăinarea* din partea Moldovei a nici unei părți din țara sa „nici o țară, nici un ținut, nici un oraș și nici un feud... prin nici un mijloc, dimpotrivă dacă ceva din acestea s-ar fi înstrăinat pe acelea vrem să le cîștigăm înapoi și le vom cîștiga”.¹⁶

Privitor la cetatea Chilia, care a fost un alt motiv al relațiilor încordate dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, se știe că aceasta fusese cîndva în posesia domnilor Moldovei pînă în timpul lui Petru II, care o cedase în 1448—1449 lui Iancu de Hunedoara pentru că-l ajutase să ocupe tronul¹⁷. Din 1449 aici fusese instalată o garnizoană maghiară pentru a apăra gurile Dunării împotriva turcilor. După moartea lui Iancu de Hunedoara (1456), cetatea revenise pentru scurt timp Moldovei, dar în toamna anului 1456, după ce Petru Aron a recunoscut suzeranitatea otomană¹⁸, a apărut pericolul ca ea să fie ocupată de turci. De aceea, noul domn al Țării Românești, Vlad Țepeș, a ocupat-o în 1456—1457 făcînd din ea un important obiectiv în sistemul defensiv antiotoman la Dunărea de Jos. În această privință, cronicarul

¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 125.

¹⁵ *Documente privind istoria României*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I, 1384—1475, București, 1954, p. 317—319.

¹⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2 București, 1913, p. 287; I. Săbău, *op. cit.*, p. 226.

¹⁷ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77.

¹⁸ N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914, p. 14—25.

Constantin Mihailovici de Ostrovița afirmă că Mahomed II ar fi spus, referindu-se la Chilia, următoarele: „atîta vreme cît Chilia și Cetatea Albă le țin și le stăpînesc românii și ungurii Belgradul sîrbesc, noi [adică turcii] nu vom putea avea nici o biruință”.¹⁹ La rîndul său, Ștefan cel Mare, care obținuse tronul cu sprijinul lui Vlad Țepeș, nu era mulțumit că sistemul de apărare al Moldovei se sprijină la Marea Neagră și Dunăre numai pe fortificațiile de la Cetatea Albă. De aceea, el dorea foarte mult să recupeze Chilia, mai ales acum cînd Țara Românească fusese atacată de turci, care, eventual, ar fi putut ocupa și această cetate. Astfel, la 22 iunie 1462, domnul Moldovei a atacat Chilia fără a o cucerii. În schimb, a fost rănit la picior la glezna stîngă, rană de care nu s-a mai vindecat niciodată pînă la moarte.²⁰

În toamna aceluiași an, relațiile dintre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș se vor restabili, după ce în locul domnului muntean a fost numit de sultan ca domn Radu cel Frumos. Probabil că hotărîrea a luat-o domnul Moldovei, după ce a aflat că Matei Corvin a fost de acord cu alegerea sultanului. În august 1462, voievodul Transilvaniei, din porunca monarhului său, avea să recunoască și el pe noul domn al Țării Românești.²¹ Astfel, Țara Românească avea de fapt doi domni la sfîrșitul verii anului 1462, sprijinit fiecare de o parte din boierimea munteană, cu deosebire că Vlad Țepeș avea asenti-mentul acelei părți dintre boieri care nutrea sentimente antiotomane, în timp ce fratele său, Radu cel Frumos, mai avea alături de el și o parte din oastea otomană condusă de un general.²² În același timp, noul domn numit de turci căuta să atragă de partea sa întreaga boierime munteană.²³

În aceste condiții a avut loc, în toamna anului 1462, o luptă între oștile lui Vlad Țepeș, sprijinite de un detașament moldovenesc, și acelea ale lui Radu cel Frumos, sprijinit de turci, încheiată cu victoria contra turcilor. Ne-o mărturisește un călător englez din acea vreme, William Wey, care adaugă că vestea acestei victorii antiotomane din Țara Românească a fost salutată cu bucurie tocmai în insula Rodos.²⁴ Cooperarea dintre cei doi domni, Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, era însă tardivă. Părăsit de boieri și de țărani care luptau în oastea sa, Vlad Țepeș și-a găsit refugiul în Transilvania, în noiembrie 1462, unde, datorită uneltirilor negustorilor sași, dușmanii săi — care au plasmuit o scrisoare menită să arate „trădarea” sa față de cauza creștină — a fost arestat și întemnițat la Vișegrad, din porunca lui Matei Corvin.

În privința Chilieii — una din cauzele disputei dintre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare — aceasta a fost recuperată de domnul Moldovei după trei

¹⁹ *Călători străini despre țările române*, București, 1966, vol. I, p. 128.

²⁰ O. Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare. 1457—1499*, București 1937, p. 145; Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 226.

²¹ *Documente Hurmuzaki*, vol. XV, partea 1, p. 58.

²² I. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1836, vol. 3, p. 90—91.

²³ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 291.

²⁴ E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History, 1427—1601*, Londra, 1964, p. 17—19; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 494.

ani, în 1465, în urma unei expediții, fără prea multă greutate și se pare chiar cu azeziunea garnizoanei locale. Astfel, după multe decenii, redutabila cetate a fost inclusă din nou în sistemul defensiv al Moldovei, timp de aproape 20 de ani, pînă în 1484 cînd a căzut în stăpînirea turcilor.

Desigur că în stadiul actual al cercetării acestei probleme izvoarele capabile să lumineze cele cîteva puncte obscure care mai dăinuie încă în rezolvarea ei sînt insuficiente. Rămîne ca pe viitor noi surse documentare, mărturii ale contemporanilor s-o elucideze. Oricum, explicațiile pe care ni le permite actuala documentare sînt de natură să ne apropie destul de mult de realitatea evenimentelor petrecute în urmă cu mai bine de 500 de ani, cînd se hotăra, în lupta împotriva turcilor, soarta țărilor române și a poporului român.

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

CARACTERELE DEMOCRAȚIEI ATHENIENE

⟨Început în vara anului 431 î.e.n., războiul peloponesiac se desfășurase la început în Attika, sub forma unor ciocniri de patrulare, în decursul cărora căzuseră primii hopliți athenieni. La începutul iernii, când operațiunile militare încetaseră, au avut loc funerariile naționale ale celor căzuți, cu care ocazie sarcina de a pronunța elogiul funebru i-a revenit lui Perikles. Folosindu-se de acest prilej, Perikles, care contribuise în mare măsură la structurarea democrației atheniene în forma ei echilibrată pe care o atinsese în anii din preajma izbucnirii războiului peloponesiac, a făcut un cald elogiu acestei forme de guvernământ, cea mai înaintată din lumea hellenică, înfățișându-i nu numai resorturile principale, ci și trăsăturile specifice, care o deosebeau de cele care guvernau celelalte polisuri grecești și mai ales de cea spartană. Thukydides, care probabil că a asistat la ceremonie și a auzit discursul, îl reconstituie în cartea II-a a *Războiului peloponesiac*, păstrând ideile pe care conducătorul Athenei le exprimase cu acea ocazie. Redăm mai jos principalele pasagii în care sînt înfățișate caracterele democrației atheniene⟩.

Textul

Trăim sub o rînduială politică¹ ce nu are de rîvnit legile altora ; de parte de a-i imita, sîntem mai de grabă o pildă pentru unii. Numele său este democrația, fiindcă ocîrmuirea statului nu se sprijină pe cîțiva, ci pe cît mai mulți.² În treburile lor personale, toți cetățenii sînt egali în fața legilor³ ; drumul spre onoruri în viața publică este deschis fiecăruia⁴, în măsura în care opinia publică îi apreciază talentele, după merit mai mult decît după clasa socială ; sărăcia nu este un motiv de inferioritate în ochii cetățenilor și nu împiedică pe nici unul care este în stare de a se face folositor statului.⁵ Orașul nostru e deschis tuturor⁶ ; nu îndepărtăm prin legi pe nici un străin de la învățătură⁷ ori de la spectacole, căci nu ne temem să nu vadă dușmanul ceva ascuns și să tragă folos.⁸

Iubim frumosul, dar cu simplitate⁹ și cultivăm științele¹⁰ fără a ne pierde însă ceva din energia noastră. A mărturisi că ești sărac nu e o rușine : rușinos este să nu cauți să scapi de sărăcie muncind.¹¹ La noi, aceiași oameni pot¹² să se ocupe de afacerile lor personale și de treburile publice ; chiar

muncitorii cu palmele¹³ pot înțelege chestiunile politice. Căci numai noi îl socotim pe cel ce nu se interesează de treburile statului nu ca pe un om căruia îi place liniștea, ci ca pe o ființă inutilă.¹⁴

Noi știm să luăm o hotărâre asupra unei chestiuni și căutăm a o cunoaște în adâncime, căci nu credem că discuția poate păgubi acțiunii; dimpotrivă, mai vătămător ni se pare a nu ne lămuri îndeajuns prin dezbateri, înainte de a pași la faptă.¹⁵

(Thukydides, *Războiul peloponesiac*, traducere de M. Jakota (ușor modificată), București, 1941, p. 142—144).

Comentariu istoric

1. Traducerea cuvîntului grec *politeia* prin *rînduială politică* și nu, simplu, prin *constituție*, vrea să sublinieze deosebirea care există între înțelesul modern al noțiunii de constituție și cel grecesc. Apărut la Athena în sec. V. î.e.n., conceptul de *politeia* și-a datorat pregnanța și răspîndirea activității sofistilor. Potrivit concepției grecești, prin constituție (*politeia*) trebuie înțeles regimul politic al unei cetăți, așa cum rezultă din organizarea dată magistraturilor în general, din felul în care se face împărțirea puterilor și exercitarea suveranității, ca și din afirmarea explicită a scopurilor pe care și le propune o comunitate politică (Glötz). De aceea, ca una ce reflectă spiritul însuși al comunității, *politeia* îmbrățișează întregul conținut al vieții publice și private sub toate aspectele ei. Tocmai de aici derivă și trecerea în revistă, în discursul lui Perikles, a tuturor acestor aspecte, considerate ca reflexe ale constituției atheniene.

2. Rezultat al unei îndelungi evoluții, începută odată cu reformele lui *Solon* (594 î.e.n.), continuată cu cele ale lui *Kleisthenes* (508/507 î.e.n.), și ajunsă la apogeul cu reformele lui *Ephialtes* (462 î.e.n.) și *Perikles*, democrația atheniană a reprezentat în sec. V. î.e.n. cea mai înaintată formă de guvernământ din Grecia. Prin ea se înțelegea orînduirea politică în care puterea supremă, sub toate aspectele ei: legislativ, executiv și judecătoresc, era exercitată direct de totalitatea cetățenilor bucurîndu-se de drepturi depline, în cadrul adunării poporului (*ecclesia*). Dar această exercitare a suveranității de către cetățenii liberi se face în cadrul legii: legea care îi apără pe cetățeni în raporturile dintre ei, apără totodată atît drepturile individului față de stat, cît și interesele statului împotriva excesului de individualism. De aceea, ținînd seama că, în vremea lui, viața politică atheniană se caracteriza printr-un echilibru stabil între drepturile individului și puterea statului, Perikles afirmă că orînduirea politică a Athenei nu are de rîvnit la legile altora.

3. Cele trei principii de bază ale democrației atheniene (care se refereau, firește, numai la cetățenii avînd toate drepturile, erau: *libertatea*, *egalitatea* și *dreptul la cuvînt*). Libertatea individuală era absolută: nici un cetățean, sub nici un motiv, nu putea fi transformat în sclav sau supus vreunei forme de servitute, nici chiar pentru datorii. De aici derivă și caracterul strict personal al responsabilității: nici unul din membrii familiei nu putea fi făcut

responsabil ori sancționat pentru greșeli săvârșite de altul. Attika era sub acest aspect, „țara clasică a libertății“. Dar pentru athenieni, condiția însăși a libertății era egalitatea: *isonomia*, adică egalitatea în fața legii, făcea din toți cetățenii membrii egali ai comunității. Semn al deplinei egalități era *demoticul*: cetățeanul se recunoștea nu după numele de familie, ci după numele dimei căreia îi aparținea și care îi stabilea cetățenia. Chiar dacă Perikles își spunea „fiul lui Xanthippos“, el adăoga imediat „din dema Cholargos“. În virtutea egalității, toți cetățenii se bucurau de aceleași drepturi; ei puteau participa la adunarea poporului; puteau face parte ca judecători din tribunalul *heliastilor*; puteau candida la orice funcție, bine înțeles în condițiile legii. Această egalitate se manifesta și prin *isegorieá*, adică dreptul de a lua cuvântul în adunare, de a face propuneri, ori de a se opune unei propuneri făcute.

4. Este aceasta corolarul logic al principiului că nu există democrație reală decât în măsura în care suveranitatea aparține tuturor cetățenilor, *fără distincție de avere*. De altfel, faptul că aproape toate funcțiunile publice (cu excepția celor care necesitau o competență specială, cum era *strategia*, care presupunea pricepere militară) erau ocupate prin tragere la sorți, făcea din acest principiu o realitate; iar faptul că, în principiu, nimeni nu putea exercita de două ori aceeași magistratură (cu excepția strategiei) și că singurul loc unde cineva putea fi reales, *dar numai o dată*, era consiliul, arată că cea mai mare parte a cetățenilor trecea, măcar o dată în viață, printr-una sau mai multe funcțiuni, făcându-și în chiar practica lucrurilor educația politică. Dar Perikles are grijă să sublinieze că, dacă în viața publică nici originea socială, nici averea nu confereau vreun drept, competența și talentul, deci *meritul personal*, jucau un mare rol în promovarea politică a cetățenilor.

5. Participarea efectivă a celor săraci la viața publică atheniană a fost o realitate în sec. V î.e.n., mulțumită sistemului *mistoforiei*, adică a indemnizației de prezență. În adevăr, majoritatea locuitorilor Atticei erau de condiție modestă, trăind din munca mâinilor lor, așa încât nu puteau pierde zile de-a rândul, iar membrii consiliului o zecime de an, fără a câștiga nimic. De aceea, remunerația funcțiunilor publice, sub forma unei indemnizații de prezență, apărea nu numai necesară și legitimă, dar și ca un instrument indispensabil pentru menținerea și funcționarea normală a regimului democratic: fără ea, cei săraci — adică marea majoritate a cetățenilor — ar fi fost înlăturați de la viața politică activă. *Mistoforia* nu a fost altceva decât o *compensație pecuniară pentru zilele de muncă pierdute de cei săraci pentru a se ocupa de treburile publice*. Așa se explică de ce indemnizațiile se plăteau cu precădere pentru funcțiunile mici și numeroase. Dar Perikles nu a acordat indemnizație și participanților la *Ecclesia*: abia în sec. IV î.e.n., apare o astfel de indemnizație.

6. Aici Perikles face aluzie nu numai la marele număr de străini, *metecii*, domiciliați în Athena și în Attika (în număr de 60—70.000), cărora legile atheniene le garantau libertatea și drepturile civile, dar și la oamenii de cultură care veniseră în Athena și, la adăpostul libertăților garantate de

regimul democratic, desfășurau activitatea nestingheriți : poetul Bacchylides, istoricul Herodot, filosoful Anaxagoras, sofistul Parmenides, ultimii trei cu directa încurajare a lui Perikles, ai cărui apropiați au fost.

7. Este vorba, fără îndoială, de învățământul superior creat de sofisti. În schimbul unei remunerații, adesea foarte mari, aceștia predau, sub numele de filosofie sau de retorică, o știință enciclopedică, în cadrul căreia știința și mai ales practica politică își aveau un loc de seamă. Or, la cursurile lor veneau să asiste tineri din diferite regiuni ale Greciei, fără ca legea sau atitudinea athenienilor să-i stingherească în vreun fel. Așa încît și sub aspectul învățământului superior, libertatea democratică a făcut din Athena centrul intelectual al Greciei.

8. Aluzie directă la situația din Sparta, unde nu numai că străinii erau supravegheați îndeaproape, neavînd libertate de mișcare, dar adesea erau expulzați din ordinul eforilor, de teamă de a nu vedea stări de lucruri a căror divulgare ar fi putut prejudicia statului spartan. Prin paralela pe care o sugerează, Perikles vrea să scoată și mai mult în relief faptul că, viața în Athena, datorită libertății democratice, era mai ușoară și mai plăcută decît oriunde în Grecia, nu numai pentru cetățeni, dar și pentru străini, care se integrează atît de bine mediului social, încît departe de a prezenta vreo primejdie, contribuie la întărirea cetății.

9. Perikles atrage aici atenția asupra educației estetice pe care regimul democratic o asigură chiar și celor mai umili dintre cetățeni : mulțumită sărbătorilor, care prilejuiau numeroase manifestări artistice, mai ales reprezentațiile dramatice și întrecerile sportive ; numeroaselor monumente care înfrumusețau Athena și cu care cetățenii veneau în contact direct, ca și disputelor oratorice din cadrul eclesiei, simțul artistic al athenienilor se ascutea, făcîndu-i în stare să aprecieze după cuviință operele de artă, indiferent de natura lor. Și cum, în comparație cu arta Orientului asiatic, arta attică se caracteriza printr-o simplitate adesea severă (cazul Parthenonului, construit în stil doric), idealul artistic al athenianului era acela al simplității.

10. Prin aceste cuvinte Perikles răspundea atacurilor îndreptate împotriva grupului de intelectuali, sofisti sau elevi ai sofistilor, care se ocupau cu problemele astronomiei, meteorologiei și filozofiei, de către cercurile conservatoare, care, adversare noilor concepții, considerau primejdioase aceste preocupări, ca unele ce ar fi potrivnice concepțiilor strămoșești și ar abate tineretul de la principalele lui îndatoriri : pregătirea militară pentru apărarea patriei și participarea la viața publică cu respectarea vechilor forme tradiționale. Perikles respinge aceste afirmații, arătînd că preocupările științifice nu au prejudiciat cu nimic educației patriotice a tinerilor athenieni, dovadă tocmai spiritul de sacrificiu care anima acest tineret în războiul care începuse.

11. Această subliniere a lui Perikles, reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale societății atheniene din sec. V î.e.n. : respectul față de munca manuală. În timp ce aproape pretutindeni în Grecia și în special la Sparta munca manuală era socotită ca o activitate înjositoare pentru omul liber, la Athena (și la Korinth) munca sub toate formele era respectată : să nu uităm

că una din legile lui Solon îi obliga pe părinți să-i învețe pe fiii lor o meserie. De aceea, „adunarea poporului la Athena se compunea din cetățeni care aveau o ocupație productivă și nu din elemente care urmăreau să-și asigure traiul prin politică, situație care ar fi creat la Athena un proletariat de tipul plebei romane“. (D. Tudor). Iar respectul pentru munca manuală a mers atât de departe, încât legea prevedea sancțiuni pentru cei care blamau pe un cetățean pentru meseria lui.

12. Este aici cel mai frumos elogiu adus *omului complet*, care poate îmbina practica unui meșteșug cu conducerea treburilor publice; dar este totodată și un elogiu al democrației atheniene, care a știut să stimuleze în aceeași măsură viața publică și cea particulară, dând celor ce munceau un nivel de viață care le lăsa și timp pentru a se ocupa de treburile publice.

13. Este vorba de ultima clasă a societății atheniene, *theții*, a căror participare la viața publică a devenit tot mai activă în a doua jumătate a sec. V. î.e.n.

14. Afirmația trebuie înțeleasă din perspectiva concepției democratice atheniene despre necesitatea participării *directe* a cetățeanului la discutarea și soluționarea problemelor publice. Pentru că, dacă un număr însemnat de cetățeni participa, în calitate de judecători (*beliaști*), de consilieri (*buleuți*) sau de mici funcționari, la viața publică, la adunarea poporului, *Ecclesia*, numărul participanților era, în general, foarte redus. Pornind de la ideea că participarea la adunare era *un drept*, iar nu o datorie, din cei aproximativ 30—40.000 de cetățeni cu drepturi depline nu participau în mod obișnuit mai mult de 2—3.000; chiar și atunci când erau în discuție chestiuni de mare însemnătate, numărul participanților nu depășea 6.000. Deoarece hotărârile se luau cu majoritate prin ridicarea de mâini, iar ei reprezentau o minoritate, aristocrații nu participau la adunare decât atunci când interesele lor economice și politice erau în joc, ceea ce se întâmpla foarte rar; negustorii veneau numai când erau prezenți în Athena, iar micii proprietari agricoli numai în parte și din când în când, mai ales când li se făcea dor de oraș. De aceea, participanții obișnuiți la *Ecclesia* erau micii meșteșugari, negustorii din oraș, muncitorii necalificați, din cartierele periferice și din port, adică elementele democratice cele mai avansate. Caracterizarea lui Perikles se referă numai la aceia care se desinteresau cu totul de viața politică, unii din cauza atitudinii lor antidemocratice, alții din comoditate sau din urmărirea numai a interesului personal. Dar numărul lor în Athena secolului al V-lea î.e.n. era neînsemnat.

15. Preocuparea de a nu lua nici o hotărâre decât în deplină cunoștință de cauză și numai după o dezbateră cât mai exhaustivă, în care să fie atinse toate laturile problemei în discuție, făcea ca ședințele adunării să dureze ziua întreagă, fapt considerat de străini, și mai ales de spartani, ca o inutilă pierdere de vreme. Perikles consideră, dimpotrivă, că numai pe baza unei atari discuții se pot evita hotărârile pripite și că numai în cadrul lor cetățenii își pot forma educația politică trebuitoare. Iată de ce el nu se sfiește să concludă că, prin întreaga ei viață social-politică, Athena poate fi considerată ca fiind „școala Greciei întregi“.

Îndrumări metodice

Textul lui Thukydides este cel mai frumos elogiu adus democrației atheniene și are o valoare documentară deosebită venind din partea unui contemporan care a fost nu numai un observator atent și perspicace, ci și un participant efectiv la viața politică. Textul va fi folosit la lecția „Athena în timpul lui Perikles” și va fi introdus *după ce* profesorul va fi înfățișat, în linii mari, structura regimului democratic athenian în sec. al V-lea î.e.n. Cu ocazia analizei textului, profesorul va sublinia *caracterul sclavagist* al democrației atheniene, insistând asupra faptului că, din cei aproximativ 400.000 de locuitori câți avea Attika, numai 30—40.000 se bucurau de deplinătatea drepturilor politice (din cei 130.000 de *cetățeni*: femei, copii și tineri sub 20 de ani, lipsiți de aceste drepturi), față de aproximativ 200.000 de sclavi, lipsiți de orice drept, și de 70.000 de meteci, excluși de la drepturile politice. Făcînd o diferențiere gradată: *locuitori* ai Atticeii — oameni *liberi* — *cetățeni* — *cetățeni cu drepturi politice* — se va înțelege cu ușurință că neacordînd drepturi politice nici *măcar tuturor oamenilor liberi* (femei, tineri, meteci), democrația atheniană era de fapt o oligarhie lărgită. Așa se explică și de ce, spre deosebire de regimurile democratice moderne, democrația antică a fost *directă*.

Explicînd *mistoforia*, profesorul va arăta că întrucît plata se făcea din contribuțiile membrilor ligii de la Delos, a căror destinație inițială fusese cu totul alta, s-a iscat o contradicție între Athena și aliații ei, contradicție care a minat treptat coeziunea ligii. În fine, concludîndu-se asupra democrației sclavagiste atheniene, se va insista asupra faptului că, cu toate lipsurile ei, ea a creat un mediu prielnic dezvoltării culturii, fapt care a favorizat apariția atîtor opere de excepțională valoare, care au îmbogățit tezaurul culturii universale.

Indicații bibliografice

1. D. Tudor, *Pericles*, Buc., 1970, cap. VIII: Democrația ateniană, p. 144—175 (o excelentă expunere, sobră și obiectivă, a regimului democratic athenian); 2. V. V. Struve și D. P. Kallistov, *Grecia antică*, Buc., 1958, cap. X: Introducerea la Atena a democrației sclavagiste, p. 259—287 (în special, 273—280); 3. G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 150—178 (o analiză adîncită a principiilor democrației atheniene și a ideilor asupra democrației); 4. Gaetano de Sanctis, *Atthis*², Torino, 1912, cap. XII: Pericle e la vittoria dei popolari, p. 415—481 (remarcabilă analiză a tuturor aspectelor democrației atheniene, ale cărei concluzii au fost adoptate în comentariul istoric).

AUREL IORDĂNESCU

ACTIVITATEA COMERCIALĂ ÎN EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU

Epoca merovingiană nu a însemnat o continuare a antichității sub raport economic și social, după cum perioada carolingiană nu poate fi definită printr-o economie naturală de factură *închisă*. Evul mediu s-a plămădit de-a lungul mai multor secole, la început formele vechi și noi coexistând, pentru ca în cele din urmă să triumfe noul care se afirmase gradat. Dar tocmai de aceea, între merovingieni și carolingieni există o continuitate de viață și nu un contrast, cele două epoci nu sînt despărțite prin zidul de nepătruns a ceea ce s-a numit civilizație mediteraneană. Astfel, procesul de ruralizare a vieții economice — trăsătură de bază a societății feudale — a fost îndelung (sec. III—VIII), după cum trecerea de la economia de schimb, caracteristică epocii sclavagiste, la cea de tip medieval a fost și ea lentă. În pofida momentelor de criză înregistrate, cele cîteva secole au reprezentat o perioadă de acumulări succesive. Cu toată ponderea pe care a căpătat-o economia naturală, chiar în momentul ei de apogeu (sec. IX—X) nu a fost o economie închisă. Comerțul nu și-a încetat niciodată activitatea, nici negustorii și nici orașele nu au dispărut. Economia nu s-a întors la troc și nici nu se poate spune că lipsesc debușeele, ci doar că se schimbă caracterul lor, în funcție de noile necesități, după cum volumul și felul obiectelor comercializate, diferă de la o perioadă la alta. Orașe au apărut alături de sate, acolo și numai acolo unde exista o poziție deosebit de favorabilă pentru comerțul exterior.¹ Nu toate produsele de care era nevoie puteau fi obținute în cadrul gospodăriei proprii, de aici nevoia unui schimb ce se făcea cu un plus produs existent pînă și la cele mai tinere popoare.² De aceea, clasicii marxismului arătau că istoria omenirii nu trebuie să fie desprinsă de tratarea istoriei industriei și a schimbului.³

După căderea imperiului roman, economia occidentală a parcurs o cale ascendentă. Pe lîngă comerțul în Mediterană, care a continuat să se facă, chiar și în perioada de vîrf a expansiunii musulmane, o altă cale maritimă, prin Baltică, a dat comerțului un nou impuls. Dovada o constituie orașele din

¹ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 10.

² *Ibidem*.

³ K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană*, București, 1956, p. 26.

Scandinavia și de pe coasta frisonă, care din secolul IX au jucat un rol important economic, centrele de schimb din această perioadă constituind o punte de trecere către orașul medieval propriu zis din secolul al XI-lea.

TEXTUL

DESCRIEREA ORAȘULUI BIRCA

Birca¹ este un oraș al goților, așezat în mijlocul Suediei (*in medio Suevoniae positum*), nu departe de acel templu numit Uppsala (Übsola)² care, pentru cultul religios al suedezilor (Sueones), are o deosebită însemnătate. În acest loc, ca o strămoșie, de oarecare întindere, căreia i se zice Marea Baltică sau a Barbarilor, în partea de nord, a fost ridicat un port de către populația barbară,³ care pentru cei ce locuiesc pe coasta mării reprezintă o binefacere, dar care pentru străinii temerari este foarte primejdios. Căci locuitorii din Birca, a căror bogăție era mare, au avut de înfruntat deseori incursiunile piraiților; deoarece nu le-au putut rezista nici cu vitejia nici cu armele, și-au înșelat dușmanii prin viclenie. Și anume, ei au umplut golful cu bolovani la o depărtare de 100 de stadii⁴ de marea frământată ca să stăvilească intrarea (în port) făcând-o periculoasă atât pentru propriile lor corăbii cât și pentru ale piraiților. În acest port (*stationem*), care se află în întregime pe coasta suedeză, se întâlneau de obicei toate corăbiile danezilor sau normanzilor, de asemenea ale slavilor și ale pruișilor (*Semborum*) și ale celorlalte popoare ale Scitiei⁵ pentru a comercializa cele necesare.

Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches, Berlin, 1961, p. 474.

COMENTARIU ISTORIC

1. Descrierea orașului Birca (Björkö) s-a păstrat în opera cronicarilor Rimbart (sec. IX) și Adam de Bremen (sec. XI). Ea se datorează lui Ansgar, călugăr de la mănăstirea Corbie, care în 830, din ordinul împăratului Ludovic cel Pios, a făcut o călătorie în țara suevilor. Misiunea lui era de a atrage la creștinism popoarele nordice în speranța de a le include astfel în politica imperială a statului franc. Era în același timp o cale diplomatică în scopul zăgazuirii unor atacuri normande. Misiunea sa, în parte, a dat roade, aici fiind ridicată prima biserică creștină din Suedia.

Birca se afla la 27 km de Stockholm, pe o insulă a lacului Mälär și poate fi considerată un continuator al centrului comercial Helgö (secolul VII) situat la 20 km de Stockholm. Alegerea locului a fost determinată de doi factori: 1) poziția geografică favorabilă (golf); 2) existența unei fortificații unde locuitorii găseau refugiu la nevoie. În apropierea așezării se ridica pe o stîncă înaltă de 100 m, o cetate înconjurată de o întăritură formată din pietre și pământ, înaltă de 6 picioare și groasă de 25—50 picioare, accesul în cetate făcându-se prin trei porți. La nord-est de cetate se afla orașul. Terenul mlăști-

nos a păstrat fundația caselor și resturi din materialul de construcție. Aproape toate casele erau din lemn. Birca era un oraș tipic comercial cu piață atât vara cât și iarna, când lacul, înghețând, înlesnea circulația. Se făcea comerț cu piei de animale, obiecte de argint și aur, arme, nordicii fiind meșteri renumiți în prelucrarea unor asemenea produse, precum și mățasuri aduse din orient. Despre ocupația locuitorilor vorbește simbolul găsit în multe morminte, balanța. În timp ce bărbații se îndeletniceau cu meșteșugurile și comerțul, familiile lor se ocupau cu agricultura, de aceea locuințele din oraș aveau un caracter mai mult temporar. În 975, în urma unei lupte dintre danezi și suedezi, Birca a dispărut lăsând locul altor orașe ca Sigtuna, Stockholm etc. Kaupang (Norvegia), Hedeby (Danemarca) erau, de asemenea, locuri vestite pentru schimbul de mărfuri.

Activitatea comercială avînd drept axă Marea Baltică a făcut ca și pe continent marile centre economice să se deplaseze. St. Denis, Parisul au luat locul Lyonului; dacă pînă în secolul VII Arles, Narbone, Trèves erau orașe înfloritoare, în secolele următoare se ridică porturi ca Rouen, Quentovic, Vicus (pe Oise), orașul Metz. Așa dar, vikingii nu trebuie priviți doar ca agresori și distrugători de bunuri, ci și sub aspectul aportului economic, după cum nu se poate spune că toate orașele în perioada carolingiană au devenit simple centre administrative și religioase, chiar dacă ele au și un caracter agrar.

2) Uppsala, centru religios avînd un sanctuar al cultului păgîn pentru întreg nordul. Adam de Bremen povestește că pereții templului erau poleiți cu aur, ceea ce îi dădea o strălucire asemănătoare cu lumina soarelui. În templu slujeau 12 preoți. În secolul IX mai practicau ocazional jertfe umane. În apropierea templului se afla pădurea sacră de arborii căreia erau spînzurate victimele care mai înainte fuseseră jertfite.

3) Scandinavii erau numiți barbari nu din cauza gradului de dezvoltare social-economică ci deoarece în mare majoritate erau încă păgîni.

4) Un stadiu este o unitate de măsură echivalînd cu 600 picioare, adică între 147 și 192 m.

5) Este vorba de popoare din nordul Mării Negre.

INDICAȚII METODICE

Se va ține seamă de faptul că evoluția unei societăți nu este o linie dreaptă ascendentă ci o linie sinusoidală, marcînd momentele de criză și avînt economic, regres și progres, dar un regres care impune soluții noi pentru ieșirea din impas și deci conține în sine progresul. Pentru societatea feudală nu producerea bunurilor a constituit o problemă ci desfacerea lor, iar aceasta depindea de numărul populației, de puterea ei de cumpărare, de căile de comunicație. Deci, pentru perioada secolelor VI—IX se va ține seama de acești factori subliniindu-se cine putea să profite de bunurile comercializate, ele fiind în cea mai mare parte produse de lux, vinuri scumpe, arme, sclavi (comerțul cu sclavi se mai făcea în secolul IX). Nu contează atât cît de mari erau centrele de schimb, ci mai ales aria lor de răspîndire, evul mediu antre-

nînd noi zone geografice în schimbul internațional ca și în istorie. În acest fenomen constă mai ales progresul. Astăzi, datorită descoperirilor arheologice, în urma unor experimente de laborator și al studiului izvoarelor nu mai există nici o îndoială asupra unor tehnici superioare aduse de popoarele migratoare (tehnica damasată în prelucrarea fierului, ceea ce dădea mai multă rezistență și flexibilitate armelor, tehnica prelucrării aurului, argintului, prelucrarea țesăturilor) grad de dezvoltare ce împingea la schimburi. De pildă, târgurile din Auvergne erau în secolul VI frecventate de negustori saxoni care vindeau aici obiecte de podoabă.

Tezele lui Pirenne și Dopsch sînt deopotrivă depășite, chiar dacă nu negate în întregime. Pentru primul, economia de schimb dispărea de îndată ce expansiunea arabă a produs *închiderea* Mediteranei. Abia în secolul XI, prin reluarea legăturilor cu Orientul fecundator a reapărut orașul ca centru de schimb. Pentru istoricul german dimpotrivă, schimburile au fost deosebit de active în epoca la care ne referim. Exagerări și de o parte și de alta.

Să se facă deosebire între orașul ca centru de schimb în evul mediu timpuriu, acele târguri avînd ca scop comerțul interregional sau extern, și orașul în evul mediu dezvoltat, cu o piață internă și cu o organizație proprie sub forma corporațiilor.

Textul poate fi folosit la lecțiile : *Migrațiunea popoarelor. Formarea statelor feudale în Europa* și la *Caracteristicile vieții economice în perioada de înflorire a feudalismului în apusul Europei*.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. M. Berza, *H. Pirenne și originile evului mediu occidental*, București, 1938.
2. R. Fawtier, *La France et les français*, în *Histoire universelle*, vol. II, publicé sous la direction de René Grousset et Emile Léonard, Paris 1957.
3. R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe—XI siècles)*, Paris 1955.
4. E. Oxenstierna, *Les vikings*, Paris 1962.
5. H. Firenne, *Les villes du Moyen-Âge*, Bruxelles 1927.
6. E. Salin, *La civilisation merovingienne*, vol. II, III, Paris, 1952, 1957.

FLORENTINA CAZAN

«LEGEA DREPTURILOR» (1689)

Revoluției burgheze din Anglia de la mijlocul secolului al XVII-lea, timpurii și nedesăvârșite, conservatoare, dar totuși de însemnătate mondială, i-a urmat *inevitabila* Restaurație, cu toate încercările exponenților unei orânduiri perimate de a restabili un regim politic anacronic, incompatibil cu transformările produse în infrastructură. Lupta burgheziei și noii nobilimi împotriva monarhiei absolute, a catolicismului și anglicanismului, care în epoca prer evoluționară se concretizase, printre altele, în «*Petiția drepturilor*» (1628), continuă în anii Restaurației, finalizându-se în «*Test-Act*» (1673), «*Habeas Corpus Act*» (1679) și, mai cu seamă, în «*revoluția glorioasă*» (1688), expresie a unui compromis de clasă, devenit și el necesar, inevitabil, în condițiile progresului de nestăvilit al modului capitalist de producție.

Lovitura de stat din 1688, denumită de burghezie «*revoluția glorioasă*», a fost determinată și grăbită de: creșterea bruscă a temerilor noilor mari proprietari funciari față de pericolul reintroducerii catolicismului; frica burgheziei industriale și comerciale față de același catolicism — stîlp al monarhiei feudale absolute; ura burgheziei față de politica Stuartilor restaurați de sacrificare a intereselor industriei și comerțului englez în folosul Franței — principala sa concurentă.¹ Erijîndu-se în apărătoare a «*drepturilor omului*»², a intereselor «poporului», de fapt, promovîndu-și propriile sale interese de clasă, burghezia și noua nobilime au condiționat încoronarea Mariei Stuart — căsătorită cu stahuderul protestant al Republicii Provinciilor Unite, Wilhelm de Orania — și a acestuia din urmă ca monarhi ai Angliei, în locul lui Iacob II, cerînd recunoașterea printr-o «*Declarație a drepturilor*» a rolului lor politic determinant și al instrumentului politicii lor de clasă — parlamentul. Această «*Declarație a drepturilor*» din februarie 1689 s-a transformat, prin votarea ei de către parlament, în decembrie 1689, în «*Legea drepturilor*» (Bill of Rights).

¹ Cf. K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 226.

² K. Marx remarcă că „nici unul din așa zisele drepturi ale omului nu depășește limitele omului egoist, ale omului ca membru al societății civile, adică ca individ închis în sine însuși, mînat de interesele lui personale... și separat de întreaga comunitate”. (K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 1, București, Editura politică, 1960, p. 401).

TEXTUL

„Avînd în vedere că abdicarea predecesorului Iacob II a lăsat tronul vacant, Altețea sa prințul de Orania (care prin voia Atotputernicului Dumnezeu a devenit unealta glorioasă a eliberării acestui regat de papism și de puterea arbitrară), la sfatul lorzilor spirituali și temporali și al mai multor persoane notabile ale Comunelor, a adresat scrisori lorzilor spirituali și temporali protestanți și alte scrisori diferitelor comitate, orașe, universități, burguri și celor cinci porturi, pentru a alege persoane vrednice să le reprezinte în parlamentul care trebuie să fie întrunit și să țină ședința la Westminster, în a 22-a zi a lunii ianuarie 1689, cu scopul de a lua măsuri ca de acum înainte religia, legile și libertățile să nu mai poată fi în pericol de a fi răsturnate; ca urmare a ziselor scrisori alegerile au fost făcute.

În aceste împrejurări, numiții lorzi spirituali și temporali și Comunele, întruniți astăzi ca o consecință a scrisorilor lor și a alegerilor constituind împreună reprezentarea deplină și liberă a națiunii și avînd în vedere în mod serios cele mai bune mijloace de a împlini scopul sus-numit, declară mai întîi (cum au făcut întotdeauna strămoșii lor într-un asemenea caz), pentru a asigura vechile lor drepturi și libertăți :

1. Că pretinsa putere a autorității regale de a suspenda legile sau executarea lor fără consimțămîntul parlamentului este ilegală ;

2. Că pretinsa putere a autorității regale de a acorda dispense de la legi sau de la executarea lor, după cum s-a făcut prin uzurpare în trecut, este ilegală ;

4. Că o percepere de bani pentru Coroană, sau în folosul ei, sub pretext de privilegiu, fără consimțămîntul parlamentului, pentru o perioadă mai lungă de timp și într-un mod care nu este sau nu va fi încuviințat de parlament, este ilegală ;

5. Că este un drept al supușilor de a prezenta petiții regelui și că orice întemnițare și urmăriri din cauza acestor petiționări sînt ilegale ;

6. Că strîngerea și întreținerea unei armate în regat, în timp de pace, fără consimțămîntul parlamentului, este contrară legii ;

7. Că supușii protestanți pot să țină arme, pentru apărare, conform condiției lor și permise de lege ;

8. Că alegerile membrilor parlamentului trebuie să fie libere ;

9. Că libertatea cuvîntului, precum și dezbaterile și procedurile în sînul parlamentului nu pot fi limitate sau puse în discuție în fața nici unei curți sau a altei instanțe în afara parlamentului însuși :

13. Că, în sfîrșit, pentru a lecu toate plîngerile și pentru îmbunătățirea, întărirea și păzirea legilor, parlamentul va trebui să fie adesea întrunit ;

Și ei cer și pretind cu stăruință toate lucrurile de mai sus ca fiind drepturile și libertățile lor incontestabile ; și de asemenea că nici un fel de

declarații, judecăți, acte sau proceduri, care au prejudiciat poporului într-unul din punctele de mai sus, nu pot, în nici un fel, servi în viitor ca precedent sau de exemplu.

Fiind în chip special încurajați de declarația alteței sale prințul de Orania de a face această cerere a drepturilor lor considerate drept singurul mijloc de a obține completă recunoaștere și garanție [...]

Sus-zișii lorzi spirituali și temporali și Comunele întrunite la Westminster, statornicesc ca Wilhelm și Maria, prinț și prințesă de Orania, sînt și rămîn declarați rege și regină ai Angliei, Franței³ și Irlandei și ai teritoriilor care depind de ele [...]“⁴

*

Slăbiciunile, disensiunile interne și înfrîngerile toryilor au permis whigilor să impună măsurile cuprinse în acest document, care erau îndreptate împotriva monarhiei absolute, ca și contra aripei drepte a partidului tory, a grupului romano-catolic — „osatura partidului iacobit“.⁵ Partidul tory renunțase la tactica non-rezistenței și la teoria dreptului ereditar divin, ceea ce a făcut posibil compromisul cu rivalul său — partidul whig — și «Reglementarea constituțională a revoluției». Cei care realizaseră compromisul, îi aduseseră pe Wilhelm și Maria la tron și impuseseră «Legea drepturilor» „...nu erau niște eroi. Puțini dintre ei erau măcar oameni cinștiți. Dar erau oameni foarte isteți...“⁶ Și, mai cu seamă, erau conștienți de interesele lor de clasă. Cumpănind, prin «Legea drepturilor», balanța între parlament și monarhie în favoarea celui dintîi, whigii și toryii realizau, în fond, subordonarea monarhiei. Analizînd evenimentele, F. Engels remarcă că „...supunerea puterii regale față de parlament însemna supunerea ei față de dominația unei anumite clase...“⁷ căci acest parlament pe cît era de independent în raport cu poporul englez, pe atît era de credincios intereselor burgheziei și marilor proprietari funciari îmburgheziți. «Legea drepturilor» lăsa în schimb neatîns principalele instituții ale statului și bisericii.

În istoria sistemului monarhic-constituțional britanic, «Legea drepturilor» ocupă un loc distinct, ea marcînd debutul acestuia și constituind, totodată, temelia instituțiilor burgheze. După adoptarea «Legii drepturilor», guvernarea fără parlament, sau nesocotirea voinței Camerei comunelor au devenit de neconceput în Marea Britanie, chiar dacă, în viitor, parlamentarii vor fi corupți sau intimidati. Dar, „a cumpăra parlamentul era una, a-l sfida, cu totul alta“.⁸ Pe de altă parte, limitarea și precizarea prerogativelor monarhului

³ Pînă în 1801 regii Angliei au păstrat titlul de rege al Franței, pe care-l purtaseră un timp în vremea războiului de 100 de ani.

⁴ Cf. A. Troux, G. Lizerand, G. Moreau, *Les tems modernes*, Liège, Paris, H. Dessain, 1967, pp. 200—202.

⁵ G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, Editura științifică, 1975, p. 541.

⁶ *Ibidem*, p. 540.

⁷ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 7, p. 225.

⁸ G. M. Trevelyan, *op. cit.*, p. 543.

nu au fost însoțite de o scădere a prestigiului regalității. Dimpotrivă, păstrând această instituție, ca de altfel și nobilimea cu titlurile și, mai ales, rolul său politic, burghezia a avut interesul și slăbiciunea de a o venera și de a o impune respectului poporului britanic. F. Engels constata că constituția engleză era „...o piramidă răsturnată, al cărei vîrf este în același timp și bază. Și cu cît devenea mai neînsemnat în realitate elementul monarhic, cu atît căpăta mai multă importanță în ochii englezului”.⁹

Așadar, burghezia și nobilimea îmburghezită, care la mijlocul secolului al XVII-lea răsturnase un tron, decapitase un rege și îndepărtase de la putere vechea aristocrație feudală, făcea în 1688/89, prin «revoluția glorioasă» și «Legea drepturilor» un nou și mare pas înainte pe calea consolidării dominației lor de clasă. Formarea *sistemului parlamentar britanic*, al cărui debut îl constatăm în 1689, va necesita mai multe decenii, iar consolidarea lui și a însași monarhiei constituționale va începe în secolul următor odată cu „...o grandioasă dezvoltare și transformare a societății burgheze”.¹⁰

MIRCEA N. POPA

⁹ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 1, p. 623.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 7, p. 227.

dunăreano-pontice și a continentului. În ultimele două veacuri ale mileniului I e.n. apăreau tot mai pregnant elementele, ce făceau posibile și necesare alcătuirile politice, din care urmau a se dezvolta ulterior statele feudale cu structură matură. Baza lor o constituia civilizația oamenilor pământului, conjugată însă cu aportul etniilor, stabilite de-a lungul veacurilor în părțile acestea. Formate în diferite ținuturi și caracterizate prin unele elemente individuale specifice, voievodatele și cnezatele erau unite nu numai prin faptul fundamental al dezvoltării lor pe teritoriul unuia și aceluiași popor, în vatra aceleiași culturi materiale și spirituale, de unde rezultau și influențări reciproce. Ele erau unite, de asemenea, prin condiții externe comune, care le obligau la aceeași luptă pentru păstrarea autonomiei în fața tentativelor de dominație ale aristocrației tribale maghiare la vest de Carpați și ale Imperiului bizantin la Dunărea de Jos; totodată, formațiunile politice românești se străduiau să întrețină legături multilaterale cu statele europene — Bizanțul, Țaratul bulgar, Rusia kieveană, Moravia, Ungaria, Imperiul franc etc.⁷

Asemenea coordonate istoriografice și istorice ale grupajului și comentariilor de mai jos evidențiază utilitatea și necesitatea integrării lor în lecții.

Textele

I. Cea mai veche știre asupra contactului triburilor ungare cu românii de la vest de Carpați⁸

„În anul 6406,^{a)}... unгурii (*ugri*)..., venind dinspre răsărit, au trecut în grabă peste munții cei înalți care s-au numit unğurești^{b)} și au început să se lupte cu românii (*volohi, volhi*)^{c)} și slovenii, viețuitori acolo.^{d)} Căci acolo locuiau înainte slovenii, dar <apoi> românii au cuprins țara slovenească. După aceea, unğurii au izgonit pe români,^{e)} și au moștenit acea țară, și s-au așezat cu slovenii, supunându-și-i, și de atunci^{f)} țara s-a numit unğurească“.

II. Voievodatul din Crișana⁹

„...Ducele (*dux*) Árpád..., după ce s-a sfătuit cu nobilii săi, a trimis soli în cetatea Biharea (*in castrum Byhor*),^{g)} la ducele (*ad ducem*)^{h)} Menumorut (*Menumorout*),ⁱ⁾ cerându-i ca, din drepturile strămoșului său, regele Attila,^{j)} să-i dea pământul de la râul Someș (*a fluvio Zomus*) pînă la hotarul Nyrlului (*Nyrl*)^{k)} și pînă la porțile Meseșului (*ad portam Mezesynam*).^{l)} I-a trimis și

⁷ Acad. Șt. P. Ascu, *op. cit.*, p. 56—57.

⁸ *Povest' vremennyh let*, red. V. P. Adrianova-Peretz, I, Moskva-Leningrad, Izd. A.N. S.S.S.R., 1950, p. 21 (textul paleorus, cu indicarea principalelor variante; pregăt. textului D. S. Lihaciov), p. 217—218 (trad. în neorusă D. S. Lihaciov, B. A. Romanov); G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935, p. 220—221 (transcrierea, cu confuzii, a unei variante a originalului), p. 46—47 (trad. rom.). În lucrarea de față, se prezintă o traducere revizuită a textului letopisețului.

⁹ Notarul regelui Béla, *Gesta Hungarorum*, 19, 20 (la G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, I, 1934; text latin și trad. rom.; ulterior: Notarul); Fr. Pall, C. Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, București, E.S.D.F., 1961, p. 80—81 (trad. rom. revizuită).

daruri... Și în solia aceea au fost trimiși doi oșteni foarte vrednici : Usubuu... și Velec...

Iară ducele Menumorut^{m)} i-a primit cu bunăvoință și, încercându-i cu daruri felurite, în a treia zi le spuse să se întoarcă acasă. Le-a dat și răspuns astfel, zicînd : «...nici din dragoste, nici de frică nu-i dăm nici o palmă de pămînt, deși ne-a spus că are un drept asupra lui. Și nu ne tulbură cu vorbe ca acelea trimise, că e coborîtor din neamul regelui Attila, cel ce era numit 'biciul lui dumnezeu'. Chiar dacă acela a răpit cu sila pămîntul acesta de la strămoșul meuⁿ⁾...»⁴.

III. Voievodatul din podișul Transilvaniei¹⁰

„...Tuhutum..., un om șiret, a prins de veste de la locuitori despre bună-tatea țării Transilvaniei (*Terra Ultrasilvana*)^{o)}, unde stăpînea un român (*Blacus*),^{p)} anume Gelu (*Gelou*)^{q)}... Tuhutum voia să-și cîștige faimă și pămînt...

Cînd tatăl Ogmand, iscoada lui Tuhutum, dînd tîrcoale ca vulpea, a văzut, cît poate cuprinde vederea omenească, bunătațea și rodnicia țării și pe locuitorii ei, i-a plăcut nespuse de mult și s-a întors în cea mai mare grabă la stăpînul său. Și... i-a spus multe... despre bunătațea acelei țări : că pămîntul acela este udat de cele mai bune rîuri, ale căror nume și foloase i le-a înșirat, că din nisipurile lor se culege aur și aurul acelei țări e foarte bun și că acolo se scoate din pămînt sare și materii sărate^{r)} și locuitorii acelei țări sînt cei mai nevolnici oameni^{s)} din toată lumea căci sînt români (*Blasii*) și slavi^{s)}, care nu au alte arme decît arcul și săgețile“^{t)}.

IV. Voievodatul din Banat¹¹

„Teritoriul însă care se întinde de la rîul Mureș (*Morus*) pînă la cetatea Orșova (*Urschia*) l-a ocupat un oarecare duce cu numele Glad^{u)}, care a ieșit cu ajutorul cumanilor^{w)} din cetatea Vidin (*Bundyn*)...^{v)}

...Au fost trimiși Zuardu și Cadusa și Boyta care..., plecînd cu oastea, au venit spre rîul Timiș (*Temes*) și și-au așezat tabăra lîngă Vadul Nisipurilor (*Vadum arenarum*). Și cînd au voit să treacă peste rîul Timiș, le-a ieșit înainte Glad..., ducele acelei patrii, împreună cu o mare armată de călăreți și pedestrași,^{x)} cu ajutorul cumanilor și bulgarilor și românilor (*Blacorum*)^{y)}... Și în acest război au murit doi duci (*duces*) ai cumanilor și trei cneji (*kenezzy*) ai bulgarilor... Iar ducele Glad, luînd-o la fugă..., a intrat... în cetatea Kevee“^{z)}.

Comentariu istoric

a) Anul 6406 „de la facerea lumii“—5508 = 898 e.n. Izvorul are titlul original *Se pověsti vremjan'nyh lět = Iatã (acestea-s) povestiri despre anii trecuți*¹² și se referă la perioada cuprinsă între văleatul 6360 și 6625

¹⁰ Notarul, 24, 25 ; Fr. Pall, C. Mureșan, *op. cit.*, p. 81—82.

¹¹ Notarul, 11, 44.

¹² *Povest'*..., I, p. 9, 205.

(de la milesimul 852 la 1117 e.n.). Letopisețul — valoros monument literar și importantă sursă istorică — a fost creat în secolele XI—XII (în decurs de peste cinci decenii), în mai multe centre culturale feudale rusești, prin eforturile mai multor cronicari, care au dispus și de informația fundamentală a Kievului — centrul politic al lumii est-slave. Cronica n-a ajuns pînă la noi în formă independentă; cele mai bune variante se află în cuprinsul letopisețelor Lavrentievsk (anul 1377), Ipatievsk (sec. XV) și Radziwiłł (sec. XV).¹³

b) „Munții cei înalți“ = Carpații de nord-est. Ungurii — organizați într-o uniune de triburi (al căror număr, în momentul pătrunderii în teritoriile de la Dunărea de mijloc, era de șapte) — au sălășluit pînă în 895 (896?) la nord de gurile Dunării și de Marea Neagră. Amenințată de pecenegi dinspre est, uniunea de triburi părăsește cîmpiile nord-pontice și, trecînd prin pasul carpatic Verecki (Vereczke), ajunge în valea Tisei superioare. Instaurarea stăpînirii triburilor maghiare în Pannonia antică (teritoriul de la vest de Dunărea de mijloc), cuprinderea pusteii dintre aceasta și Tisa, precum și a părții de nord a Crișanei au fost datate în chip diferit. Uneori, s-a considerat că ele s-au încheiat prin anul 905¹⁴ și atunci milesimul 898 din sursele folosite de *Povest'* ar putea fi, eventual, considerat drept anul cuceririi de către triburile ungare numai a unei zone a cursului mijlociu al Dunării.¹⁵ Evenimentele sînt însă tot mai des datate cu cîțiva ani mai devreme,¹⁶ ceea ce pare mai veridic și atunci evenimentului — petrecut în anul 898 și luat ca moment definitoriu în cele narate de letopiseț — urmează a i se găsi un alt contur.

c) Pe teritoriul, cucerit de aristocrația tribală maghiară după trecerea peste Carpații de nord-est, sînt aflați români și slavi, ceea ce se adevărește și prin alte izvoare narrative.¹⁷ Este deosebit de important faptul că *Gesta Hungarorum* și *Povest' vremennyh let*, rezultate din procese de elaborare distincte, coincid asupra aspectului dat. Faptul este cu atît mai elocvent, cu cît izvoarele celor două lucrări sînt de prima mîină (dar diferite și reciproc neinfluențate), fiind provenite de la cercurile feudale maghiare și, respectiv, curtea kieveană, care-și întindea influența politică pînă la limitele nord-estice ale cuceririi ungare.

¹³ *Ibid.*, II, 1950, p. 9—159 și Schema finală; acad. B. A. Rîbakov, *Drevnjaja Rus'. Skazanija, byliny, letopisi*, (Moskva), Izd. A.N. S.S.S.R., (1963), p. 216. *Vide* și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, VII, p. 9—17.

¹⁴ *Vide, exempli gratia*: Gh. Șincai, *Opere*, ed. Fl. Fugariu—M. Neagoe, I, E.P.L., 1967, p. 262, 264, 265—266.

¹⁵ A. A. Șahmatov, 1940 (reprodus la *Povest'...*, II, p. 256).

¹⁶ St. Katona (reprodus de Gh. Șincai, *Opere*, I, p. 265); A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler...*, Iași, 1884, p. 110; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoșeanu, I, București, Edit. Științifică, 1968, p. 577; II, 1968, p. 339; *Die Geschichte Ungarns*, red. E. Pamlényi, (Budapest), „Corvina“, (1971), p. 692—693; *Istoriia Vengrii*, I, red. V. P. Șușarin et al., Moskva, „Nauka“, 1971, p. 504; I. Dienes, *Les Hongrois conquérants*, Budapest, „Corvina“, (1972), p. 86.

¹⁷ Notarul, 9, 11, 46, 48, 51; acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, p. 46—47 (textele altor cronici).

S-a susținut însă (de către R. Rösler și urmași de-ai săi) că: 1) „volohi“-i letopisetului paleorus ar fi francii Imperiului carolingian din Pannonia antică; 2) amintirea în cronică latino-maghiară — a locuirii, la sfârșitul veacului al IX-lea, de către „Romani“, „Blachii ac pastores Romanorum“ etc., a zonei Dunării mijlocii¹⁸ — ar fi fie transferarea acolo, în altă vreme, a situației cunoscute autorului în epoca sa (sec. XII—XIII), la est de Tisa¹⁹; 3) fie constatarea la apus de Danubiul mediu a unor păstori de origine romanică, veniți din Lombardia și ținutul friulan²⁰ etc. 4) S-a afirmat de multe ori și că — după *Povest'* — „volohi“-i ar trebui plasați numai în Transilvania, nu și la vest de Tisa.²¹ Toate aceste concluzii au fost însă respinse cu temeinice argumente,²² iar recenta reluare a problemei²³ a dus la o nouă demonstrare — cu sagacitate, deși persistă unele carențe interpretative — a faptului că „volohi“-i din *Povest'* și „Blachii“ de la Anonymus sînt vechii coloniști romani și populația romanizată de la Dunărea de mijloc.

d) În diferite manuscrise ale cronicii figurează *živušcaja*, *žvuščaja*²⁴. Cei ce-au operat nemijlocit cu textul paleorus, au tradus cuvîntul prin „vi-vaient“,²⁵ „locuiau“²⁶, „živșih“²⁷, cu valori morfologice similare, ceea ce

¹⁸ Formula „Blachii ac pastores Romanorum“ (Notarul, 9) a fost îndelung discutată și diferit interpretată. Singura traducere justă s-a dovedit a fi „vlahii, adică păstorii romani (români)“ (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 15, 22; idee susținută anterior de I. Gherghel, 1925; valoarea explicativă, iar nu copulativă a lui *ac* fusese demonstrată și de cercetătorul maghiar E. Moór, 1926).

¹⁹ Recent, tezele 1 și 2 au fost reluate (*Istoriya Vengrii*, I, p. 103—104; se împrumută concluziile unor cercetări precedente: M. Gyóni, 1949 și Gy. Gyórfy, 1965). N. Iorga, antiimigraționist ferm, era și el înclinat la un moment dat (*Istoria românilor*, II, București, 1936, p. 324; și n. 1) a da crezare ideii că „volohi“-i din *Povest'* ar fi ducii „romani“ ai urmașilor lui Carol cel Mare.

²⁰ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 22—23, p. 23 (n. 1): purtători ai acestei idei.

²¹ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler...*, p. 113—114 (și predecesori de aceeași părere); idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a I. Vlădescu, II, București, „Cartea românească“, (1925), p. 138—139 (autorul admite însă — p. 135—136 — că românii foloseau pentru pășunat zona dintre Tisa și Dunărea mijlocie) etc.

²² Idem, *Teoria lui Rösler...*, p. 109—114; idem, *Istoria românilor...*, II, p. 137—140 (se combat tezele 1 și 2); D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 108, 145—146 (și n. 11; se critică teza 1); N. Drăganu, *op. cit.*, p. 15—17, 22—35, 43—169 (împotriva tezelor 1, 2 și 3; și Jireček, Miklosich, Kaluzniacki, Schünemann etc., întemeiați pe cercetarea lingvistică, au demonstrat că vlahii din Pannonia, precum și cei din Carpații de nord-vest și nord-est erau români); acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 49—50 (combaterea tezelor 2 și 4) etc.

²³ V. D. Koroliuk, *Volohi i slavjane russkoj letopisi*, Kișinëv, 1971 (și în „Sovetskoe slavjanovedenie“, Nr. 4, 1971, p. 41—53); idem, *Slavjane, vlahi, rimljane i rimske pastubi vengerskogo „Anonima“ în Jugo-vostočnaja Evropa v srednje veka*, red. Ia. S. Grosul et al., I, Kișinëv, „Știința“, 1972, p. 139—159.

²⁴ *Povest' vremennyh let*, I, p. 21; II, p. 184; *Chronica Nestoris. Textum russico-slovenicum*, ed. Fr. Miklosich, Vindobona, G. Braumüller, 1860, p. 12.

²⁵ *Chronique dite de Nestor*, ed. L. Léger, Paris, E. Leroux, 1884, p. 19.

²⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae...*, III, București, I. V. Socec, 1893, p. XXX.

²⁷ *Povest'...*, I, p. 217.

s-a făcut, desigur, datorită luării în considerare a frazei următoare din text (întrucât cronicarul afirmă acolo că românii au fost „izgoniți”, ar însemna că ei „locuiau” în acele părți înainte de aceasta). Termenul paleorus *živuščaja* se pretează însă la interpretarea în sensul prezentului istoric („locuiesc”). Acesta este, probabil, motivul pentru care traducătorul german al cronicii a folosit termenul „lebenden”,²⁸ pe care l-am preluat sub forma „viețuitori”. Este oare posibil de admis că instaurarea dominației aristocrației ungare la vest de Tisa a putut avea drept consecință „izgonirea” românilor, fără ca ei să înceteze de a fi „viețuitori” în acele locuri? Este posibil, dar cu condiția ca „izgonirea” să se refere la o stăpânire politică, iar „viețuirea” la o sălășluire reală a oamenilor de acest neam.

e) Știrea se găsește și în alte surse. O lucrare din 1308 afirmă că vlahii dintre Macedonia, Achaia și Salonic („Blazi”, „Blachi”, „Blaci”) — odinioară locuitori în Ungaria — au părăsit această țară la venirea triburilor maghiare.²⁹ Azi, însă, este stabilit că aromânii și meglenoromânii provin dintr-o mobilitate spațială, care a avut loc înainte de secolul al X-lea, regiunea de plecare fiind mai ales între Munții Balcani și Dunăre.³⁰

Notarul regelui Béla arată, de asemenea, că — în fața oștirii árpádiane — unii „Romani” din Pannonia antică se refugiază pe teritoriul german („în terram Theotonicorum”).³¹ Afirmațiile însă după care aceasta ar fi însemnat o înlăturare masivă — sau chiar exhaustivă — a romanității panonice³² sînt infirmate de numeroase dovezi ale continuității ei ulterioare.³³

Analiza letopisețului paleorus în contextul unei documentări suplimentare impune concluzia că populația românească, aflată nemijlocit în dreapta Tisei la cumpăna veacurilor IX—X, n-a putut fi nici ea prea mult afectată de deplasarea demică, produsă probabil în condițiile luării în stăpânire a țării de către aristocrația maghiară, știrea utilizată de cronicar referindu-se mai ales la altă situație.

Într-adevăr, avem de-a face cu o informație referitoare la o „cuprindere”, realizată de către români, deci o acțiune de supunere a unui teritoriu din dreapta Tisei, înfăptuită de o formațiune politică (în lumina cronicii

²⁸ *Die altrussische Nestorchronik...*, ed. R. Trautmann, Leipzig, Markert & Petters, 1931, p. 14.

²⁹ Geograful anonim, *Descrierea Europei orientale*, 4 (la G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, II, București, 1934).

³⁰ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, ed. I. Fătruș, B. Kelemen, I. Mării, București, Edit. Academiei, 1970, p. 59—60, 96—101; acad. A. I. Graur, Gh. Ștefan, în *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, cond. D. M. Pippidi, București, E. Șt. E., 1976, p. 283 etc.

³¹ Notarul, 46, 48, 51.

³² B. P. Hasdeu, *Étymologicum...*, III, p. XXVIII—XXX; V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlahi...*, p. 158 etc.

³³ Notarul, 9; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 23, 27 (și n. 4: rezultatele obținute de cercetătorul maghiar A. Alföldi), p. 28 (mărturiile lui Hieronymus, Salvianus, Priscus), p. 43—169 (dovezi lingvistice) etc.

notarului lui Béla, aceasta ar putea fi voievodatul de pe valea Crișurilor). Pe de altă parte, despre înlăturarea masivă a românilor din acea zonă la venirea triburilor ungare nu poate fi vorba. Onomastica românească este semnalată de izvoarele medievale (cu începere din primii ani ai secolului al XIII-lea), chiar în împrejurările pasului Verecki și în valea Laborcz, calea de acces a triburilor cuceritoare spre câmpiile de la Dunăre și Tisa,³⁴ ceea ce demonstrează o locuire a zonei de către păstori români din timpuri vechi și pînă tîrziu, în plin ev mediu. În ținuturile vecine, a existat o populație latinofonă stabilă, cu îndeletniciri productive diverse, așa cum arată cercețările arheologice din Moravia de sud, în apropierea fostelor fortificații romane, unde s-au scos la iveală ateliere meșteșugărești ce continuă tradiția producției antice tîrzii și în timpul caganatului avar;³⁵ oamenii aveau nu numai aceeași civilizație, dar și diverse contacte cu grupurile demice — migrate în zonele apropiate — din regiunea arcului carpatic. O însemnată populație românească locuiește în comitatele din nordul Ungariei medievale, în numeroase sate care — încă din primele documente — reies a fi de veche întemeiere.³⁶ Oamenii se află sub conducerea unor voievozi de același neam, stăpîni de cetăți, așa cum găsim, spre exemplu, în comitatul Ugocsa la 1378.³⁷ În comitatul Bereg, la nord de Tisa superioară, în secolul al XIV-lea, 10 sate românești formează o „Craină”, dependentă de cetatea Munkács; fiecare sat are cnezul său, iar întreaga comunitate (*possessiones valachales*) își alege periodic un voievod; la 1493, aceasta este socotită drept „o libertate, folosită întotdeauna, din vechime, de cînd oamenii țineau minte”.³⁸ Sînt tot atîtea motive pentru a aprecia valoarea ipotezei după care menționarea de către Anonymus a unei populații de „Blachii”, pe care o numește simultan „Romani”, probează existența la românii de la Dunărea medie a unei conștiințe de neam („etničeskoe samosoznanie”) la mijlocul veacului al XI-lea, de cînd datează *Praegesta*, folosite de notarul regal; dezvoltarea acestei conștiințe presupune trînicia contactelor în interiorul etniei și viabilitatea organizării social-politice.³⁹

Încheierea se desprinde deci astfel: cele două izvoare vorbesc nu atît despre alungarea unei părți a acelor „Romani” din Pannonia sau a românilor dintre Tisa și Dunărea mijlocie, cît mai ales despre înlăturarea din acest ultim ținut a influenței politice a voievodatului Crișurilor, influență ce consta

³⁴ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 326—330.

³⁵ Z. Klanica, *Vorgrossmärische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken*, în „Studijné zvesti Arch. ústavu Slovenskej Akad. Vied”, Nitra, 16, 1968, p. 131—132; cf. și V. D. Koroliuk, *op. cit.*, p. 142.

³⁶ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX...*, Bucu-rești, Edit. științifică, 1971, p. 45—67, 69—70. Vide și: D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 362; S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române* (extras din „Daco-Romania”, Cluj, I, 1920), p. 9 etc.

³⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 45—46.

³⁸ D. Onciul, *loc. cit.*; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 49—51.

³⁹ V. D. Koroliuk, *op. cit.*, p. 157.

probabil într-o anumită formă de suzeranitate asupra unor voievozi și cneji locali, români și slavi.⁴⁰

f) Pe baza celor de mai sus se poate formula o nouă conjectură asupra evenimentului, petrecut în acel an și luat ca moment definitoriu în cele narate de *Povest' vremennyh let*: este vorba de stabilizarea așezării triburilor ungare pe teritoriul din dreapta și stînga Dunării medii. Dar aceasta, probabil, nu s-a putut face — printre altele — decît după ce înseși centrele voievodatului românesc, ce deținea o influență politică în dreapta Tisei, au fost asaltate și parțial supuse (adică, în termenii lui Anonymus, după atacarea voievodatului condus de Menumorut și încheierea înțelegerii cu Árpád),⁴¹ în care sens par a grăi următoarele: 1. Termenul folosit de cronicar — „viețuitori” — se poate referi atît la românii care persistă pe teritoriul cucerit de aristocrația migratorilor în dreapta Tisei, cît și la zona — de masivă dispunere a populației de același neam —, supusă ca urmare a atacării centrelor voievodatului de pe Crișuri; 2. Ordinea enumerării etniilor de către *Povest'* — „românii și slovenii”, aceeași ca la Notar cu referire la voievodatul din podișul ardelean —, se poate, fără îndoială, referi la unele părți de nord-est ale viitorului teritoriu al Ungariei medievale (în primul rînd, la Maramureș — inclusiv partea de la miazănoapte de Tisa —, în care comitat numărul românilor, în acea vreme și în secolele imediat următoare, este net superior celui al rutenilor⁴² dar formula utilizată ar putea reflecta și situația de la est de Tisa; 3. *Gesta Hungarorum* relevă o atitudine diferită a conducerii triburilor, cuceritoare ale țării de la vest de Tisa, față de cele trei voievodate românești de la răsărit de ea. Partea de nord a stăpînirii lui Menumorut este supusă după lupte cu mult mai grele decît cele purtate în celelalte voievodate; Menumorut va menține numai zona dintre Criș și Mureș cu cetatea Biharea; întrucît fiul conducătorului maghiar se căsătorește cu fiica voievodului, la moartea acestuia teritoriul de la sud de Criș va reveni ginerelei, urmaș al lui Árpád.⁴³ În celelalte două voievodate, însă, se instaurează numai o ușoară vasalitate, caracterizată prin achitarea către suzeran a unor obligații, situație care tinde apoi a fi înlocuită cu o deplină independență, ce va fi lichidată în timpul lui Ștefan I.⁴⁴ Înverșunarea luptelor purtate de

⁴⁰ Comparația între modul lesnicios în care aristocrația tribală maghiară a luat în stăpînire întregul teritoriu de la vest de Tisa și rezistența dîrză ce i s-a opus de către voievodatul condus de Menumorut (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. Fl. Fugariu—M. Neagoe, I, „Albatros”, 1970, p. 168—169) arată un stadiu superior de organizare politică în Crișana. L. A. Schlöze (vide G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, VII, 1935, p. 23—26) interpretase afirmația din *Povest'* în sensul instaurării în dreapta Tisei a unei stăpîniri vlahе, poate transilvănene, bazate pe forța militară.

⁴¹ Notarul, 20, 21, 51. Acum în urmă (*Istoriya Vengrii*, I, p. 504), sub anul 898 a fost înscrisă ocuparea zonei Nitra-Vág, iar ocuparea ținuturilor de la est de Tisa, precum și dintre acestea și Dunărea mijlocie a fost nedecis stabilită pentru sfîrșitul secolului al IX-lea și primii ani ai celui de-al X-lea.

⁴² R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, prefață M. Berza, Edit. Academiei, 1970, p. 53 (n. 58), p. 57.

⁴³ Notarul, 21, 51.

⁴⁴ Notarul, 11, 27, 44.

oștenii lui Menumorut arată, indubitabil, forța militară a voievodatului, dar și țelurile decise pe care și le pune Árpád (supunerea deplină a acestei țări). Explicația tratării diferențiate, în această etapă, a celor trei formațiuni românești de către cercurile conducătoare ale triburilor cuceritoare se poate da din mai multe puncte de vedere. Dar nu este ea oare de găsit și în aceea, că ele își socoteau dominația la vest de Tisa instabilă, atâta timp cât se menținea forța politico-militară a voievodatului, aflat nemijlocit la est de rîu? Logica evenimentelor pare a arăta că avem de-a face cu un argument important în sensul unei influențe politice a acestuia în dreapta Tisei.

g) Cetatea Biharea a fost localizată la cca 10 km. nord de Oradea.⁴⁵ Cronica maghiară în limba latină *Gesta Hungarorum* = *Faptele ungarilor* s-a păstrat într-o copie incompletă de la începutul secolului al XIV-lea, cuprinzînd originile poporului maghiar, luarea în stăpînire a țării și luptele desfășurate pînă în anul 955. Autorul letopisețului a fost, după cum el însuși se recomandă, notar al regelui Béla, fără a preciza însă despre care anume dintre conducătorii omonimi este vorba; concluziile cercetătorilor au optat fie pentru Béla IV (1235—1270), fie pentru Béla III (1172—1196), fie mai ales pentru Béla II (1131—1141).

Pentru istoria țării noastre, lucrarea prezintă o importanță deosebită, fiind cel mai prețios izvor scris despre Transilvania referitor la perioada de la sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul celui de-al X-lea, precum și una dintre prea puținele cronici medievale cu informații mai precise privitoare la populația românească de la vest de Carpați. Violent contestată de „imigraționiști“, opera Notarului a devenit însă un puternic argument în lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania și obiect de dispută istoriografică încă din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Valoarea ei se impune tot mai larg, pentru că tot mai multe din importanțele sale știri se verifică prin alte izvoare contemporane. Letopisețul, lucrare tipic medievală, are desigur lipsuri specifice. Și totuși, critica cea mai acerbă lasă neclintite la Anonymus, printre altele, aceste lucruri fundamentale: 1. Existența în teritoriile vest-carpatice a unei masive populații românești în secolele X—XII (la mijlocul sau la finele acestui din urmă veac, cînd se scrie probabil cronica, cercurile conducătoare din Ungaria n-au nici un dubiu asupra acestei realități) și a unor ostroave slave, încă neasimilate la începutul secolului al X-lea; 2. Prezența în acea vreme a unor formațiuni politice pămîntene, care luptă cu temeritate și dîrzenie împotriva cotozirii.

b) S-a emis părerea că termenul vechi românesc **duce* a fost înlocuit ulterior cu slavicul *voievoda*.⁴⁶ Se pare că, în acest sens, există o singură

⁴⁵ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în „Anuarul Inst. ist. Cluj“, III, 1960, p. 7—25. *Vide* și observația acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 43.

⁴⁶ *Vide, ex. grat.*: I. Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, prefață E. Petrovici, București, Edit. Academiei, 1968, p. 205.

mărturie directă⁴⁷: trecînd triburile ungare peste Carpații de nord-est și ajungînd la cetatea Hung (Ungvár, Ujgorod), culeg știri despre „comitele acestei cetăți..., care în limba lor (= a locuitorilor) era numit ducă“ („comes eiusdem castris..., qui in lingua eorum duca vocabatur...“).⁴⁸ Pasajul a fost considerat o dovadă pentru existența, în locurile amintite, a unei populații românești,⁴⁹ ceea ce s-a negat sub cuvînt că un termen vechi românesc *duce* ar fi imposibil și că am avea de-a face, în cazul dat, cu un *duce* bizantin.⁵⁰ O dezlegare mai nuanțată și, deci, mai adecvată a propus N. Drăganu: în limba română va fi existat **duca*, termen de origine greacă, dus pînă la Hung de păstorii români, migrați în acea zonă.⁵¹ Termenul slav *voievoda* s-a impus însă, de fapt numind o instituție locală, românească,⁵² în mod firesc dezvoltată ca efect al formării treptate a structurilor sociale feudale.

i) Antroponimele transmise de Anonymus pot fi folosite doar convențional și nu numai pentru că ele nu-s atestate în alte surse, dar și pentru că — după cum s-a conchis — voievozii sînt numiți de Notar după localități,⁵³ poate și după tradiția orală, uneori poate și ca urmare a calcării de exemple străine.⁵⁴

j) Pentru consolidarea dominației la Dunărea de mijloc și la Tisa, se folosește argumentul tradiției hunice, pe care ar continua-o, chipurile, noua aristocrație cuceritoare.

k) Păduri ce se întindeau pe atunci în zona Tisa-Nyr (nord-vest de Carei).

l) Granița între voievodatele lui Menumorut și Gelu (apoi între regatul Ungariei și Transilvania) urma limesul roman (pe lanțul Munților Meseș); *poarta* de vest a Meseșului era în apropierea satului Moigrad (com. Mirșid), iar cea de est era probabil controlată de cetatea de pe dealul Cămin, aflat imediat de-asupra satului Jac (com. Creaca; ambele în jud. Sălaj).⁵⁵ Anumite aliniamente erau fortificate prin șanțuri adînci, valuri de pămînt, întărituri din lemn și piatră (*prisăci*); în unele puncte — mai ales la între-

⁴⁷ „Ducă“ nu figurează la G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, E.E.R., 1974, p. 97.

⁴⁸ Notarul, 13.

⁴⁹ G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, I, p. 85, n. 3.

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 43.

⁵¹ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV...*, p. 357—361.

⁵² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 175; *vide* și D. Onciul, *Scieri istorice*, II, p. 342—343. Prezentarea generală a formării și evoluției ulterioare a instituției la S. Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, „Albatros“, 1973.

⁵³ N. Iorga, *Cele mai vechi cronici unguerești și trecutul românilor*, în „Revista istorică“, VII, 1—3, 1921, p. 18 /trad. franc. „Bulletin de la Section Historique (Acad. Roumaine)“, IX, 3—4, 1921/; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 12—13 (părere exprimată de E. Moór în 1929).

⁵⁴ N. Iorga, *loc. cit.*; *idem*, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 42—43.

⁵⁵ M. Roga, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Șt. Pascu. <La> 60 <de ani>*, Cluj, 1974, p. 266, 270—271. Diviziunea administrativ-teritorială precizată după „Buletinul oficial al R.S.R.“, P.I, IV, 163—165, 20 decembrie 1968. Traseul limesului meseșan la A. Vulpe, F. Marinescu, C. Vlădescu, în *Dicționar de istorie veche a României...*, p. 287 (II).

tăierea cu drumurile importante — linia de apărare era întărită în mod deosebit (*porți*) și păzită (*strajă*).⁵⁶ Un asemenea aliniament fortificat era fostul limes meseșan, prevăzut cu două *porți* în zona în care drumul (ce ducea din Transilvania intercarpatică în Crișana) trecea Munții Meseș.

Pe baza spuselor Anonimului, se poate determina întinderea voievodatului Crișanei: de la Someș (în nord-est) pînă la Mureș (în sud), de la Tisa (în vest) pînă la pădurea Igfon (aflată în Bihor, spre răsărit de Oradea, și întinsă pînă pe la Piatra Craiului), cuprinzînd deci teritoriul viitoarelor județe Arad, Bihor, Oradea, Sătmar și Sălaj.⁵⁷ S-a afirmat că hotarele voievodatelor sînt fixate de Notar după starea de lucruri contemporană lui,⁵⁸ dar analiza cronicii în contextul realităților istorice arată că ea conține elemente, specifice perioadei de la cumpăna veacurilor IX și X și inexistente în secolul al XII-lea,⁵⁹ încît și în privința delimitărilor formațiunilor politice se poate considera că autorul urmează o tradiție istorică veridică.

m) Pe la anul 900, în voievodatele românești de la vest de arcul carpatic nu există încă o deplină maturizare a stratificării sociale feudale, însă deosebirea de stare materială este de-acum clar conturată (masa populației nu este încă aservită, dar are o situație economică modestă; bojerimea este în curs de formare), germeii viitoarelor clase sociale fundamentale ale evului mediu fiind deci prezenți; formațiunile politice respective pășiseră deci pe calea feudalizării.⁶⁰ Diferențierea de clasă începuse încă în secolele precedente, înainte de așezarea slavilor sau paralel cu ea, în procesul aservirii obștilor țărănești libere.⁶¹ Simultan, se realiza unirea unor obști (de pe văile mai multor riuri sau din aceeași „țară”) într-o uniune, sub conducerea unui voievod, nu numai pentru a-și spori puterea politico-militară, dar pornind esențialmente de la necesitatea întregirii reciproce a posibilităților economice,⁶² grupul de sate constituind o unitate geo-economică.⁶³ Sînt însă prezente și interese de mai larg orizont: la 892, sarea din Maramureș și Transilvania de nord se comercializează în Moravia⁶⁴; probabil că sarea se exploatează și în bazinul Mureșului mijlociu, pe la anul 1000 amintindu-se că de aici se trimite în jos pe rîu.⁶⁵

Nivelul dezvoltării social-economice pe la anul 900 determină gradul dezvoltării politico-militare. Voievodatele sînt confederații de cneji (condu-

⁵⁶ S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, p. 11—14.

⁵⁷ Notarul, 11, 20—22, 51; acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 20—21, 28, 30—31.

⁵⁸ *Vide, ex. grat.*: N. Iorga, *Cele mai vechi cronici...*, p. 18.

⁵⁹ *Vide, ex. grat.*: C. Daicoviciu, *Pentru reabilitarea lui Anonymus...*, în „*Tri-buna*”, Cluj, XVI, 27 (811), 6 iulie 1972, p. 12.

⁶⁰ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 36—39, 56 (n. 69).

⁶¹ F. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Edit. științifică, 1969, p. 175—178.

⁶² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 36.

⁶³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 165.

⁶⁴ V. Chalucecky, 1935 (la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192, 365).

⁶⁵ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, II, 8 (la Fr. Pall, C. Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, p. 83).

cători ai cîte unui sat sau ai unui grup de obști) ⁶⁶, fără mare coeziune, ceea ce constituie factorul principal al nereușitei eforturilor lor de lichidare a atacurilor externe, de amploarea celor la care sînt supuse. ⁶⁷ Așa cum s-a demonstrat, avem totuși de-a face cu formațiuni politice de caracter feudal incipient. ⁶⁸ Voievodatele sînt primele cristalizări statale românești, iar perioada constituirii lor (sec. IX—XI) este aproximativ aceeași cu cea în care întreaga Europă orientală — de la hotarele bizantine și pînă la cele ale Imperiului carolingian — a cunoscut apariția structurilor politice feudale. ⁶⁹ Mediistica noastră materialist-istorică a demonstrat încadrarea țărilor române în procesul de dezvoltare din acele timpuri a continentului, feudalismul românesc aparînd astfel drept o variantă originală a celui european. ⁷⁰

n) *Gesta* au păstrat amintirea faptului că și bunicul lui Menumorut fusese „duce”. ⁷¹ Aici, cronicarul pune pe voievod să declare că strămoș al său a fost și stăpînitorul acestor locuri în timpul dominației hunice în Panonia, ceea ce este, desigur, o hiperbolă, dincolo de care se poate însă vedea convingerea cercurilor nobiliare de la Buda din secolul al XII-lea, că stăpînitorii locali nu erau o emanație de circumstanță, ci rezultatul unui proces secular de dezvoltare a societății autohtone.

o) De către cancelarie, țara va fi numită *Terra Ultrasilvana* (apoi și *Transilvana*); în limba maghiară i se va zice *Erdély* (↳ *Ardeal*); în germană — *Siebenbürgen* (↳ *Septem Castra*), ⁷² Inexistența unei mai vechi denotații românești a ținutului a fost luată drept argument al „imigrării” tîrzii aici a românilor, așa cum se străduise să dovedească Martin Bolla împotriva *Supplex*-ului din 1791. ⁷³ Explicația s-a arătat a fi de fapt altundeva: a) în secolul al IX-lea, teritoriul intercarpatic nu avea încă „o individualitate politică bine definită”; ⁷⁴ b) pentru pămînteni, toate teritoriile locuite de ei formau o singură Țară Românească, ⁷⁵ cu însemnate legături interne, ceea

⁶⁶ I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 175, 204—205.

⁶⁷ D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 352.

⁶⁸ Acad. Șt. Pascu, în *Istoria României*, II, Edit. Academiei, (1962), p. 42—43, 45. A. Sacerdoțeanu, la D. Onciul, *op. cit.*, II, 399: voievodatele sînt adevărate state. Șt. Olteanu, *Probleme prioritare ale evului mediu timpuriu românesc*, în „Studii”, 26, 4, 1973, p. 680: organismele politice anterioare secolului al XIV-lea nu mai pot fi numite „prestatale”.

⁶⁹ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 78, 80; R. Popa, *Les recherches archéologiques...*, p. 44.

⁷⁰ Șt. Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române*, în „Studii”, 18, 6, 1965, p. 1317—1323: idem, *Inceputurile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga*, *ibid.*, 24, 4, 1971, p. 680—681.

⁷¹ Notarul, 11.

⁷² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 19—24; V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie”, 28, 9, 1975, p. 1307—1309.

⁷³ A. Bittay, *Martin Bolla (1751—1831) și așa-numitul Supplex Libellus*, în „Anuarul Inst. ist. naț”, Cluj, II, 1923, p. 373—377.

⁷⁴ D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 277.

⁷⁵ D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, C. Göbl, 1901 (*Operele principelui...*, VIII), p. 57. N. Iorga, *Măruntșuri istorice culese în Ungaria*, în „Lucașfăru”, Budapesta, III, 3, 1904, p. 78—79.

ce se demonstrează nu numai prin existența unui singur dialect în întreaga zonă carpato-dunăreano-pontică, a unui port popular cu componente și elemente definitorii comune în toate regiunile ei, a unor forme similare de organizare politică etc., dar și prin faptul că primul stat feudal independent, întins, cu o structură organizatorică matură își ia tocmai acest nume generic: Țara Românească.

p) Expresiile cronicarului („stăpînea un român“; Gelu — „ducele românilor“⁷⁶ provenind desigur din *Prae gesta* secolului al XI-lea, neconservate în formă inițială,⁷⁷ constituie dovezi peremptorii asupra predominării etniei în podișul Transilvaniei pe la anul 900. Mai jos, apare și precizarea că „locuitorii acelei țări sînt... români și slavi“, ceea ce arată că, în acest moment, mai subsistă ostroave slave, încă netopite în procesul coabitării cu daco-romanii și apoi cu străromânii. Asimilarea se apropie însă de punctul său final, în general în țara noastră încheindu-se prin veacul al XI-lea, resturi ale slavilor menținîndu-se însă, în unele regiuni, chiar și în cel de-al XII-lea.⁷⁸

Confruntarea izvoarelor demonstrează (*vide supra*: c, e) existența românilor la Dunărea de mijloc, iar Anonymus exprimă clar predominarea lor în podișul Transilvaniei. Rezultă deci existența lor și în Crișana,⁷⁹ deși în mod expres cronicarul n-o mărturisește. În textul, reprodus în grupajul de față sub nr. IV, el îi afirmă însă în Banat. Boierimea este probabil româno-slavă, căci dacă despre Gelu aflăm că este român, despre Menumorut se subliniază că vorbește „cu inimă bulgărească“⁸⁰ (ceea ce constituie totuși o expresie echivocă: se referă ea oare la etnia omului?⁸¹ are poate în vedere alianța cu primul țara bulgar?)

Caracterul românesc — la venirea triburilor maghiare — al populației băștinașe din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, se dovedește indubitabil atît prin rezultatele cercetării arheologice,⁸² cît și prin numeroase alte argumente. Imediat ce apar documente referitoare la acest teritoriu, ele ne relatează că populația lui este formată mai ales din români, cu așezări stabile și străvechi.⁸³ Marea lor vechime le dă putința să-și păstreze organizarea

⁷⁶ Notarul, 26: „Contra Gelou, ducem Blacorum“.

⁷⁷ V. D. Koroliuk, *Slavjane, vlabi...* p. 156.

⁷⁸ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponomie*, p. 146, 245.

⁷⁹ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 50.

⁸⁰ Notarul, 51: „bulgarico corde“.

⁸¹ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 579, 579—581 (n. 20): considerînd că toate cele trei „ducate“ au o populație românească și slavă (numită și bulgară), lasă a se înțelege că toți cei trei voievozi sînt români (ideea pe care o susținuse încă P. Maior, *Istoria...*, I, p. 181, 200, 206—207).

⁸² *Dicționar de istorie veche a României...*, cond. D. M. Pippidi, București, E.Șt.E., 1976, sub: *Brateiu* (R. Harhoiu), *Dridu* (Eugenia Zaharia) și *Ipoțești-Ciurel-Cîndești* (Suzana Dolinescu-Ferche; cu bibl.); *vide* și bibl. de la p. 284; hărțile de la p. 272—273 et pass.

⁸³ *Vide, ex. grat.*: A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, II, p. 141—142.

cu juzi și cneji, voievozi și crainici.⁸⁴ Cronicarii maghiari vorbesc despre toate populațiile, imigrate ulterior instaurării stăpînirii regelui, dar românii sînt mereu considerați drept locuitori străvechi.⁸⁵ Românilor imigrați, de ex., în Galiția li se specifică (în calitate de noi veniți) condițiile de colonizare, dar în Transilvania (cînd cancelaria regală este de-acum organizată) românii nu primesc un asemenea statut, ceea ce constituie o dovadă certă că n-au venit de aiurea.⁸⁶ Faptul că, în perioada de început a stăpînirii feudale maghiare, ei se bucură de drepturi însemnate, pierdute ulterior, se constituie și el în dovadă preemptorie în același sens⁸⁷ etc.

q) Întinderea voievodatului este precizată de *Gesta* numai spre nord-vest (pînă la porțile Meseșului), celelalte hotare fiind lăsate nedelimitate.⁸⁸ Dar părerea că aceasta ar semnifica inexistența unor limite precise ale țării⁸⁹ pare puțin veridică. Se impune mai curînd ipoteza că teritoriul formațiunii ajungea pînă la uniunile de obști existente în „țările“ înconjurătoare (a Maramureșului, a Bîrsei, a Făgărașului etc.), că marginile ei nu erau statornice pentru că nici aceste uniuni nu se distingeau printr-o asemenea caracteristică.⁹⁰ Studiarea atentă a izvoarelor, a rezultatelor cercetării arheologice a dus la argumentarea existenței, în secolul al IX-lea, a unei stăpîniri voievodale în părțile Bălgradului (Alba Iulia).⁹¹ Deocamdată însă nu există dovezi — pro sau contra — cu referire la subordonarea zonei față de formațiunea de pe Someș.⁹² Poate că și în această privință avem de-a face cu situația nestatornică, presupusă în legătură cu limitele ei înspre zonele periferice.

r) Enumerarea elocventă a bogățiilor Transilvaniei, din care lesne se deduc ocupațiile locuitorilor : agricultura și creșterea vitelor, exploatarea pădurilor și pescuitul, extracția aurului și sării etc.

s) Indicație asupra progresului însemnat, realizat de procesul stratificării obștilor țărănești : masa oamenilor de rînd se consideră a fi formată din „cei mai nevolnici oameni“. La celălalt pol, se află boierimea, în frunte cu voievozii, dispunînd de putere politico-militară, cetăți, oștire etc. (după cum afirmă Notarul), folosind armament de calitate superioară, locuind în case, aflate la cu totul alt nivel calitativ față de bordeiele poporului etc. (după cum dovedesc cercetările arheologice ; *vide supra* : m).

⁸⁴ *Vide, ex. grat.* : I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei în sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 7—8 (trad. franc. în *La Transylvanie*, Bucarest, 1938).

⁸⁵ *Vide, ex. grat.* : D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 274.

⁸⁶ *Vide, ex. grat.* : N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 44—45.

⁸⁷ *Vide, ex. grat.* : J. L. Piș (reluat de A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 185).

⁸⁸ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 31.

⁸⁹ F. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 230.

⁹⁰ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 31—32.

⁹¹ K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în „Studii cercet. ist. veche“, V, 3—4, 1954, p. 487—512.

⁹² Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 47.

ș) Aici, ca și în alte părți, își spune cuvântul poziția de clasă a autorului, reprezentant al cercurilor nobiliare care privesc cu trufie la populațiile subjugate.

t) Argumentul, după care succesele cötropitorilor s-ar datora superiorității armamentului⁹³ — chiar de-ar corespunde parțial adevărului — nu poate explica încadrarea, pe la anul 900, în sistemul feudal ungar, a teritoriului până la Someșul Mic și către 1000 a celui până la Mureș (etapele următoare sînt : cca. 1100 — linia Tîrnavei Mari; și aproximativ 1150 — linia Oltului; cam 1200 — linia Carpaților).⁹⁴ Pătrunderea este anevoioasă, ripostîndu-i-se prin lupta formațiunilor locale, și cuceritorii sînt siliți să concedă pămîntenilor menținerea drepturilor și libertăților, pe care aceștia le posedau din veac. Și dacă totuși cucerirea devine fapt, aceasta se explică printr-un complex de împrejurări.

La cumpăna secolelor IX și X, cînd se produce primul atac al triburilor, de curînd venite în pusta de dincolo de Tisa, stadiul lor de dezvoltare este acela al descompunerii organizării gentilice, al existenței unei puternice aristocrații militare,⁹⁵ a cărei forță de șoc se bazează pe totalitatea bărbaților din triburi, în același timp oșteni; acest stadiu al dezvoltării sociale este de mult depășit la autohtoni, la care însă feudalismul nu ajunge încă la forme mature (germanii însă le au și, de aceea printre altele, atacurile spre vest ale aristocrației maghiare se prăbușesc). În veacul ce urmează (pînă cînd Ștefan I supune teritoriul din podișul Transilvaniei pînă la Mureș, precum și sudul Crișanei și Banatul), societatea maghiară se dezvoltă mai rapid, în comparație cu cea românească, pe calea feudalismului, ceea ce este determinat de multiple cauze, neabordate în contextul de față.

În ambele etape amintite, acționează în sensul dat și unii factori comuni, precum conjunctura, nefavorabilă încheierii de către formațiunile românești a unor alianțe — între voievodatele din zona vest-carpatică, între acestea și cele de la sud și est de munți, între ele și forțele din afara perimetrului românesc —, alianțe suficient de puternice pentru a respinge atacurile (un element definitoriu al acestei conjuncturi nefavorabile este stadiul insuficient de înalt al dezvoltării social-politice a formațiunilor românești, care nu face încă posibilă și necesară unirea lor). Printre factorii comuni este de enumerat și situația demică (în teritoriul intercarpatic, prin secolul al X-lea, densitatea este cam 2 locuitori pe km²,⁹⁶ iar în Ungaria —

⁹³ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, I, p. 20.

⁹⁴ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Edit. Academiei, 1958, p. 109—131.

⁹⁵ Se susține chiar (E. Molnár, *Osnovanie vengerskogo gosudarstva*, Budapeștini, Academia Scientiarum Hungarica, 1951, p. 2, 4), că, spre sfîrșitul secolului al IX-lea, la triburile maghiare apăruseră și elemente feudale de organizare. Un punct de vedere mai adecvat este însă acesta (*Istoriya Vengrii*, I, p. 93): ele se găseau pe ultima treaptă de dezvoltare a comunei primitive, în condițiile democrației militare.

⁹⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 45 (unele calcule sînt criticabile, dar concluzia apare veridică).

vreo 3⁹⁷; în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, pe la 1150 — aproximativ 3 locuitori pe km², pe cînd în Ungaria — cca. 5⁹⁸), situație ce dezavantajează evident efortul militar al voievozdatelor românești etc.

†) Este vorba de Orșova veche, acoperită de apele Dunării ca urmare a construirii barajului de la Porțile de Fier. Formațiunea cuprindea deci întregul teritoriu al Banatului între Mureș și Dunăre; înspre sud-vest se indică cetatea Keve (Cuvin, Cubin), aflată cam la jumătatea drumului dintre Palanca și Panciova (Pancevo); spre est — limită rămasă neindicată — stăpînirea ajungea probabil pînă în Țara Hațegului.⁹⁹

u) Avem de-a face cu pecenegii; de către cronicar le sînt substituiți cumanii, care — în veacul al XII-lea, cînd își scrie opera — dominau la Dunărea de jos.¹⁰⁰

v) S-a crezut posibil a interpreta acest pasaj în sensul că Glad ar fi român de la sud de Dunăre.¹⁰¹ *Legenda minor* din secolul al XII-lea a regelui Ștefan I vorbește și ea despre un fapt (petrecut ulterior celui de mai sus, dar cu care are poate elemente comune: 60 boğați „viri Byssenorum“ / = șefi ai pecenegilor / pleacă din Bulgaria în Pannonia, unde intenționează să se așeze), fapt care s-a considerat drept o strămutare de cneji români sau bulgari.¹⁰²

Mai jos, Notarul înscrie o referire asupra oștirii lui Glad, în componența căreia, pe primul loc, pune pe „cumani“ (= pecenegi) și bulgari, ceea ce este identic, după conținut, cu expresia „a ieșit cu ajutorul cumaniilor din cetatea Vidin“: voievodul are sprijinul militar al pecenegilor și al primului țarat bulgar, față de care se găsește într-o probabilă ușoară vasalitate,¹⁰³ ceea ce constituie o formă a alianței politice.

x) Apreciabilul efort militar în lupta de apărare este subliniat cu privire la fiecare din cele trei voievodate; aportul hotărîtor al maselor este evident.

y) În contextul dat, „cu ajutorul“ nu poate însemna decît „(armată) formată din“. Existența populației românești băștinașe este clar afirmată. „Cumani“ (= pecenegii) și bulgarii sînt amintiți pe primul loc în virtutea rolului lor politic-militar.¹⁰⁴

⁹⁷ G. v. Gyórfy, în *Magyarország történeti demográfiaja...*, red. J. Kovacsics, Budapest, 1963, p. 45—58 (cu puncte de vedere istorice greșite însă, precum și cu unele deficiențe demoiștografice).

⁹⁸ Acad. Șt. Pascu, *Voievodatul...*, I, p. 154—155. Vide și comentariul de la L. Roman, *Recenzii (la) Populație și societate...*, red. acad. Șt. Pascu, I, Cluj, „Dacia“, 1972, în „Studii“, 26, 3, 1973, p. 622—623.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 29, 31.

¹⁰⁰ Vide și acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 57 (n. 72), 60.

¹⁰¹ P. Maior, *Istoria...*, I, p. 206—207.

¹⁰² N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungurești...*, p. 6—7.

¹⁰³ Șt. Ștefănescu, *Rumyno-bolgarskie svjazi v IX—XIV vv. i stanovlenie rumynskoj gosudarstvennosti*, în „Romanoslavica“, IX, 1963, p. 523—533 (cu o bogată literatură precedentă).

¹⁰⁴ Acad. Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 51.

z) Pătrunderea triburilor maghiare în voievodatele someșean și băănățean are caracterul unor expediții, după reușita cărora cea mai mare parte a ungarilor și căpeteniilor lor se reîntoarce în vest; cei care rămân sînt în număr redus, conviețuiesc cu populația autohtonă și chiar se asimilează în masa ei, căpeteniile identificîndu-se cu interesele păturii dominante locale.¹⁰⁵ Ca urmare, Ștefan I va întreprinde, peste un secol, acțiunea propriu-zisă de cucerire a formațiunilor, a căror autonomie — vecină chiar cu independența — se restabilește între timp.

SUGESTII METODICE

1. În studiul școlar al istoriei societății românești de pe teritoriul de la vest de arcul carpat, în secolele IX—XII, uneori nu se face suficient apel la mărturiile asupra prezenței și nivelului de dezvoltare a autohtonilor. O mare importanță au în acest sens izvoarele referitoare la primul contact între populația românească și triburile maghiare, folosirea căror surse¹⁰⁶ constituie un bun prilej de a relua discuția — începută în lecțiile premergătoare, la tema *Formarea poporului român și a limbii române* — asupra continuității dacoromanilor, străromânilor și românilor în zona carpato-dunăreano-pontică, aducînd noi argumente pentru demonstrarea falsității tezelor „imigraționiste”. Profesorul va solicita deci cunoștințele mai vechi ale elevilor asupra problemei și se va strădui să le ofere acestora un nou material, capabil să le lărgască orizontul, să le aprofundeze cunoștințele.

2. Prezentul grupaj de surse istorice permite reliefa și altor aspecte ale procesului istoric: nivelul dezvoltării economico-sociale a voievodatelor, organizarea și forța lor politică, susținutul efort militar de apărare (ce prefigurează una dintre trăsăturile specifice ale istoriei noastre medievale — lupta dreaptă împotriva cotozirii străine) etc. Menționîndu-se caracterul nedrept al acestei cotoziri, se vor sublinia însă și influențele reciproce între români și populațiile care — în cursul dezvoltării istorice de veacuri — s-au așezat pe teritoriul țării, au conviețuit, au muncit, cot la cot, pentru dezvoltarea țării și au luptat adesea laolaltă pentru eliberarea socială și națională. Se impune, totodată, încadrarea fenomenului românesc în fluxul general-european, ceea ce va permite elevilor să înțeleagă raportul general-particular în problema dată (drumul urmat de societatea noastră ca variantă a dezvoltării societății feudale în ansamblu).

3. Din cele patru texte prezentate, atenția noastră se oprește, înainte de toate, la cele transcrise sub nr. I și III, a căror comparare induce la concluzii mai bogate în sensul subliniat mai sus. Este interesant de aceea ca ele să fie citite și supuse dezbaterii laolaltă. Desfășurarea poate fi aceasta: profesorul anunță lectura unor texte, dă explicații asupra izvoarelor (autor, titlu, datare,

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 58—59.

¹⁰⁶ V. Bota, *Probleme ale învățării istoriei prin „descoperire”*, în „Predarea științelor sociale în școală. Supliment la «Revista de pedagogie», (I, 1), mai 1971, p. 78—79: prezentarea experienței folosirii unor izvoare istorice la lecția în discuție.

valoare); explică unii termeni mai dificili întâlنيți în lectură; notează pe tablă antroponimele și toponimele din texte, dând detaliile de cuviință; invită elevii să urmărească lectura și să noteze ideile cele mai importante, la încheierea citirii urmînd să expună concluziile istorice desprinse; se citesc textele nr. I și III; urmează dezbaterile; profesorul le conduce și desprinde apoi concluziile finale; în funcție de specificul clasei, de timpul avut la dispoziție etc., poate supune atenției elevilor și textele nr. II și IV, cerînd compararea cu cele discutate anterior. Lectura însăși poate fi făcută fie de dascăl, fie de un elev, care a avut din vreme fragmentele de izvoare pentru a exersa o lectură corectă, controlată de profesor înainte de lecție. Textele pot fi multiplicare și distribuite (de preferință, la începutul lecției) într-un plic, dîndu-se cîte un exemplar la 1—2 elevi;¹⁰⁷ la momentul potrivit, se efectuează studiul individual sub controlul profesorului, după care urmează discuțiile; într-un alt moment, se studiază un alt document etc.

Dezbaterile, ce se încheagă firesc, sînt atît de importante, încît — dacă ele sînt adecvat pregătite și conduse — pot avea o înaltă eficacitate educativ-instructivă; ele oferă prilejul unor bogate comentarii istorice și din partea profesorului. Pentru aceste motive, studierii de către elevi — sub conducerea acestuia — a fragmentelor de izvoare propuse și discutării lor merită a li se afecta mai mult timp, chiar o întregă oră.

LOUIS ROMAN

¹⁰⁷ Textul nr. III se găsește și la Fl. Dragne, M. Ionescu, A. Iordănescu, *Istoria României. Manual pentru clasa a VIII-a*, București E.D.P., (1975), p. 35.

Planuri de lecții comentate

PERSIA ANTICĂ

- 1. Mezii și perșii în Podișul Iranului în sec. IV î.e.n. :**
 - Podișul Iranului și bogățiile lui
 - așezarea triburilor medo-persane¹
 - creșterea cailor : cavaleria persană²
- 2. Formarea statului med (sec. VII—VI î.e.n.) :**
 - luptele între triburile medo-persane : primejdia asiriană³
 - formarea statului med : *Cyaxares* ; distrugerea Ninivei (612 î.e.n.)⁴
 - războiul cu *Lydia* : „tratatul eclipsei“ (585 î.e.n.)⁵
 - decăderea statului med
- 3. Cyrus și formarea statului persan (549—529 î.e.n.) :**
 - supunerea mezilor : *statul perso-med* (549 î.e.n.)⁶
 - organizarea armatei și cuceririle lui Cyrus :
 - a. 546 î.e.n. : cucerirea Lydiei ; *Cressus*⁷
 - b. 545—539 î.e.n. : cucerirea Podișului Iran pînă la Indus⁸
 - c. 538 î.e.n. : cucerirea Babylonului⁹
 - politica de toleranță politică și religioasă a lui Cyrus¹⁰
 - însemnătatea domniei lui Cyrus¹¹
- 4. Expansiunea statului persan (529—485 î.e.n.) :**
 - *Cambyzes* (529—522 î.e.n.) și cucerirea Egiptului (525 î.e.n.)
 - uzurparea lui Gaumata¹²
 - *Darius I* (521—486 î.e.n.) : restabilirea unității statului persan¹³
 - 513 î.e.n. : expediția împotriva sciților
- 5. Organizarea imperiului persan :**
 - „Marele rege“ și sfatul lui ; birourile¹⁴
 - *satrapiile* : satrapul, secretarul regal și comandantul militar¹⁵
 - controlul : „ochii și urechile regelui“¹⁶
 - rețeaua de drumuri : „calea regală“¹⁷
 - moneda : *daricii*
 - organizarea oștirii : „nemuritorii“¹⁸

6. Cultura medo-perșilor :

- religia : *Zarathustra* și dualismul ; *Zend-Avesta* ¹⁹
- *mađii* : „turnurile tăcerii“ ²⁰
- scrierea zendă
- *arhitectura* : palatele ; *Apadana* ; capitelul
- *sculptura* : bazo-relieful ; „friza arcașilor“

7. Concluzie : Însemnătatea istorică a imperiului persan ²¹

Comentariu istoric

1. Mezii și perșii fac parte din marea familie a triburilor indo-europene și s-au așezat în Podișul Iranului între 1500 și 1000 î.e.n. Împreună cu indienii ei alcătuiau ramura răsăriteană a indo-europenilor. La sfârșitul mileniului al III-lea și începutul celui de al doilea, când triburile indo-europene, originare, pare-se, din stepa nord-pontică, s-au pus în mișcare, indienii și iraniienii au migrat împreună, trecând peste Munții Caucaz și îndreptându-se spre nordul Mesopotamiei, unde au lăsat un grup cunoscut sub numele de *mitanieni*. De aici, continuându-și migrația spre est, indienii au străbătut Iranul răsăritean și, trecând peste Munții Hindukuș, au pătruns în Pendjab și apoi în Valea Indusului. Iraniienii, mergând pe urmele indienilor, au ocupat regiunea dintre Marea Caspică, lacul Aral și cele două mari râuri *Oxus* (Amu Daria) și *Iaxartes* (Sîr Daria) sub numele de *sogdieni* și *bactrieni*, în timp ce alte triburi, venite mai în urmă, au ocupat regiunea din sudul Mării Caspice și lacul Urmia sub numele de *mezi* și regiunea cuprinsă între Elam și Golful Persic sub numele de *perși*. Prima mențiune istorică a mezilor se întâlnește în analele regelui assirian Salmanasar III, sub anul 897 î.e.n.

2. Ca toate triburile indo-europene, medo-perșii erau și ei mari crescători de cai : „armăsarii de Nysaia“ erau vestiți încă din sec. VIII î.e.n., așa încît regii mezi plăteau tributul față de assirieni în cai, cu care assirienii își dotau cavaleria.

3. După instalarea lor definitivă în Media, între secolele VIII și VII î.e.n. a avut loc o puternică criză socială, ca rezultat al apăsării și exploatarei maselor muncitoare de către aristocrația gentilică, criză al cărei reflex se întâlnește în partea cea mai veche a *Zend-Avestei*, numită *Gathele*, imnuri religioase în care se amintește de vremurile în care domnea „neascultarea față de legi, cugetul rău și trufia nobililor, răutatea lor față de cei ce muncesc și chinuirea nedreaptă a animalelor de muncă“, așa încît *Zarathustra* s-a adresat șefilor de triburi cerându-le „să protejeze pe cei ce muncesc împotriva asupritorilor lor și animalele de muncă împotriva răutății stăpînilor lor“. Rezultatul acestei anarhii a fost supunerea mezilor de către assirieni : în anul 744 î.e.n. Media a devenit tributară regelui assirian Teglathphalassar III. Pentru a scăpa de această apăsătoare stăpînire, cele șase triburi ale mezilor s-au unit sub conducerea lui *Deiokes* (numit *Daiukku* în inscripțiile assiriene),

constituind o uniune tribală cu capitala *Hagmatana* (numită de greci Egbatana). Fiul lui Deiokes, *Fravartis* (c. 675—653 î.e.n.), numit de greci Fraortes, a încercat să înlătore dominația assiriană, dar a fost înfrînt și ucis în luptă. Abia *Cyaxares* (c. 625—585 î.e.n.), adevăratul întemeietor al statului med, a izbutit să înlătore dominația assiriană, organizînd o puternică armată după modelul assirian.

4. În anul 612 î.e.n., Cyaxares, regele mezilor, aliat cu Nabopolassar, regele chaldean al Babylonului, au ocupat și distrus Ninive: ultimul rege assirian, Sinsharishkun a murit sub ruinele palatului regal. Restul Assiriei a fost cucerit pînă în anul 606 î.e.n. (Așa se explică faptul că în unele cărți căderea Ninivei este pusă la anul 606 î.e.n.). La împărțirea teritoriului Assiriei, Cyaxares a ocupat pe lîngă nordul Mesopotamiei și jumătatea de răsărit a Asiei Mici, pînă la rîul Halys, dincolo de care începea regatul Lydiei.

5. Conflictul între Alyattes, regele Lydiei și Cyaxares a durat 6 ani. Lupta hotărîtoare urma să se dea la 28 mai 585 î.e.n. pe țărmul rîului Halys; dar, spăimîntați de o eclipsă de soare (pe care grecii pretindeau că o prezisese Thales din Milet), cei doi adversari s-au împăcat: fiica lui Alyattes, Aryenis (care era și sora lui Cressus) a devenit soția lui Astyages, fiul lui Cyaxares.

6. Cînd Fravartis a supus triburile persane (10 la număr) autorității statului med, un clan al tribului Pasargazilor, acela al *Achemenizilor*, a emigrat în Elam. Cînd, în anul 640 î.e.n., Assurbanipal a cucerit *Susa*, capitala Elamului, și a jefuit-o deportînd populația, regiunea de răsărit a Elamului, numită *Anzanul*, a trecut sub stăpînirea lui Teispes, fiul lui Achemenes, care a înființat aici un stat persan. El a avut trei succesori: Cyrus I, Cambyzes I, și Cyrus II (558—529 î.e.n.), adevăratul întemeietor al imperiului persan. În anul 550/549 î.e.n., el îl înfrînsese și-l detronă pe Astyages, anexînd regatul mezilor. Prin aceasta, statul *medo-pers* de pînă acum a făcut loc statului *perso-med*. Dar, deoarece schimbarea s-a petrecut fără nici o zguduire, grecii, care-i cunoscuseră pe *mezi*, au continuat să dea statului numele de „med”: așa se explică de ce ei au denumit războaiele greco-persane „războaiele medice”.

7. Regatul Lydiei, care cuprindea apusul Asiei Mici pînă la rîul Halys, se îmbogățise datorită comerțului de tranzit, aurului alb (electron) pe care-l culegeau din albia rîurilor ce-l străbăteau și relațiilor cu orașele grecești de pe coastă. *Cressus*, urmașul lui Alyattes, era considerat unul dintre cei mai bogați suverani ai timpului. Socotind de datoria lui să-l sprijine pe cumnatul său Astyages, în lupta cu Cyrus, a început războiul cu persii, dar a fost înfrînt (în anul 546 î.e.n.), iar Lydia încorporată statului persan. Căderea regatului Lydiei a atras după sine trecerea cetăților grecești sub stăpînirea persană, fapt care avea să provoace războaiele medice.

8. Cucerirea părții răsăritene a Podișului Iran este foarte puțin cunoscută. Ceea ce se știe este că pentru a pune capăt năvălirilor de pradă ale triburilor nomade, *sacii*, de neam scitic, și mai ales *massageții*, Cyrus a purtat lupte cu aceste triburi, iar pentru a întări frontiera pe Iaxartes a înființat un număr de fortărețe, între care cea mai de seamă era *Kyreshata* sau *Cyropolis*. De altfel, Cyrus a murit la sfârșitul anului 530 î.e.n. într-o luptă cu *massageții*.

9. În fața primejdiei pe care cuceririle lui Cyrus o reprezentau pentru ele, Egiptul și Babylonul s-au unit, dar în 538 î.e.n. Cyrus a cucerit Babylonul, înglobând în felul acesta întreaga Asie Anterioară, de la Marea Egee până la Indus și de la Oxus până la Istmul Suez, în Imperiul persan. Pentru ca întreg Orientul să facă parte din imperiu, mai era necesară cucerirea Egiptului.

10. Marea noutate pe care cuceririle lui Cyrus au adus-o în practica politică a lumii orientale a fost *toleranța* politică și religioasă: în opoziție cu teroarea pe care asirienii o transformaseră în sistem de guvernământ, Cyrus nu a deportat popoarele învinse, le-a respectat obiceiurile și credințele, le-a onorat zeii și mai ales a îngăduit celor deportați să se înapoieze în locurile lor de origine. Caracteristică este sub acest aspect atitudinea lui față de ebrei: chiar în anul cuceririi Babylonului, ebreii, a căror captivitate dura din anul 586 î.e.n., au primit îngăduința de a se înapoia la Ierusalim și de a reconstrui templul lui Yahwé. Această nouă atitudine politică a adus treptat liniștea și buna stare în Orient.

11. Perșii l-au considerat întotdeauna pe Cyrus ca pe cel mai de seamă reprezentant al neamului lor. Supusese și înglobase în imperiul persan trei mari state: al mezilor, al lydienilor și al babilonienilor, creînd cel mai întins imperiu pe care îl cunoscuse lumea până atunci; se dovedise în aceeași măsură un mare general și un mare om politic, introducînd un ideal superior de guvernământ, sprijinit pe respectul individualității fiecăruia dintre popoarele supuse; dar mai ales realizase unificarea politică a întregului Orient, punînd capăt războaielor necurmate și inițiînd o perioadă de pace și prosperitate nemaiîntîlnită până atunci.

12. Uzurparea tronului de către magul Gaumata, care s-a dat drept fratele lui Kambyzes, Bardyia, ucis în secret de acesta, a însemnat atît o reacțiune *medică* împotriva supremației persane, cît și una religioasă a clasei sacerdotale a magilor împotriva spiritului de toleranță inițiat de Cyrus. Iată de ce înfrîngerea lui Gaumata a fost urmată de o represiune împotriva magilor, care a generat sărbătoarea anuală persană „magofonia“, adică uciderea magilor. În orice caz, răscoala a pus în așa de mare primejdie unitatea imperiului de abia înființat, încît reorganizarea lui politică, administrativă și militară a devenit o necesitate acută. Aceasta a fost opera lui Darius.

13. Lupta pentru restabilirea unității imperiului a durat trei ani (521—519 î.e.n.) și a cerut eforturi mari aristocrației persane. (Această luptă este cunoscută amănunțit, datorită inscripției rupestre de la Behistum, care domină șoseaua de la Ecbatana la Ninive. Săpată în stîncă la o mare înălțime, inscripția, redactată în limba persană și folosind scrierea silabică cuneiformă — cu traduceri și în limbile acadiană și elamită — cuprinde 400 de rînduri și a constituit principalul mijloc de descifrare, în 1862, de către Grotefend, a scrierii cuneiforme). Darius avea drepturi la tron, reprezentînd o linie colaterală a dinastiei Achemenizilor : prin moartea fără fii a lui Kambyzes, tronul îi revenea lui. De aceea și spune inscripția : „Opt din neamul meu au fost regi în trecut. Eu sînt al nouălea. Sînt rege din voința lui Ahura-Mazda“. Așa se explică și sprijinul pe care cele șapte mari familii persane i le-au dat ca să ocupe tronul.

14. Așa cum s-a observat, „imperiul lui Cyrus era numai un conglomerat de triburi și popoare, fără multă coeziune între ele, fundamental deosebite ca nivel de dezvoltare, formă de activitate economică, limbă și cultură. De aceea, dacă ne referim la epoca lui Cyrus și Kambyzes nu putem vorbi decît de dominația militară a perșilor asupra țărilor cucerite de ei“. Lui Darius îi revine meritul „de a fi introdus în țările cucerite un sistem administrativ stabil“. Statul persan a îmbrăcat forma *despoției orientale* : regele persan, „Marele rege“, cum i se spunea, avea putere de viață și de moarte asupra tuturor supușilor săi, dar activitatea lui era orientată după învățătura lui Zarathustra care îi cerea să guverneze potrivit cu binele și dreptatea. „Regele — se spunea — poate să poruncească orice voiește ; dar legea lui Zarathustra îl împiedecă de a voi altceva decît ceea ce este bine și drept“. În conducerea treburilor el era ajutat de un consiliu format din șefii celor șapte mari familii persane, care-l ajutaseră pe Darius să restabilească ordinea și să ia puterea. Hotărîrile luate erau trecute unor birouri ale cancelariei regale, unde numeroși scribi, cunoscători ai deosebitelor limbi ce aveau circulație în imperiu, le transformau în porunci, pe care curieri speciali le duceau în toate provinciile, după ce o copie era depusă la arhivă.

15. În organizarea imperiului persan întîlnim pentru prima oară în administrația provincială ideea împărțirii puterii între mai mulți titulari, independenți unul de altul, dar depinzînd toți de „Marele rege“. Prin aceasta se urmărea înlăturarea primejdiei concentrării puterii în mîna unui singur om, care ar fi putut deveni primejdios autorității regale. Dacă *satrapul* concentra în mîinile lui puterea civilă, judecătorească și financiară, această putere era supravegheată și îngădită de doi alți funcționari regali : *secretarul regal*, care alcătuia și expedia actele oficiale, dar care în realitate supraveghea activitatea satrapului și-l informa pe rege asupra purtării acestuia și *comandantul militar* (numit *Káranos*), care comanda trupele staționate în satrapie, fără a fi subordonat direct satrapului, ci primea ordinele numai de la rege.

16. Supravegherea activității satrapilor și a celorlalți funcționari provinciali era încredințată unui mare demnitar al curții, „ochiul regelui“, care o exercita prin intermediul unor echipe de inspectori numiți „ochii și urechile regelui“. Aceștia străbăteau provinciile, însoțiți de mici corpuri de trupă, care le serveau atât de apărare, cât și ca agenți executori ai hotărârilor luate.

17. Chiar dacă nu toate drumurile aveau înfățișarea „Căii regale“ de la Sardes și Susa, ele erau toate prevăzute cu hanuri pentru călători, cam din 25 în 25 de km și cu posturi de pază care asigurau securitatea călătorilor și a caravanelor de negustori, fapt care a îngăduit o dezvoltare considerabilă a comerțului. Iar de când Darius a anexat și bazinul mijlociu și inferior al Indusului (între 516—514 î.e.n.), înființând aici o satrapie, produsele Indiei: aurul, perlele, pietrele prețioase, mătasea și mirodeniile au putut ajunge mai ușor în țările din bazinul Mării Mediterane mulțumită redeschiderii canalului care lega Marea Roșie cu Nilul, început de faraonul Nechao II (610—594 î.e.n.) și reamenajat din porunca lui Darius.

18. Se poate spune că partea slabă a imperiului persan a constituit-o organizarea lui militară: înțelegând să rămână principalii beneficiari ai cuceririi care dusesse la constituirea imperiului, perșii și-au rezervat „monopolul armelor“; dar cum ei erau puțin numeroși, armata permanentă a imperiului era foarte puțin numeroasă. Ea cuprindea 3 elemente: 1. *Garda regelui*, alcătuită din 2000 de călăreți și 2000 de pedestrași, toți de origine nobilă; 2. Armata celor „10.000 de nemuritori“, arcași pedestri dotați și cu lănci, împărțiți în zece unități, care constituia nucleul oștirii persane; ei i se adăugau garnizoanele locale din cetățile de pe întinsul imperiului, aflate sub conducerea *karanosului* local, dar care nu erau chemate alături de „nemuritori“ decât în cazuri excepționale, rolul lor fiind apărarea locală; 3. *Contingentele* ridicate din mijlocul populațiilor imperiului, dar cum ele își păstrau îmbrăcămintea, armamentul tradițional și tactica proprie, această „armată a celor 20 de neamuri“ era lipsită de coeziune și de reală valoare militară, așa cum au arătat-o războaiele medice. De altminteri, chiar concentrarea ei reclama un timp considerabil, așa încât numai arareori ajungea pe câmpul de luptă în timp util.

19. Cercetările recente au stabilit că departe de a fi o figură mitică, profetul Zarathustra a fost un personaj istoric, originar din Bactria, care a trăit între anii 599—522 î.e.n. Se pare că numele său înseamnă „Crescătorul de cămile“. Activitatea lui a fost, deci, în mare parte contemporană cu domnia lui Cyrus. Cartea sfântă a medo-perșilor, *Zend-Avesta* (care înseamnă „legea și revelația“) era alcătuită din 21 de cărți. Arsă, după cum spune tradiția, din porunca lui Alexandru cel Mare, ea a fost reconstituită, în parte, de magi în sec. II e.n.

20. Preoții lui Ahura-Mazda, care prezidau sacrificiile rituale, purtau numele de *magi* și înainte de a deveni o clasă de preoți ereditari, alcătuiseră un trib al mezilor. Socotind că îngroparea morților ar pîngări pă-

mîntul, ei au introdus obiceiul (păstrat la Parsi, emigrați în India) de a expune trupurile celor morți în niște „turnuri ale tăcerii“, construite în locuri pustii, unde păsările veneau și le mîncău carnea (care singură era socotită că pîngărește, nu și oasele).

21. Imperiul persan, a cărui organizare a servit ca model și statului chinez pe vremea lui She-Huang-Ti (221—210 î.e.n.), întemeietorul dinastiei T'sin, a constituit cea dintîi formă a unei monarhii cu tendințe universale imitată de Alexandru cel Mare și apoi de romani. Unele din principalele dogme religioase ale medo-perșilor au intrat, alături de messianismul iudaic și de misterele greco-orientale, ca elemente componente ale creștinismului.

Indicații metodice

Istoria medo-perșilor reprezintă întîia mare creație politică a *indo-europenilor*; de aceea profesorul va trebui să sublinieze de la început că de unde pînă acum creatorii de state și civilizații fuseseră *hamiții* (în Egipt) și *semitii* (în Babylonia, Assiria, Fenicia și Palestina), acum întîietatea trece în mîna popoarelor indo-europene (perși, greci, romani, celți), întîietate pe care ele o vor deține pînă la sfîrșitul istoriei antichității.

Avînd în vedere însemnătatea temei, care are legături *directe* cu numeroase teme ulterioare (războaiele medice, cucerirea lui Alexandru, statele hellenistice, războiul cu Mithridates, luptele romanilor cu parții) este recomandabil ca ea să fie tratată în 2 ore: în prima se va urmări *istoria politică*, insistîndu-se asupra apartenenței medo-perșilor la marea familie a triburilor indo-europene și asupra *noii atitudini politice*, în opoziție cu cea folosită mai înainte de babilonieni și mai ales, de assirieni și nu se va omite a se scoate în evidență supunerea cetățitor grecești de pe coasta Asiei Mici ca punct de plecare al războaielor medice; în a doua se va urmări organizarea imperiului persan și cultura, insistîndu-se asupra sistemului *împărțirii autorității* între mai mulți titulari, ca o garanție împotriva abuzurilor; asupra principiilor morale superioare — echitate și adevăr — care străbăteau învățătura lui Zarathustra și asupra cauzelor de slăbiciune ale imperiului (aceasta pentru a putea explica surprinzătoarea înfrîngere a marelui imperiu persan de „polisul“ grec).

Deoarece aria geografică în care se desfășoară istoria medo-perșilor este foarte întinsă, mărcarea la hartă (și, deci, folosirea hărții) trebuie să însoțească tot timpul expunerea profesorului: foarte folositoare este harta 10 a. „Regatul persan în timpul lui Darius“, unde, în afara hotarelor, se găsesc indicate și satrapiile și cursul „căii regale“. De altfel, și în manualul de clasa a V-a este o sugestivă hartă a imperiului. Este bine ca întinderea și organizarea imperiului să se urmărească pornindu-se de la textul inscripției de la Behistun, publicată în *Crestomație*, (ed. II. 1963, p. 47), din care se vor citi și comenta primele 14 rînduri. Și să nu uităm diapozitivele referitoare la arta persană.

În sfârșit, este de observat că în manualul de cl. V-a se găsesc unele indicații metodice, ca, de pildă, recomandarea de a se explica termenii nou întâlniți, care nu trebuie trecuți cu vederea.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. N. Lascu, *Curs de istoria lumii antice*, ed. II, Cluj, 1957, p. 119—130;
2. *Istoria Universală*, vol. I, Buc., 1958, p. 595—598; vol. II, Buc., 1962, p. 5—17;
3. Al. Moret, *Histoire de l'Orient*, vol. II, Paris, 1936, p. 746—749; 764—770 (colecția Glotz);
4. Louis Delaporte, *Les peuples de l'Orient méditerranéen*, Paris, 1938, p. 294—301 (colecția „Clio”, I, 1); Franz Altheim, *Das alte Iran, in Prapyläen Weltgeschichte*, II, 1962, p. 135—138 (cronologia lui Zarathustra la pag. 142).

AUREL IORDĂNESCU

FORMAREA STATELOR UNITE ALE AMERICII

(anul II și III de liceu)

1. Împrejurările apariției și dezvoltării coloniilor pe teritoriul Americii de Nord

- coloniștii spanioli și francezi
- dezvoltarea coloniilor engleze ; formarea celor 13 colonii, „Noua Anglie“
- lupta împotriva populației băștinașe indiene
- caracteristicile vieții economice a coloniilor : agricultura — ramură economică preponderentă ; robia neagră pe marile plantații ; dezvoltarea industriei și manufacturilor, a comerțului și navigației
- înființarea unor centre industriale și comerciale : Boston, New-York, Philadelphia.

2. Cauzele războiului revoluționar de independență

- raporturile coloniilor cu Anglia ; sistemul de administrare al acestora
- măsuri adoptate de metropolă care frînau dezvoltarea economică, politică și culturală a societății nord-americane
- ascuțirea contradicțiilor dintre metropolă și colonii
- pregătirea ideologică și politică a luptei împotriva dominației engleze : iluminismul american — Benjamin Franklin, Th. Jefferson reprezentanți ai curentului democrat-revoluționar în lupta împotriva dominației coloniale ; organizația socială „Fiii și fiicele libertății“
- izbucnirea conflictului între colonii și metropolă.

3. Desfășurarea războiului revoluționar (1774—1783)

- Congresul de la Philadelphia al coloniilor.
- ostilitățile militare dintre armata engleză și cea nord-americană ; rolul lui George Washington în organizarea și conducerea armatei ; elemente tactice noi în desfășurarea operațiilor militare.

4. Adoptarea declarației de independență (4 iulie 1776); spiritul republican și democratic al declarației

- importanța istorică a proclamării independenței
- uniunea celor 13 state-colonii
- continuarea luptei de eliberare ;
- contradicțiile interne ale societății americane în raport cu problemele războiului; loialității în tabăra engleză; luptele sociale în timpul războiului
- victoria de la Saratoga (1777) împotriva armatelor engleze
- creșterea prestigiului internațional al statelor nord-americane
- solidaritatea forțelor progresiste europene cu lupta de eliberare a Statelor Unite; alianța cu Franța
- victoria de la Yorktown (1781)
- pacea de la Versailles (1783), recunoașterea independenței S.U.A.

5. Organizarea Statelor Unite ale Americii

- lupta de clasă după războiul de independență
- Constituția din 1787; organizarea S.U.A. ca stat federal; structura puterii de stat și forțele sociale dominante.

6. Caracterul și bilanțul războiului pentru independență; însemnătatea sa istorică; problema formării națiunii americane

- războiul de independență: război de eliberare națională; revoluția burghezo-democrată; moment esențial în plămădirea națiunii nord-americane;
- formarea națiunii americane — produs exclusiv al epocii moderne;
- ecoul războiului de independență, solidaritatea internațională cu cauza dreaptă a luptei de eliberare națională.

Comentariu istoric

Lecția privind *Războiul pentru independență în America de Nord și Formarea Statelor Unite ale Americii* privește un fenomen extrem de complex al epocii moderne. El înglobează în sine un război de eliberare de sub dominația colonială, pentru independență și suveranitate națională, o revoluție cu caracter burghezo-democratic, vizînd constituirea unui stat bazat pe principii politice moderne și un moment esențial în procesul de formare a națiunii americane. În același timp, evenimentele care s-au desfășurat între 1774—1783 în America de Nord se integrează revoluțiilor burgheze din secolele XVIII—XIX și mișcărilor revoluționare de eliberare socială și națională care jalonează istoria modernă universală.

Profesorul se află, în acest fel, în fața unui moment semnificativ al istoriei universale, necesitînd a fi înțeles de către elevi atît ca fenomen global, cît și sub aspectele distincte pe care le îmbrățișează.

O atenție specială trebuie acordată descifrării sensului de revoluție burghezo-democrată pe care o regăsim în cuprinsul acestui eveniment, tocmai datorită transformărilor politico-statale pe care le-a realizat, a principiilor înaintate pe care le-a promovat. De asemenea, elevii trebuie să aibă clară ideea că lupta de eliberare națională nu a dus la încetarea antagonismelor sociale.

În timpul războiului de independență și de formare a S.U.A. s-au manifestat puternice conflicte sociale, s-au semnalat chiar revolte și răscoale ale sărăcimii împotriva plantatorilor și a mării burghezii comerciale și industriale.

Un aspect caracteristic al vieții economico-sociale și naționale a coloniilor nord-americane și apoi a S.U.A. este prezența robilor negri pe moșiile întinse ale plantatorilor (care formau, la sud, aproape 40% din totalul populației) ca și a coloniștilor albi supuși, sub diferite motive, la munci forțate. Elevii trebuie să gîndească istoric realitatea nord-americană arătîndu-li-se că în preajma războiului de independență majoritatea covîrșitoare a populației (circa 90%) era ocupată în agricultură, că orașe ca Boston sau New-York, care au devenit ulterior metropole uriașe, erau atunci mici aglomerări urbane. În același timp, va trebui sugerat dinamismul dezvoltării forțelor de producție în industria americană, chiar la nivelul manufacturier al acesteia (metalurgie, construcții navale, textile etc.).

O atenție specială urmează să fie acordată ideii formării națiunii americane în condiții cu totul specifice față de cele din Europa unde procesul de edificare națională are adînci rădăcini istorice care au favorizat cristalizarea comunității de limbă, de teritoriu, de viață economică și culturală. În Statele Unite ale Americii, națiunea este produsul exclusiv al epocii moderne; comunitatea de interese economice și emanciparea politico-economică față de metropolă, dezvoltarea tendințelor de unitate politică și apariția unor centre culturale cu rol polarizator în formarea conștiinței naționale, a solidarității de interese, a unității de destine istorice, toate acestea au favorizat plămădirea unei noi națiuni.

În procesul de edificare și de afirmare a națiunii nord-americane, un rol însemnat a revenit războiului de independență, care a făcut să crească conștiința solidarității naționale a poporului american și a permis, prin urmările sale, să se constituie cadrul statal-politic favorabil dezvoltării unor strînse legături de viață economică, politică și culturală. Eterogenă sub raport etnic, populația Americii de Nord se încheagă astfel într-o națiune.

Leția constituie exemplul elocvent pentru a sublinia rolul maselor populare, al fermierilor, meșteșugarilor și muncitorilor în lupta pentru cucerirea independenței și făurirea noului stat. Într-adevăr, oamenii simpli au dus greul războiului pentru independență, au înfruntat numeroase lipsuri și privațiuni, au luptat însuflețiți de idealul libertății naționale și sociale cu

un spirit de sacrificiu și eroism care au stîrnit admirația nu numai în interior, dar și dincolo de hotarele Americii. Caracterul popular al războiului reiese din însuși faptul că în cursul desfășurării lui, la o populație de 2,5—3 milioane de locuitori, au participat aproximativ 250.000 de persoane.

Un alt element cu forță educativă pe care-l vădește războiul de independență al coloniilor nord-americane este puternicul curent de solidaritate pe care acesta l-a stîrnit. În rîndurile armatei americane au luptat circa șapte mii de voluntari din Europa. Printre ei s-au aflat asemenea figuri istorice de seamă ca revoluționarul democrat și gînditorul englez Thomas Paine, marele socialist utopic Saint-Simon, viitorul conducător al insurecției poloneze din 1794, Tadeusz Kosciuszko, marchizul de La Fayette, protagonist al evenimentelor revoluției franceze între 1789—1792.

Ecolul războiului de independență a S.U.A. a pătruns și în țările române.

Lupta pentru libertate a poporului nord-american face parte din tradițiile democratice, progresiste ale omenirii. Acte fundamentale din timpul evenimentelor, cum este însăși *Declarația de independență* (1776) au contribuit la consacrarea unor principii înaintate ale gîndirii social-politice care au intrat în tezaurul de valori al umanității.

În concluzie, profesorul va trebui să întărească ideea caracterului revoluționar, de eliberare al războiului de independență dus de coloniile nord-americane, război care confirmă încă o dată valabilitatea tezei înscrise în Programul P.C.R. că realizarea aspirațiilor legitime ale popoarelor nu pot fi înfrînte, oricîte opreliști ar avea de înfruntat.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a IV-a, Edit. politică, București, 1960; V. I. Lenin, *Scrisoare muncitorilor americani*, E.S.P.L.P., București, 1955.
- Henry Thomas, *Istoria Statelor Unite. O istorie biografică a Americii. Pro pace 1964*;
- Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne (1607—1787)*, București, Edit. științifică 1969;
- Idem*, *Istoria S.U.A.*, București, Edit. științifică, 1973;
- I. Demeter, *Declarația drepturilor omului*. Schiță istorică, București, Edit. politică, 1968.
- Lucia Bădulescu și Mircea Popa, *Declarația de independență a S.U.A.* (Philadelphia, 4 iulie 1776), în „Studii și articole de istorie, XXVI, 1974, p. 112—115.
- D. Almaș, C. Velichi, Alex. Vianu ș.a., *Manual de istorie universală modernă (1642—1918)*, vol. I. 1642—1848, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1970, p. 202—224.

ELISABETA HUREZEANU

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN (1386—1418)

(cls. a VIII-a)

I. Situația internațională la urcarea în scaun a lui Mircea cel Bătrîn

1. Europa apuseană :

- începutul centralizării statului feudal în Franța și Anglia ;
- războiul de o sută de ani între Anglia și Franța (1337—1453) ¹

2. Europa centrală :

- menținerea fărâmițării politice în Germania

3. Europa de sud-est :

- epocă de consolidare economică și politică a țărilor române ;
- slăbirea puterii centrale și destrămarea Imperiului bizantin, precum și a statelor sîrb și bulgar ;
- cuceririle otomane în Balcani ²

II. Politica internă a lui Mircea cel Bătrîn

1. Întinderea teritorială a Țării Românești la urcarea în scaun a lui Mircea cel Bătrîn ³

2. „adunarea“ pămînturilor românești de Mircea cel Bătrîn ⁴

3. Dezvoltarea economică :

- agricultura ;
- creșterea vitelor ;
- comerțul ;
- dezvoltarea orașelor ⁵

4. Situația socială :

- țărani liberi — obști țărănești libere ;
- țărani dependenți ;
- feudații :

{ sistem seniorial de exploatare a pămînturilor ;
nu erau o clasă închisă ;
imunitatea ⁶

5. Consolidarea organizării interne :

- reorganizarea armatei : „oastea cea mică“
„oastea cea mare“⁷

- întărirea cetăților și construirea de noi cetăți : Giurgiu

6. Dezvoltarea culturală :

- construirea de mănăstiri : Cozia (ctitorie domnească), Snagov (poate ctitoria lui Mircea), Bolintin (făcută cu cheltuiala logof. Pilea) etc.
- rolul cultural al mănăstirilor⁸

III. Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn :

1. Primejdia otomană⁹

2. Politica de alianțe cu vecinii :

- Moldova
- Polonia
- Ungaria¹⁰

- ajutor dat popoarelor de la sudul Dunării :

Serbia, 1389 — lupta de pe Cîmpia Mierlei (Kossovopolje)

3. Lupta antiotomană condusă de Mircea cel Bătrîn pînă la 1402
(*luptă militară*)

a. cauzele atacului turcesc¹¹

b. lupta de la *Rovine* (10 oct. 1394) și urmările ei¹²

c. lupta de la *Nicopole* (1396) și urmările ei¹³

1402 — înfrîngerea lui Baiazid la Angora¹⁴

4. Lupta antiotomană condusă de Mircea cel Bătrîn după 1402 (*luptă diplomatică*)

a. „epoca mării politici“ a lui Mircea în sud-estul Europei¹⁵

b. — Mircea încheie pace cu turcii :

- plătea un tribut anual de 3000 galbeni ;

- înțelegerea nu știrbea independența țării ;

- 31 ian. 1418 — moartea lui Mircea cel Bătrîn ;

c. Însemnătatea domniei lui Mircea cel Bătrîn :

- lasă o țară mare, înfloritoare și independentă ;

- e primul conducător al luptei de apărare la linia Dunării împotriva agresiunii otomane ; rolul maselor populare.

Concluzii : Meritul cel mare al domnului a constă în aceea că a condus lupta de rezistență în plină epocă de expansiune otomană, îmbinînd lupta militară cu cea diplomatică ; a reușit să păstreze independența Țării Românești, oprind expansiunea otomană la Dunăre.

Petre P. Panaitescu îl numea pe Mircea „un adunător al pămîntului românesc“ și „un mare gospodar al trebilor economice“.

Comentariu istoric

1. În timpul războiului de o sută de ani a existat și o perioadă de pace (1380—1415). În acest timp are loc lupta de la Nicopole (1396), la care participă și cavalerii apuseni — germani și francezi ; din cauza tacticii de luptă greșite a cavalerilor francezi victoria a revenit turcilor.

2. La început turcii sînt chemați în Europa de creștini — ca mercenari ai bizantinilor ; apoi încep să cucerească teritorii :

— 1354 — Gallipoli

— 1356 — Adrianopol

— 1371 — înfrîng la Cirmen, pe sîrbi ;

— Macedonia devine vasală ;

— 1389 — înfrîngerea sîrbilor la Kossovopolje ;

— supun țaratele bulgare ;

— Dunărea devine hotarul Imperiului otoman cu Țara Românească ; pe tronul Imperiului — sultanul Baiazid Ilderîm ; se impunea o solidaritate militară românească.

3. La urcarea în scaun, în 1386, Mircea stăpînea numai Țara Românească ; teritoriile de peste munți fuseseră pierdute de înaintași.

4. Țara Românească își extinde hotarele în timpul lui Mircea cel Bătrîn, cuprinzînd și alte teritorii românești, așa cum reiese din titulatura domnului : Ungro-Vlahia (Țara Românească), Amlașul și Făgărașul, Banatul de Severin, Dobrogea cu cetatea Dîrstor (Siliștra), „domn... peste toată Podunavia [Dunărea], încă și pînă la Marea cea Mare“ (M. Neagră) și „spre părțile tătarești“ — sudul Basarabiei, cu cetatea Chilia. Posesiunile sud-dunărene se păstrează pînă la sfîrșitul domniei.

5. Economia se dezvoltă foarte mult : schimb în natură, dar și o economie de bani (existența „birului“). Mircea bate o monedă divizionară — banul de „aramă“. Se dezvoltă pescuitul, minele de aramă, comerțul cu Ardealul, Polonia ; orașe ca Argeș, Tîrgșor, Severin, Tg. Jiu, Giurgiu etc.

6. De imunitatea feudală se bucurau marii feudali și mănăstirile, care concentrau în mîna lor toate drepturile suverane pe teritoriul stăpînit, aveau drept de administrare locală și de a judeca pe locuitorii de pe domeniu. Imunitate feudală însemna, deci :

— scutirea locuitorilor de pe domeniul feudalului de dările către domnie, pe care le dădeau boierului ;

— interdicția amestecului reprezentanților puterii centrale, dregători și slugi domnești, de a intra pe domeniul feudal.

7. Pe lîngă „oastea cea mică“ (curteni, mici boieri și steagurile dregătorilor teritoriale), subsista „oastea cea mare“, formată din toți locuitorii țării, care puteau purta arme. Ea era chemată în caz de mare primejdie.

În evul mediu, mănăstirile îndeplineau nu numai rolul de propagare a concepției religioase, de consolidare a dominației feudale; ele aveau și un important rol cultural: aici se realizau frumoase manuscrise, se creau școli; multe lăcașuri alcătuiau importante monumente arhitectonice.

9. La sfârșitul sec. XIV, turcii au transformat în vasale Serbia și Bulgaria; în 1383 reîncepe atacul împotriva ultimelor teritorii ce aparținuseră Imperiului bizantin; la urcarea în scaun a lui Mircea, turcii, conduși de Baiazid, au ajuns la Dunăre.

10. Mircea cel Bătrîn întreține legături prietenești cu Moldova lui Petru Mușat, care-i înlesnește apropierea de Polonia; în 1400 îl înscăunează domn în Moldova pe Alexandru cel Bun; încheie un tratat de alianță cu Polonia, la 10 decembrie 1389, completat cu convenția din 17 martie 1390, țările promițându-și ajutor reciproc, în 1403 și 1411; Mircea încheie un tratat de alianță antiotoman cu Ungaria, la Brașov, în 1395.

11. Turcii îl atacă pe Mircea din următoarele cauze:

- participarea lui Mircea la lupta de la Kossovo (1389);
- reintegrarea Dobrogei — străvechi pământ românesc — în teritoriul Țării Românești;
- Imperiul otoman era în plină expansiune.

12. Lupta de la 10 octombrie 1394, de la Rovine se termină cu victoria lui Mircea — a românilor — și retragerea sultanului Baiazid (tactica de luptă); din cauza trădării unei părți a boierimii, Mircea pierde tronul Țării Românești, fiind înlocuit de Vlad Uzurpatorul.

13. Turcii ies victorioși în lupta de la Nicopole și transformă Vidinul în pașalîc, dar Mircea, care participase la bătălie alături de creștini, își recapătă tronul Țării Românești, odată cu creșterea primejdiei otomane.

14. Hanul mongol Timur-Lenk îl înfrânge, în 1402, pe Baiazid la Angora (Ankara); aceasta a însemnat salvarea Constantinopolului pentru o jumătate de secol; înfrângerea a avut un mare răsunet și a atras după sine lupte pentru tron în Imperiul otoman.

15. Anarhia feudală din Imperiu și luptele pentru tron l-au determinat pe Mircea să încerce calea luptei diplomatice, susținând diferiți pretendenți la tron:

— Musa-Celebi, unul din fiii lui Baiazid, devenit sultan între 1411—1413, „sub patronajul domnului român“, e ucis de Mahomed;

— Mustafa-Celebi — înfrînt la Salonic și omorît. În timp ce Sigismund de Luxemburg — împărat al Germaniei — se ocupă de problemele Imperiului German, Mircea rămîne singurul luptător efectiv împotriva consolidării otomane.

Îndrumări metodice

1. Avînd în vedere importanța domniei lui Mircea cel Bătrîn, această lecție se va trata în timpul unei ore de curs. „Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun“ poate fi tratată într-o oră la dispoziția profesorului,

în lecția imediat următoare, tratându-se și urmașii lui Mircea și Alexandru (din lecția „Lupta pentru independență în timpul lui Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș”, paragraful privind luptele feudale interne și accentuarea presiunii otomane asupra țărilor române).

2. Probleme controversate

— Localizarea luptei de la Rovine, 1394.

Pentru că izvoarele contemporane și mai târzii turcești, bizantine, bulgărești, aliene dau informații diferite cu privire la locul luptei, istoricii români s-au împărțit în două grupe :

a) Dim. Onciul, Nicolae Iorga și prof. C. C. Giurescu consideră că lupta s-a dat lângă Craiova (doc. din sec. XV aflat la Istanbul).

b) Petre P. Panaitescu susține că lupta s-a dat pe Argeș, pe drumul Turnu Măgurele — Curtea de Argeș, după ce turcii trecuseră Dunărea pe la Nicopole (cronici turcești contemporane); Rovine de la „rov“ = „șanț“ și un loc „mlăștinos“.

— Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944 ;

— I d e m, *Io Mircea voievod*, în *Magazin istoric*, iulie 1967, pag. 1—4.

— Constantin C. Giurescu, *Căutînd pe hartă Posada, Rovine și Vicina*, în „Magazin istoric”, ianuarie 1971, pag. 54—56.

În manual sînt date ambele variante ; vom preciza elevilor că în urma cercetărilor izvoarelor și locurilor respective se va ajunge la fixarea veridică a locului luptei ; vom preciza totodată, că pe hărți Rovine se localizează pe Argeș.

3. Problematizare

Putem crea momente de problematizare, prin întrebări-problemă :

Cum explicăm atacul turcilor împotriva Țării Românești în timpul lui Mircea cel Bătrîn ? (vezi Comentariul istoric, punctul 11).

4. Munca independentă a elevilor

a) Cînd amintim de „adunarea“ pămînturilor românești, putem comenta, cu elevii, textul titlaturii lui Mircea, din manual.

b) Cînd menționăm tactica de luptă și vitejia românilor, putem folosi și comenta cu elevii cele două izvoare istorice din manual, de la sfîrșitul lecției (Chalcocondylas și M. Moxa).

5. Este indicat a se folosi hărți istorice :

a) Harta nr. 54 din *Atlasul istoric* : Țările române (mijlocul sec. XIV — mijlocul sec. XVI).

b) Harta nr. 7 din „*Istoria României*“ an. IV, V, licee de cultură generală și de specialitate.

c) Este indicat, ca în cabinetele de istorie să existe fișe tematice pe lecții, care să cuprindă și hărți tematice; acestea multiplicat pot fi folosite de elevi în clasă.

D. INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Tratatul de *Istoria României*, vol. II, capitolul „Țara Românească în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418)”, pag. 3, 362—385; 2. Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944; 3. Ion Negoiu, *Mircea cel Bătrîn*, broșură, colecția „Orizont”; 4. Petre P. Panaitescu, *Io, Mircea Voievod*, „Magazin istoric”, anul I, nr. 3, iulie 1967, pag. 1—4; 5. C. C. Giurescu, *Căutînd pe hartă Posada, Rovine și Vicina*. „Magazin istoric”, anul V, nr. 1 (46), ianuarie 1971, p. 54—56; 6. *Istoria României în date*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, pag. 79—86.

IOANA BOȘNEAG

LUPTA ANTIOTOMANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

(Lecție de recapitulare parțială la anul IV liceu)

I. Situația internațională. Dominația otomană asupra țărilor române

1. *Prima jumătate a secolului al XVI-lea :*

- a) Reluarea expansiunii otomane pe linia Dunării ¹
- b) Lupta de la Mohaci (1526) și urmările ei ²
- c) Țările române sînt înconjurată printr-un sistem de pașalîcuri și raiale ³

2. *A doua jumătate a secolului al XVI-lea :*

- a) Regimul economic al dominației otomane în țările române ⁴
- b) Regimul politic al dominației otomane ⁵
 - Menținerea autonomiei țărilor române în condițiile instaurării dominației otomane ⁶
 - Presiunea fiscală — rezultat al regimului politic turcesc ⁷
 - Lupta antifeudală a maselor populare ⁸

II. Momente ale luptei antiotomane, pentru independență

a) *Țara Românească*

- Rivalitățile dintre grupările boierești și urmările lor nefaste. Rolul Craioveștilor ⁹
- Lupta antiotomană condusă de Radu de la Afumați : lupta pentru menținerea tronului ; ¹⁰ cele 20 de bătălii ; ¹¹ însemnătatea istorică a luptelor. ¹²
- Încetarea luptei antiotomane deschise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ; cauzele ei. ¹³

b) *Moldova*

- Situația internă a Moldovei după moartea lui Ștefan cel Mare ¹⁴
- Domnia lui Petru Rareș (1527—1538) ; politica externă a lui Petru Rareș, motiv al intervenției turcești ¹⁵

- Expediția sultanului Soliman Magnificul în Moldova (1538); fuga lui Petru Rareș în Ciceu¹⁶
- A doua domnie a lui Petru Rareș (1541—1546); reluarea planului antiotoman de către Petru Rareș și neînfăptuirea lui¹⁷
- Însemnătatea domniei lui Petru Rareș¹⁸
- Ridicarea la luptă a lui Ioan Vodă¹⁹
- Caracterul popular al luptei antiotomane conduse de Ioan Vodă²⁰
- Înfrîngerea de la Roșcani (iunie 1574) și cauzele ei²¹

III. Lupta antiotomană condusă de Mihai Viteazul

- a) Împrejurările interne care au provocat ridicarea lui Mihai împotriva dominației otomane²²
- b) Situația internațională care a favorizat lupta antiotomană a lui Mihai Viteazul²³
- c) Desfășurarea luptei antiotomane și urmările ei²⁴

IV. Însemnătatea luptei antiotomane în secolul al XVI-lea

- a) Împiedicarea transformării țărilor române în pašalâcuri²⁵
- b) Zădărnicierea planurilor de expansiune ale Imperiului otoman.²⁶

Comentariu istoric

1. O caracteristică a expansiunii otomane a constat în faptul că, deși înfrinți și respinși, turcii reveneau stăruitor în Balcani, înaintînd pe linia Dunării. Opiși la Belgrad, în 1456, de oștile conduse de Iancu de Hunedoara, ei reiau expansiunea continuînd-o în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea.

2) În expansiunea lor, turcii pătrund în Ungaria și în 1526 are loc bătălia de la Mohacs. Armata maghiară este înfrîntă de oștile turcești conduse de sultanul Soliman Magnificul, fapt care are ca urmare dezmembrarea Ungariei. Statul feudal maghiar se împarte în trei părți: partea centrală este transformată în pašalic turcesc cu capitala la Buda (1541), partea nordică este ocupată de Habsburgi, iar Transilvania este proclamată principat, sub protectorat turcesc.

3. Ca rezultat al victoriilor obținute, turcii înconjoară țările române printr-un sistem de pašalâcuri și raiale: Belgrad (1521), Bender (1538), Buda (1541), Silistra și Timișoara (1552). Astfel că Dunărea devine un „fluviu turcesc” iar Marea Neagră un „lac turcesc”.

4. Regimul economic turcesc în țările române a fost stabilit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după ce turcii și-au consolidat pozițiile la Dunăre. El se traduce prin obligațiile țărilor române față de Poartă. Dintre aceste obligații, tributul sau haraciul a crescut mereu ajungînd la sfîrșitul se-

colului al XVI-lea la peste 150.000 galbeni în Țara Românească, 65.000 galbeni în Moldova, 15.000 galbeni în Transilvania. La aceasta se adaugă faptul că turcii își stabilesc monopolul asupra comerțului românesc. Potrivit acestuia, țările române nu aveau voie să poarte comerț decât cu Imperiul otoman.

5. Regimul politic pe care îl instaurează Imperiul otoman în țările române n-a dus la transformarea acestora în pašalicuri, așa cum se întâmplase cu țările din Balcani și Ungaria. Ele și-au păstrat autonomia din următoarele cauze: turcilor le convenea să lase țărilor române autonomia dar să le poată storce de bani și bogății; rezistența hotărâtă a poporului condus de voievozi viteji, i-a determinat să renunțe definitiv la planul ocupării lor directe cu trupe și administrării lor (adică transformării în pašalicuri).

6. Autonomia țărilor române în această perioadă este caracterizată prin următoarele trăsături: a) respectarea și apărarea hotarelor țărilor române; b) alegerea domnilor de către țară și confirmarea lor de către sultan; c) neamnestecul în treburile interne ale țărilor române. În schimbul acestora, țările române recunoșteau suzeranitatea Porții, se angajau să respecte obligațiile de ordin material și militar (să dea ajutor armat turcilor în războaiele purtate de aceștia), să nu încheie tratate internaționale contrare intereselor Imperiului. În practică, această autonomie n-a fost întotdeauna respectată.

7. Domnia, pentru a putea face față pretențiilor turcești și „a-și asigura și zilele negre ale maziliei“, sporește numărul dărilor față de popor. O altă sursă de venit se referă la creșterea quantumului birului care este extins și asupra celor până atunci scutiți. La rîndul lor, boierii și mănăstirile vor spori și ei obligațiile asupra țăranilor dependenți, încît putem spune că regimul economic și politic al dominației otomane a agravat la maxim situația producătorilor direcți.

8. Dubla exploatare, pe plan intern și extern, determină pe de o parte lupta de clasă împotriva exploatării feudale (cu conținut social), dar și participarea maselor la lupta întregii țări împotriva exploatării otomane (cu conținut patriotic).

9. Grupările boierești luptă între ele pentru a impune din rîndul lor pe domnitorul țării, care să le apere astfel interesele. Lupta internă dintre aceste grupări slăbește însă frontul antiotoman, favorizînd amestecul tot mai accentuat al turcilor în treburile Țării Românești. Partida Craioveștilor (boierii olteni) este cea mai influentă. Cea mai mare putere a atins-o în timpul lui Neagoe Basarab, reprezentant autentic al Craioveștilor din care se trăgea. Craioveștii vor avea un rol tot mai mare în numirea domnilor și menținerea lor în scaun. Uneori, ei vor întreține relații și cu turcii, în jocul diplomatic pentru schimbarea domnilor.

10. Radu de la Afumați va purta în primul rînd bătălii pentru a-și menține tronul, împotriva unor pretendenți ca: Vladislav al III-lea, Bădica Radu (un frate al său) și împotriva lui Mehmed-Beg, pașă de Nicopole (probabil un român turcit), care aspira la tronul Țării Românești și a și ocupat

temporar acest tron. Mehmed-Beg fiind pașă turc, stăpînirea lui însemna transformarea țării în pašalîc. De aceea înțelegem ridicarea întregii țări la lupta pentru independență.

11. Cele 20 de bătălii sînt înscrise pe piatra tombală a lui Radu de la Afumați aflată în biserica de la Curtea de Argeș. (vezi : Petru Demetru Popescu, *Inscripția de pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați*, în „Studii și articole de istorie”, XXIX/1975, p. 69—73).

12. Prin victoriile obținute împotriva lui Mehmed-Beg, Radu de la Afumați a înlăturat pericolul transformării țării în pašalîc.

13. În dorința lor de a obține puterea, fracțiunile boierești preferau înțelegerea cu turcii în locul unei lupte pentru independență. Așa se explică faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu întîlnim ridicări la luptă, ci numai unele veleități domnești (de exemplu Petru Cercel).

14. Puternica personalitate a lui Ștefan cel Mare a făcut ca sub primii săi urmași (Bogdan al III-lea și Ștefăniță) amestecul turcesc în treburile interne ale Moldovei să fie limitat. De aceea nu a fost nevoie de o reacțiune din partea acestor domni. De-abia în timpul lui Petru Rareș lupta antiotomană revine în actualitate.

15. În prima domnie (1527—1538), Petru Rareș va manifesta aceeași atitudine demnă față de Poartă ca și tatăl său. El va lupta împotriva unui pretendent la tronul Transilvaniei susținut de turci, Aloisio Gritti.

16. Turcii vor organiza expediția din anul 1538 asupra Moldovei. În urma acesteia, Petru Rareș este nevoit să-și caute refugiu în cetatea Ciceului din Transilvania.

17. În a doua domnie a sa (1541—1546), Petru Rareș nu părăsește planul luptei antiotomane. El voia să reînceapă lupta pentru apărarea hotarelor Moldovei dar nu și-a mai putut pune în aplicare acest plan deoarece conjunctura internațională nu i-a permis.

18. Putem aprecia că politica lui Petru Rareș a fost de natură să depășească momentul greu în care se afla Moldova și s-o ferească a fi transformată în pašalîc.

19. Ioan Vodă cel Viteaz a urmat, în linii mari, politica lui Ștefan cel Mare : lupta împotriva boierimii anarhice, pentru centralizarea puterii ; sprijinirea pe răzeși, boiernași și tîrgoveți, din rîndul cărora și-a recrutat și oastea ; lupta antiotomană pentru apărarea independenței Moldovei.

20. Lupta lui Ioan Vodă s-a sprijinit pe adeziunea maselor, manifestată în hotărîrile Adunării Stărilor și în opoziție cu atitudinea capitulară a boierimii.

21. Trădat de boieri, asaltat de oștile numeroase ale turcilor, Ioan Vodă este înfrînt la Roșcani.

22. Împrejurările interne care determină ridicarea la luptă a lui Mihai sînt de natură economică și politică. Pînă și interesele boierimii erau lezate de pretențiile turcești. Cît privește țărănimia, ea suporta cea mai mare parte a acestor obligații.

23. Constituirea Ligii creștine, care forma un mare front antiotoman, crează condiții externe favorabile pentru ca Mihai Viteazul să ridice sabia în apărarea independenței Țării Românești. Așa se explică aderarea lui Mihai Viteazul, din proprie inițiativă, la Liga creștină.

24. Lupta antiotomană s-a desfășurat sub semnul colaborării politice și militare a celor trei țări românești, reprezentate în Transilvania prin Sigismund Bathory și în Moldova prin Aron Vodă și mai apoi Ștefan Răzvan. Menționăm, de asemenea, participarea boierimii și a țărănimii la lupta antiotomană (16.000 ostași, aproape în întregime oaste de țară); sau a lefegiilor din Balcani (Baba Novac, Deli Marcu etc.). Mihai Viteazul a realizat un front comun al tuturor popoarelor din sud-estul Europei în lupta pentru independență. Valoarea practică a luptei antiotomane conduse de Mihai Viteazul s-a văzut în scăderea tributului după moartea lui Mihai la 32.000 galbeni (adică la 20% din cât era la ocuparea tronului).

25. Lupta antiotomană în secolul al XVI-lea are o însemnătate istorică. Rezistența față de expansiunea otomană a ferit țările române de a fi transformate în pașalâcuri. Ele și-au păstrat ființa de stat. Întrucât Imperiul otoman era un imperiu tipic feudal, el a stîmjenit în bună măsură dezvoltarea țărilor române, dar n-a putut-o opri în loc, n-a reușit a distruge ființa neamului românesc, tocmai datorită rolului hotărâtor pe care l-a jucat această luptă.

26. Țările române — prin poziția lor strategică au oprit multă vreme expansiunea otomană spre inima Europei. Lupta antiotomană a țărilor române a jucat în felul acesta un rol european.

Indicații metodice

Tema „Lupta antiotomană în secolul al XVI-lea“ poate fi realizată ca lecție de recapitulare parțială, adică după ce s-a predat capitolul „Țările române în secolul al XVI-lea“. Cu această ocazie, profesorul poate dezvolta și întări pe plan instructiv cunoștințele elevilor privind lupta antiotomană. Așa, de exemplu, se pot da lămuriri în legătură cu tactica de luptă folosită de domniile române, izvorită din natura mediului românesc și specificului vieții țărilor române, detalii în legătură cu luptele conduse de domniile române, și încununare de victorie. Menționarea celor 20 de bătălii conduse de Radu de la Afumați îmbogățesc pe plan instructiv lecția de recapitulare, mai ales că, de regulă, la lecție se afirmă, ca și în manual, numai numărul bătăliilor. Se pot da, de asemenea, detalii legate de armele folosite de români, de alianțele antiotomane etc.

Dar lecția oferă profesorului și numeroase posibilități de educare a elevilor în spiritul patriotismului, a dragostei nețărnută pentru cauza independenței și libertății naționale. Unul din aspecte este legat de eroismul marelor, al doilea de capacitatea marilor personalități ale epocii în discuție: Radu de la Afumați, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul, a

dăruirii lor și talentului de comandanți de oști. De asemenea, se poate sublinia că biruințele dobândite de români și-au avut izvorul în justetea cauzei luptei antiotomane.

În privința metodicii desfășurării lecției de recapitulare, subliniem un aspect: profesorul nu trebuie să transforme lecția de recapitulare în expunere. În afara intervențiilor lui la momentul potrivit pentru a sublinia probleme deosebite, ponderea trebuie să cadă pe folosirea clasei, a cunoștințelor pe care elevii le au de la lecțiile cuprinse în capitolul „Lupta antiotomană în secolul al XVI-lea”. Mai mult, elevii vor trebui să cunoască în prealabil tematica pe baza căreia se va desfășura lecția, încât ei înșiși să aleagă din vastul material numai părțile — și acelea esențiale — legate de lupta antiotomană. Aceasta le va dezvolta elevilor spiritul de selecție și într-o oarecare măsură chiar cel critic.

Dar, important la asemenea lecție de recapitulare este ca elevii să rămână cu tabloul problemelor majore integrate în explicarea fenomenelor istorice și prin aceasta materialul discutat să capete valoare formativă și educativă. Trebuie pus, așadar, accentul pe aspectul explicativ și cel integrativ. Realizarea dialectică a problematicii istorice duce în mod firesc la o problematizare metodică a lecției de recapitulare. Unele elemente de problematizare sînt sugerate chiar în comentariul istoric, special orientat spre aspectele formative. Aș adăuga posibilitatea stabilirii cu elevii a unei comparații între situația Țării Românești și a Moldovei în problemele luptei antiotomane. Se va reliefa astfel o idee esențială: în Țara Românească domnia reușește să-i atragă pe boieri în lupta pentru independență, se întărește puterea centrală, unii domnitori îi înfrîng și aduc la ascultare pe boieri (Mihnea cel Rău, Mircea Ciobanul, Alexandru cel Rău); în Moldova boierimea se va împăca mai ușor cu regimul dominației otomane și se va instaura chiar regimul nobiliar. Eșecul acțiunilor lui Petru Rareș și Ioan Vodă cel Viteaz trebuie privite tocmai sub această prismă.

Se pot crea și întrebări-problemă. De exemplu: Mihai Viteazul a aderat la Liga creștină, puternic front antiotoman. Se consideră deci că întregul, elementul esențial era Liga creștină, iar Țara Românească, reprezentată prin Mihai Viteazul, doar un component al ei. Cum se explică, totuși, că Liga creștină a suferit un eșec în lupta antiotomană iar Mihai Viteazul victorii? Elevii vor fi puși în situația de a gândi și a alege pentru răspuns baza politicii Ligii creștine și a lui Mihai Viteazul: Liga creștină, alcătuită din mari puteri, nu avea interese unitare. Fiecare putere urmărea scopuri dinastice și expansioniste; Mihai Viteazul apăra independența Țării Românești.

Structurată și desfășurată în acest fel, lecția își va atinge scopul instructiv-educativ și va fi modernă în conținutul dialectic al ideilor.

Lecția de recapitulare privind lupta antiotomană poate fi construită și pe baza folosirii mijloacelor vizuale. Se pot proiecta la epidiascop cîteva figuri de personalități: Radu de la Afumați, Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz și momente din lupta condusă de ei pentru independență. Există imaginea bătăliei de la Jiliște care crează la elevi atmosfera acestei bătălii, încor-

darea cu care moldovenii, conduși de Ioan Vodă, i-au înfrînt pe turci. Elevii de anul IV pot fi puși să descrie bătălia după imagine.

Mai mult, este potrivită acestei lecții ilustrarea unor momente prin text : pentru domnia lui Petru Rareș fragmente din cronicile lui Grigore Ureche și Ion Neculce, pentru domnia lui Ioan Vodă un fragment semnificativ din lucrarea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, iar pentru domnia lui Mihai Viteazul din lucrarea lui Nicolae Bălcescu. Menționăm că se pot folosi astfel de texte la lecția de recapitulare în cazul în care ele n-au fost folosite atunci cînd s-au predat lecțiile respective.

Lecția poate fi realizată și la Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România. E necesar însă ca profesorul să meargă în prealabil la muzeu pentru a vedea sala privitoare la lupta antiotomană în secolul al XVI-lea și a fi astfel perfect edificat asupra exponatelor pe baza cărora va purta discuții cu elevii, potrivit tematicii anunțate la clasă. Efectul instructiv este mai mare decît în cazul proiecțiilor, discuția putîndu-se angaja direct, în legătură cu exponatul privit de aproape ; efectul educativ este, de asemenea, sporit. Este vorba despre o educație estetică și istorică, realizată prin trăirea atmosferei de muzeu.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

* * * *Istoria medie a României (I), în secolele X—XVI*, sub redacția prof. Ștefan Pascu, E.D.F., București, 1966, p. 287—291 ; 292—294 ; 320—325 ; Petru Demetru Popescu, *Radu de la Afumați, domn al Țării Românești*, Editura Enciclopedică română, București, 1969, p. 5—12 ; 45—71 ; Dumitru Almaș, *Petru Voievod Rareș*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 14—19 ; 22—41 ; 73—80 ; Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, Editura militară, București, 1974, p. 53—82 ; 92—105 ; Ștefan Ștefănescu *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, Editura Academiei, București, 1970, p. 143—171 ; Ștefan Pascu, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, colecția „File de istorie”, Editura politică, București, 1973, p. 7—19 ; 26—33 ; 40—48.

PETRU DEMETRU POPESCU

BIBLIOGRAFIE ISTORICĂ SELECTIVĂ COMENTATĂ (1975)

ISTORIOGRAFIE

- A. Iordănescu, *Medalion istoric: Constantin Giurescu (1875—1918)*, în S.A.I., XXX—XXXI, p. 61—66.

Alcătuit cu prilejul împlinirii unui secol de la nașterea istoricului român, autorul face o analiză a lucrărilor acestuia de istorie politică, de critică de texte, de publicații de izvoare și de istorie socială.

- Radu Vulpe, *Grigore Tocilescu, arheolog și istoric (125 de ani de la naștere)*, în R. I., 10/1975, p. 1547—1552.

Avînd un caracter aniversativ, în articol este subliniată valoarea științifică a lucrărilor acestuia privind epoca veche din istoria României, fapt pentru care autorul îl situează între generația de istorici de la mijlocul sec. XIX și aceea de la începutul secolului nostru.

LUCRĂRI GENERALE

- * * * *Apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale*, București, Edit. politică, 1975, 298 p.

Alcătuită de un colectiv de autori, lucrarea, o antologie a gândirii social-politice revoluționare și democratice românești, este o culegere care grupează cronologic (1821—1975) o parte din cele mai semnificative mărturii privitoare la lupta poporului nostru pentru apărarea patriei, a independenței și suveranității naționale. Materialul selectiv, provine din lucrări publicate, culegeri de documente, articole de presă, memorii, corespondență.

- * * * *Armata Republicii Socialiste România; tradiții și contemporaneitate*, București, Edit. militară, 1975, 182 p.

Lucrarea cuprinde 16 comunicări ținute la sesiunea științifică organizată de Ministerul Apărării Naționale și Academia de științe sociale și politice (15—16 octombrie 1974) în care este oglindită lupta armatei române, în împrejurări istorice deosebite, cînd a apărut patria și ființa națională a poporului român, împotriva cîmpitorilor.

Lista abrevierilor:

A.I. = Anale de Istorie; E.S. = Era socialistă; N.E.H. = Nouvelles Etudes d'Histoire, R.A. = Revista arhivelor; R.I. = Revista de Istorie; R.R.H. = Revue Roumaine d'Histoire; S.A.I. = Studii și articole de istorie; S.M.I.Md. = Studii și materiale de istorie medie, VIII, S.M.I.M. = Studii și materiale de istorie modernă, V.

- E. Costăchescu, *Sub faldurile tricolorului*, București, Edit. militară, 1975, 181 p. Autorul prezintă o vibrantă expunere a materialului documentar aflat în Muzeul Militar din București, în intenția de a da o imagine a luptei de veacuri pe care a dus-o poporul român pentru independență națională, împotriva cuceririi străine. O analiză mai adâncă este făcută evenimentelor din anii 1877—1878, 1916—1918, 1944—1945.
- C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, Edit. Albatros, 1975, 1038 p., ed. a II-a revăzută și adăugită.
O remarcabilă sinteză a istoriei poporului nostru, care se adresează unor mase largi de cititori, documentarea ei avînd la bază cercetările din ultimele decenii. Lucrarea cuprinde o bogată ilustrație realizată în condiții tehnice deosebite precum și un set de hărți însoțind textul.
- Marshall Mc. Luhan, *Galaxia Gutenberg. Omul și era tiparului*, București, Edit. politică, 1975, 453 p.
Apărută în colecția „Idei contemporane”, lucrarea este o evocare a originilor și importanțelor consecințe în domeniul civilizației umane, pe care a avut-o de atunci încoace, descoperirea tiparului pentru lumea întreagă.
- G. Procacci, *Istoria italienilor*, București, Edit. politică, 503 p.
În ampla sinteză în care autorul integrează istoria poporului italian în istoria civilizației europene (sec. X — 1970) sînt scoase în evidență faptele cele mai semnificative. Avînd un caracter de popularizare, lucrarea de față este o încercare inedită și reușită care poate constitui pentru elevi cît și pentru profesori o lectură agreabilă.
- G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, Edit. științifică 1975, 870 p.
Dovedind o erudiție de deosebite proporții, autorul prezintă o sinteză a istoriei Insulelor britanice, din antichitate pînă la sfîrșitul primului război mondial. Textul este însoțit de o bogată ilustrație, hărți, un tabel cronologic (1918—1967), de lista guvernelor, tabele genealogice ale urmașilor lui Wilhelm Cuceritorul, Henric VII, Iacob I, Carol I și de un indice general.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria României

Epoca veche

- D. Berciu, *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetărilor arheologice recente*, în R.I., 8/1975, p. 1155—1169.
Pe baza datelor rezultate din săpăturile arheologice din ultimii 15 ani, autorul dă o nouă interpretare procesului de etnogeneză a poporului român. Cu acest prilej se subliniază unitatea și caracterul etnic al substratului tracic și geto-dac, antecedentele romanizării Daciei înainte de ocuparea ei de către romani. Se arată că Daco-Romania s-a constituit între 271—602, că factorii traco-geto-dac și roman sînt factori fundamentali ai procesului de etnogeneză, cel slav fiind numai complementar.

Idem, *Romanitatea „Vlabilor”*, în E.S., 12/1975, p. 40—43.

Pe baza ultimelor sale cercetări, autorul arată că prin termenul de *vlab* sau *valab* s-a înțeles de către slavii care au venit în spațiul carpato-dunărean (sec. VI) poporul român, ca popor unitar (adică muntenii împreună cu oltenii, transilvănenii, moldovenii și cu cei din Dobrogea).

I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, Edit. Enciclopedică română, 1975, 478 p.

Principalele capitole ale lucrării sînt: 1. Premisele interne; 2. Premisele externe; 3. Cel dintîi și cel mai mare diatre regii din Tracia; 4. Politica internă; 5. Politica externă; 6. Intinderea stăpînirii; 7. Cetățile și așezările fortificate de tip proto-urban; 8. Cultura; 9. Sfirșitul. Pe baza unei bogate documentări, se face o interesantă analiză a societății geto-dace din sec. I. î.e.n.

A. Suceveanu, *À propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inedite*, în R.R.H., 1/1975, p. 111—118.

Pe baza unei inscripții descoperite în 1974 la Histria, autorul aduce un argument peremptoriu privind localizarea în Dobrogea a cunoscutei cetăți dace.

Epoca medie

A. Boldur, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, în R.I. 6/1975, p. 935—940.

Pe baza interpretării vechilor documente din sec. XIV și a textului cronicilor slavoromâne, autorul consideră că numele Moldovei provine de la Mol-dava, un vechi topic dacic.

Idem, *Țara Brodnicilor într-o lumină nouă*, în R.A., 2/1975, p. 191—197.

Dînd o nouă interpretare documentelor din sec. XIII, autorul susține că termenul de brodnic (o formă deformată a bronnicului) nu are nici o legătură cu „vad”, ci înseamnă ostaș mercenar (bronnici). Potrivit acestei ipoteze, brodnicii din sec. XIII ar fi fost ostași mercenari din regiunile de la est de Carpați angajați de principii ruși.

Fl. Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți: observații asupra politicii externe românești*, în S.M.I.Md., VIII, p. 101—135.

Pe baza unei literaturi bogate, autorul caută să stabilească condițiile istorice în care autonomia țărilor române a fost într-atîta restrînsă încît chiar de la sfîrșitul sec. XVII — așa cum s-a mai arătat și de alți istorici — a fost numit în Moldova primul domn fanariot, Dumitrașcu Cantacuzino.

* * * *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. XI (1593—1600). *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei, 1975, 746 p.

Rod al muncii unui colectiv de autori, volumul întocmit de Șt. Ștefănescu și D. Mioc, cuprinde 426 documente — în special interne — autentice, din care 49 inedite, 186 cu textul slav; acestea provin din arhivele din țară și de peste hotare. În anexă se dau 20 de fotocopii și un indice general.

I. Dumitriu-Snagov, *Codex latinus Parisinus. 7239*, în R.A., 2/1975, p. 201—210.

Pe baza cercetării manuscrisului aflat la Biblioteca Națională din Paris, autorul pune în circuitul științific date privind situația Țării Românești la sfîrșitul sec. XIV,

din punct de vedere geografic, administrativ, militar. Harta care-l însoțește conține prima reprezentare cartografică a regiunilor dintre Carpați și Dunăre în evul mediu.

- V. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în R.I., 9/1975, p. 1301—1332. Autorul arată sub ce nume a fost cunoscut poporul român în evul mediu, ce nume au purtat diferitele provincii istorice ajunse în condiții istorice deosebite state feudale de sine stătătoare, cum s-a reflectat în conștiința contemporanilor ideea statului unitar al poporului român — Dacia — și cum a apărut numele actual de România.
- E. Moisiuc, M. Paicu, *Mihai Viteazul în relațiile cu imperialii*, în R.A., 2/1975, p. 178—182. Articolul are la bază documente inedite provenite din fondul de fotocopii de la Arhivele Statului București care dezvăluie aspecte mai puțin cunoscute din viața marelui domn al Țării Românești.
- D. Mioc, *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, vol. III, 1526—1535*, București, Edit. Academiei, 1975, 449 p. Volumul cuprinde 215 documente autentice din care 15 inedite iar 170 cu text bilingv, slav și român, provenite din fondurile de arhivă din București și alte orașe ale țării. Ele oglindesc aspecte din istoria Țării Românești în ajunul instaurării dominației otomane. Textul este însoțit de fotocopii și indice.
- * * * *Mihai Viteazul, Culegere de studii*, București, Edit. Academiei, 1975, 279 p. Volumul, alcătuit la împlinirea a 375 de ani de la unirea Țării Românești cu Moldova și Transilvania într-un singur stat (1600), cuprinde 15 studii care oglindesc probleme legate de acest eveniment: ecoul european, alăturarea secuilor la acțiunile militare, evocarea unirii din 1600 de către pașoptiști.
- V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, Edit. Academiei, 1975, 270 p. Principalele capitole ale lucrării sînt: 1. Cercetările privind tehnica producției agricole. 2. Condiții fizico-geografice și populația; 3. Utilajul agricol; 4. Cerealele; 5. Lucrările agricole. Textul este însoțit de explicații privind terminologia românească privind terenurile de cultură și lucrările agricole, precum și de o bogată ilustrație.
- C. Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în S.M.I.Md., VIII, p. 63—99. Pe baza unor ample cercetări, autoarea arată că legăturile artistice ale Moldovei cu lumea occidentală s-au făcut prin intermediul Transilvaniei dar și direct cu Italia prin Veneția, că la făurirea stilului moldovenesc au contribuit și unele împrumuturi din stilul gotic, că influența artei bizantine și italiene s-a reflectat în toate sectoarele, în arta aplicată ca și în arhitectură.
- Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare. Puncte de reper*, în R.I., 1/1975, p. 15—32. Pe baza unor noi cercetări, autorul ajunge la concluzia că, în decursul domniei sale, Ștefan cel Mare a reușit să înlăture imixtiunea străină în viața internă a Moldovei; să asigure independența și suveranitatea acesteia și să facă din statul ce-l conducea un factor însemnat în relațiile internaționale europene.

- Șt. Pascu, *Unirea țărilor române sub Mihai Viteazul*, în E.S., 10/1975, p. 35—41.
Alcătuît cu prilejul aniversării a 375 ani de la unirea politică a celor trei țări române, articolul este o sinteză a vieții și activității marelui domn român.
- A. Pippidi, *Phanar, Phanariotes, Phanariotisme*, în R.E.S.E.E., 2/1975, p. 231—239.
Autorul face o analiză istorică menită să explice dimensiunile și sensul pe care l-au avut acești trei termeni în conștiința contemporanilor din sec. XVIII și la începutul sec. XIX.
- R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie au commencement du Moyen Âge*, în R.R.H., 2/1975, p. 291—314.
Pe baza rezultatelor săpăturilor arheologice executate în părțile sudice ale Transilvaniei, se stabilesc noi date privind viața statală în Țara Hașegului la începutul evului mediu (sec. XI—XIII). Studiul este însoțit de hărți și ilustrații.
- P. D. Popescu, *Basarab I*, București, Ed. militară, 1975, 142 p.
Evocarea vieții întemeietorului Țării Românești este un prilej pentru autor de a sublinia înaltele calități de comandant de oști pe care acesta le-a dovedit în lupta pentru apărarea independenței și suveranității statale.
- A. Răduțiu, L. Gyemant, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Schei*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 134 p.
Pe baza cercetărilor în arhive, autorii publică și comentează două variante în limba română a cunoscutului program de emancipare a românilor din Transilvania la sfârșitul sec. XVIII.
- Dan Simonescu, *Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729*, București, Edit. Academiei, 1975, 172 p.
Atribuită de mulți istorici literari lui Alexandru Amiros, cronica este publicată pentru prima dată cu aparat critic, într-o ediție precedată de un studiu privind paternitatea ei și izvoarele care au stat la baza prezentei ediții.
- Constantin Șerban, *Problèmes de la centralisation de l'état dans les pays roumains au Moyen-Âge*, în N.E.H., V, p. 43—56.
Pe baza unei bogate literaturi de specialitate și a documentelor din sec. XIV—XVI, se susține că statul centralizat în țările române a fost constituit în sec. XIV, că desăvârșirea acestui proces istoric s-a continuat în tot evul mediu prin centralizarea puterii domnului sau a principelui și că statul unitar al poporului român n-a cunoscut o formă feudală, ci una burgheză abia în sec. XIX și XX.
- Șt. Ștefănescu, *Michel le Brave et la société roumaine de l'époque*, în N.E.H., V, p. 57—70.
Sintetizînd viața și activitatea politică a marelui domn al Țării Românești, care în 1600 a unit sub conducerea sa cele trei țări românești într-un singur stat pe deplin independent, autorul subliniază cauzele interne și externe care au contribuit la făurirea acestui ideal de veacuri al poporului român.
- C. Velichi, *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, în R.A., 2/1975, p. 135—143.
Pe baza unei bogate literaturi istorice românești și străine, autorul prezintă ecoul pe care l-a avut lupta antiotomană dusă de domnul Țării Românești în anii 1594—1599 în rîndul popoarelor asuprite din Imperiul otoman.

Epoca modernă

- D. Berindei, *Revoluționarii români de la 1848 și mișcarea democratică și socialistă din Europa*, în R.I., 9/1975, p. 1387—1399.
Pe baza unei bogate informații din literatura de specialitate, autorul dovedește că revoluționarii români din 1848 n-au fost izolați de procesul general european, că ideile înnoitoare ale socialismului utopic și științific au fost cunoscute de principalii conducători ai acestei revoluții și că în perioada de exil contactul dintre emigrația revoluționară și mișcarea democratică și socialistă europeană a fost foarte strânsă.
- P. Boerescu, *Jurnal de front, de la Jiu la Mărășești (1916—1917)*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1975, 119 p.
Lucrarea cu caracter memorialistic prezintă participarea autorului, fost ofițer de stat major, la campaniile armatei române din Dobrogea, Transilvania, Oltenia și Moldova.
- L. Boicu, *Considérations sur la genèse de la „question roumaine“ autant que problème international*, în R.R.H., 1/1975, p. 9—23.
Pe baza unei bogate literaturi de specialitate, autorul prezintă, în perspectivă istorică, problema emancipării naționale a poporului român în contextul relațiilor internaționale europene. Originile problemei sînt aflate în sec. XVIII iar rezolvarea ei este încheiată la mijlocul sec. XIX, odată cu constituirea Principatelor Unite, în 1859.
- C. Căzănișteanu, M. Georgescu, *Mărturii documentare (98 de ani de la cucerirea independenței de stat)*, în R.A., 2/1975, p. 128—135.
Documentele la care se referă autorii (microfilmate la Arhivele Statului din București) sînt rapoartele diplomatice ale reprezentanților Angliei, Franței și Statelor Unite ale Americii din București, care oglindesc aspecte noi privind războiul de independență din 1877—1878.
- N. Cristea, *Criza agrară din 1865, 1866 și consecințele sale social-economice*, în S.M.I.M., V, p. 101—135.
Folosind un bogat material de arhivă, autorul face o amplă analiză asupra crizei agrare din anul care a precedat abdicarea lui A. I. Cuza, prezentînd pe larg frământările și agitațiile țărănimii precum și condițiile în care a avut loc întocmirea primei legi de învoielii agricole.
- * * * *Documente privind istoria militară a poporului român*, București, Edit. militară, 1975, 446 p.
Rod al muncii unui colectiv de autori, volumul cuprinde cîteva sute de documente din anii 1882—1885, care ilustrează evoluția armatei române și politica militară promovată în acea vreme.
- * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1900—1909)*, București, Edit. politică, 1975, 1008 p.
Realizat de un colectiv larg de autori, volumul cuprinde 351 documente din arhive și publicații, care oglindesc procesul de maturizare ideologică a clasei muncitoare din România și influența pe care a avut-o asupra vieții social-politice din acea vreme.
- M. Florescu, *Pătrunderea și răspindirea ideilor socialismului utopic în România, 140 de ani de la înființarea falansterului de la Scăeni*, în R.I., 3/1975, p. 311—328.

- Autorul subliniază în lucrare influența pe care au avut-o ideile socialiștilor utopici în formarea intelectuală a unor personalități marcante din istoria modernă a României (N. Bălcescu, I. H. Rădulescu, I. Ghica); este studiată, de asemenea, pe larg, activitatea lui Teodor Diamant.
- D. Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în R.I., 7/1975, p. 1021—1040.
Pe baza unei largi documentări și a unei analize a istoriei societății românești din sec. XVIII și XIX, autorul ajunge la concluzia că națiunea română era deja constituită în 1859, când s-a format statul național român.
- B. Marinescu, *Poziția Marii Britanii față de dubla alegere a domnitorului Cuza și față de unirea politico-administrativă a Principatelor române (1859—1861)*, în S.M.I.M., V, p. 69—99.
Folosind în special documente microfilmate de la Arhivele Statului din București, autoarea prezintă evoluția oscilatorie a guvernului britanic față de înfăptuirea unirii complete a Țării Românești cu Moldova și față de intenția poporului român de a-i proclama independența față de Imperiul otoman.
- G.h. Platon, *Afirmarea suveranității României în preajma războiului din 1877—1878, mărturii din arhivele Belgiei*, în S.M.I.M., V, p. 137—188.
Autorul schițează unele aspecte ale politicii externe a României în ajunul izbucnirii războiului de independență, în anii 1874—1875, precum și poziția marilor puteri europene față de dorința poporului român pentru câștigarea independenței de stat, pe baza rapoartelor diplomatice ale consulului Belgiei la București.

Epoca contemporană

- V. Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale* București, Edit. Academiei, 1975, 260 p.
Principalele capitole ale lucrării sînt: Criza agrară interbelică pe plan internațional; premisele și condițiile desfășurării crizei agrare în România; Criza agrară din România, mersul și urmările ei. În anexă se dau XVI tabele și o bogată bibliografie.
- E. Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică (1919—1939)*, București, Edit. politică, 1975, 92 p.
Apărută în colecția „File de istorie”, lucrarea cuprinde următoarele capitole: 1. Recunoașterea pe plan internațional a statului național unitar român; 2. Activitatea diplomatică pentru menținerea statu-quo-ului teritorial; 3. Activitatea diplomatică pentru apărarea securității și integrității teritoriale; 4. Activitatea diplomatică a României în perioada eșecului politicii de securitate colectivă.
- N. Ecobescu, S. Celac, *Politica externă a României socialiste*, București, Edit. politică, 1975.
Principalele probleme dezbătute în lucrare sînt: Principiile politicii externe a României, dezvoltarea largă a relațiilor bilaterale cu toate statele lumii, activitatea României în cadrul organizațiilor internaționale, România și securitatea europeană etc.

- N. Fotino, *Activitatea României la Organizația Națiunilor Unite*, în R.I., /1975, p. 807—826.
 Autorul trece în revistă activitatea delegației române la O.N.U., în ultimele două decenii, subliniind aportul politicii externe a României în vederea instaurării unei noi ordini economice și politice internaționale, care să garanteze oricărui stat existența liberă și suverană într-un climat de pace și progres.
- * * * *În numele victoriei*, București, Edit. militară, 1975, 216 p.
 Volumul alcătuit de Rodica Tamaș cuprinde mărturiile a 24 veterani din al doilea război mondial, participanți la campania armatei române pentru eliberarea României, Ungariei și Cehoslovaciei, în lupta împotriva hitlerismului.
- P. Nichita, *6 Martie 1945*, București, Edit. politică, 67 p.
 Apărută în colecția „File de istorie”, în lucrare este evocată lupta revoluționară a maselor populare din România după 23 August 1944, pentru transpunerea în viață a programului F.N.D. privind împrăștierea țărânilor pe baze democratice.
- Lucrețiu Pătrășcanu, *Texte social-politice, 1921—1938*, București, Edit. politică, 1975, 294 p.
 Volumul cuprinde 73 de studii și cuvântări, articole de presă, pledoarii ținute la procese antimuncitorești, scrisori, care oglindesc aportul cunoscutului militant al clasei muncitoare din România în perioada dintre cele două războaie mondiale.
- M. Rusenescu, *Primele luni de activitate a guvernului Dr. Petru Groza (6 martie — 9 mai 1945). Cronologie*, în R.I., 5/1975, p. 709—732.
 Lucrarea cu caracter cronologic poate fi utilizată la clasă pentru precizarea unor date istorice din epoca respectivă.
- I. Spălățelu, A. Lupășteanu, *Correspondenții de război transmit, august 1944 — mai 1945*, București, Edit. militară, 1975, 227 p.
 Avînd caracterul unei antologii, volumul cuprinde materiale de presă care oglindesc lupta armatei române în timpul insurecției din august 1944 și al eliberării întregului teritoriu al patriei, precum și pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei de sub ocupația armatelor hitleriste și hortiste.
- D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 din România*, București, Edit. Academiei, 1975, 360 p.
 Rod al unor îndelungate cercetări, lucrarea de față prezintă, pe baza unei largi documentări, condițiile istorice în care a avut loc legiferarea și aplicarea acestei reforme, precum și urmările ei în perioada dintre cele două războaie mondiale.
- Gh. Țuțui, *Participarea României la Conferința de la Paris, în vederea încheierii tratatului de pace cu Națiunile Unite*, în R.I., 5/1975, p. 671—688.
 Pe baza materialelor din arhive, autorul examinează activitatea politică și diplomatică desfășurată de guvernul democrat popular din țara noastră (oct. 1945 — febr. 1947) pe plan extern, în special, în vederea încheierii tratatului de pace cu Națiunile Unite.
- C. Urcain, *În primele rînduri*, București, Edit. Albatros, 1975, 112 p.
 Publicat în cadrul Anului internațional al femeii, volumul cuprinde o evocare a eroismului femeilor din România în timpul celui de-al doilea război mondial, în lupta contra hitlerismului.

ISTORIA UNIVERSALĂ

Studii speciale

Epoca veche

- K. Michalowski, *Cum și-au creat grecii arta*, București, Edit. Meridiane, 1975, 230 p. Autorul face o analiză critică asupra concepției vechilor greci despre artă și asupra caracteristicilor arhitecturii grecești din epoca clasică, ajungând la concluzia că în sec. V î.e.n. arta greacă a atins apogeul și că după aceea aceasta avea să se răspândească în întregul bazin al Mării Mediterane și în Orientul apropiat. Lucrarea are o bogată ilustrație.

Epoca medie

- A. Armbruster, *Personalitatea lui Thomas Münzer*, în R.I., 8/1975, p. 1215—1222. Autorul caută să stabilească principalele trăsături caracteristice ale concepțiilor sociale ale lui Thomas Münzer, așa cum ele reies din lucrările sale cît și din activitatea sa revoluționară.
- J. Baltrusaitis, *Evul mediu fantastic*, București, Edit. Meridiane, 1975, 247 p. Pe baza cercetărilor întreprinse asupra lucrărilor de artă specifice culturii feudale, autorul caută să-și explice unele reprezentări grotești care au dominat în mentalitatea lumii medievale, ale căror origini le află în societatea care a premers-o și a cărei influență o găsește și în epoca Renașterii.
- Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Renașterea, umanismul și destinul artelor*, București, Edit. Univers, 1975, 291 p. Autoarea publică o nouă ediție asupra principalelor probleme care au dominat în cultura europeană din epoca Renașterii, acordînd o atenție deosebită umanismului, literaturii platonizante, literaturii burlești și cauzelor care au dus la decăderea acestei mari mișcări culturale.
- I. Démeny, *Thomas Münzer și războiul țărănesc german din 1525*, în R.I., 8/1975, p. 1223—1234. Alcătuiind articolul cu prilejul împlinirii a 450 ani de la moartea celui care a fost și unul din conducătorii Războiului țărănesc german, autorul arată cum marele gînditor și umanist german a încercat să aplice, în societatea în care a trăit, concepțiile sale privind comunismul utopic.
- R. Genaille, *Enciclopedia picturii flamande și olandeze*, București, Edit. Meridiane, 1975, 288 p. Lucrarea, bogat ilustrată, este un dicționar al pictorilor din Țările de Jos (sec. XVI—XX), care pe lângă datele biografice cuprinde și aprecieri asupra valorii lucrărilor lor de artă.
- D. Lihaciov, *Prerenășterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie Preaînțeleptul (sfîrșitul sec. XIV — începutul sec. XV)*, București, Edit. Meridiane, 1975, 299 p. Lucrarea, avînd o bogată ilustrație, este o sinteză de larg orizont în care sînt tratate probleme ca: starea culturală și învățămîntul din această epocă, relațiile pictorilor ruși cu Bizanțul și cu țările slave din sudul Europei, creația epică orală, literatura, arta (pictura, sculptura) și arhitectura.

- P. Philippot, *Pictura flamandă și Renașterea italiană*, București, Edit. Meridiane, 1975, 384 p.

Pe baza unor studii comparate, autorul caută să stabilească raporturile dintre pictura Renașterii italiene și cea flamandă, care în sec. XV—XVI aveau să constituie cheia de boltă a gândirii artistice europene; volumul este bogat ilustrat.

Epoca modernă

- F. Foch, *Principiile războiului, conducerea războiului*, București, Edit. militară, 1975, 232 p.

Lucrarea, aparținând uneia din marile personalități din primul război mondial, cuprinde concepțiile sale teoretice care au contribuit la dezvoltarea științei militare în secolul nostru.

- P. Cernovodeanu, *First Echos of the War of Independence and of the Early History of the United States in the Rumanian Countries*, în N.E.H., V, p. 231—240. Având la bază o bogată documentare, edită și inedită, autorul prezintă imaginea pe care a avut-o societatea românească din sec. XVIII asupra războiului de independență al Statelor Unite și a organizării și dezvoltării tînărului stat federativ de peste Ocean.

- A. Obreja, *Memoria continentelor. Călători români pe meridianele lumii*, Iași, Edit. Junimea, 1975, 197 p.

Volumul cuprinde o prezentare a celor mai remarcabile personalități românești din diferite secole care s-au încumetat să călătorească în toată lumea în scopuri științifice, începînd cu spătarul N. Milescu și încheind cu expediția română în Africa din 1970—1971.

Epoca contemporană

- P. Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1918—1939). Momente și semnificații*, București, Edit. politică, 1975, 444 p.

Pe baza unor materiale publicate dar și inedite, autorul prezintă o frescă a acțiunilor pe plan extern întreprinse de țara noastră, în înaltul for internațional, pentru menținerea păcii în lume.

- E. Bantea, M. E. Ionescu, *Ultimul conflict mondial — desfășurare și consecințe*, în R.I., 5/1975, p. 633, 646.

Alcătuit cu prilejul împlinirii a trei decenii de la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, articolul cuprinde o succintă prezentare a principalelor evenimente din perioada dintre cele două războaie mondiale, care au contribuit la izbucnirea conflagrației din 1939. Sînt expuse apoi etapele desfășurării războiului — subliniindu-se mișcarea de rezistență a popoarelor asuprite de țările fasciste, precum și consecințele multilaterale din perioada postbelică.

- C. Bușe, I. Cîrțînă, Gh. I. Ioniță, I. Seftiuc, A. Vianu, Z. Zamfir, *Istoria universală. Epoca contemporană. 1918—1939*, vol. I, București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, 300 p.

Volumul este o sinteză pusă la dispoziția profesorilor de istorie, studenților și

- elevilor, pentru o mai bună înțelegere a procesului istoric, contribuind, totodată, la educarea în spiritul internaționalismului proletar.
- I. Calafetean, *La Roumanie et le problème de la création du Bloc Balkanique au debut de la deuxième guerre mondiale*, în R.R.H., 1/1975, p. 87—110.
Pe baza unei documentări în arhive, autorul prezintă desfășurarea negocierilor diplomatice infructuoase dintre Mica Antantă, guvernul român și guvernul bulgar, în 1939, pentru crearea unui Bloc balcanic cu caracter antifascist.
- V. I. Ciuikov, *Sfârșitul Reichului hitlerist*, București, Edit. politică, 1975, 321 p.
Apărută cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra Germaniei naziste, lucrarea cuprinde amintirile unui mare comandant de arme sovietic privind desfășurarea sfârșitului celui de-al doilea război mondial în Europa (toamna anului 1944 — 2 mai 1945). În anexe se dau hărți și ilustrații.
- N. Dascălu, *Din istoricul Organizației Națiunilor Unite*, în R.I., 6/1975, p. 827—844.
Autorul arată condițiile istorice ale creării O.N.U., sarcinile care i-au revenit acestei organizații internaționale timp de trei decenii, precum și principalele probleme care mai sînt de rezolvat.
- R. Deutsch, *Conferința de la Montreux*, București, Edit. politică, 1975, 208 p.
Lucrarea cuprinde o prezentare a activității participanților la Conferința internațională din 1936, consacrată elaborării unui nou statut juridic privind navigația prin strîmtorile Bosfor și Dardanele.
- Dwight D. Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, București, Edit. politică, 1975, 592 p.
Traducere din l. engleză, lucrarea are un caracter memorialistic, autorul prezentînd amintirile sale cu privire la participarea la al doilea război mondial.
- O. Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1975, 256 p.
Pe baza materialelor publicate și a documentelor din arhivă, autorul prezintă o seamă de mărturii care oglindesc ampla mișcare de solidaritate pe plan mondial cu poporul român împotriva dictatului impus samavolnic de către Germania hitleristă și Italia fascistă.
- M. Minei, *Dosare confidențiale. 1939—1945. Din culisele celui de-al doilea război mondial*, București, Edit. militară, 1975, 288 p.
Folosind o amplă bibliografie românească și străină precum și mărturiile unor participanți la cel de al doilea război mondial, autorul prezintă aspecte mai puțin cunoscute din această perioadă.
- Gh. Zaharia, I. Cupșa, Al. Vianu, *Al doilea război mondial* (schiță istorică), București, Edit. politică, 1975, 288 p.
Elaborată pe baza cărții: „Marea conflagrație a sec. XX. Al doilea război mondial” (ed. II, București, 1974), lucrarea are următoarele capitole: 1. Spre cel de-al doilea război mondial; 2. Începuturile celui de-al doilea război mondial; 3. Extinderea războiului; 4. Cotitura în desfășurarea războiului; 5. Marile evenimente militare și politice din perioada finală a războiului; 6. Consecințele și învțămintele celui de-al doilea război mondial.
Deși cuprinde o cronologie interesantă (1918—1948), volumul nu are nici o hartă.

Rubrica studentului

METODOLOGIA ELABORĂRII LUCRĂRILOR DE LICENȚĂ

ION GH. ȘENDRULESCU și IOAN SCURTU

Elaborarea lucrării de licență constituie o latură importantă a activității de cercetare științifică, pe care fiecare absolvent al unei facultăți din cadrul universităților este obligat să o facă la încheierea studiilor. Studenții de la cursurile de zi au posibilitatea ca încă din primii ani să dobândească unele cunoștințe privind metodologia muncii de cercetare. Astfel, la cursul de introducere în științele auxiliare ale istoriei sînt abordate chestiuni referitoare la problematica muncii de cercetare științifică, utilizarea izvoarelor, a lucrărilor teoretice și de specialitate, la tehnica de elaborare a fișelor și de redactare a unei lucrări. În anii III și IV studenții adîncesc și aplică în practică aceste cunoștințe prin elaborarea unor referate în cadrul seminariilor speciale.

Nu puține sînt cazurile cînd asemenea referate, cu o problematică mai largă, pot fi transformate în lucrări de licență.

Absolvenții secției fără frecvență, prin modul actual de organizare a acestor cursuri, nu beneficiază de o îndrumare metodologică temeinică în timpul anilor de studii, nedesfășurînd activități practice în cadrul seminariilor speciale. De aceea, materialul de față se adresează în primul rînd lor, cu speranța că le va fi util în munca de elaborare a lucrărilor de licență.

Primul pas al metodologiei întocmirii unei lucrări de licență îl constituie *alegerea temei* din lista de lucrări aprobată de colectivele de catedră. În cazuri speciale, se pot aproba și subiecte propuse de candidați, dacă acestea prezintă o importanță deosebită și există pe plan local posibilități de documentare. Este de preferat ca tema să fie aleasă în funcție de preocupările mai vechi ale absolventului, * astfel încît lucrarea de licență să încununeze eforturile desfășurate pe parcursul unei perioade mai lungi de timp. De asemenea, tema să prezinte un interes deosebit pentru el, astfel încît să lucreze cu pasiune și cu plăcere. Este de la sine înțeles că alegerea unor teme din istoria universală presupune cunoașterea limbilor în care sînt scrise principalele surse de informare. De asemenea, o temă din istoria medievală impune adesea, cunoașterea paleografiei (latine, româno-chirilice, slave, turcești), în funcție de subiectul respectiv. Temele din istoria veche necesită uneori, cunoașterea rezultatelor

* Lucrarea poate fi luată încă din anul III, astfel încît termenul de „absolvent” pe care-l folosim pentru cel ce elaborează lucrarea de licență are un caracter convențional.

săpăturilor arheologice, a pieselor aflate în muzee sau expoziții, precum și a corpusurilor de inscripții, a rapoartelor de săpături etc. Este necesar ca absolventul să pornească de la convingerea că trebuie să realizeze o lucrare originală, să aducă o *contribuție proprie* la elucidarea temei alese, atât sub raportul aducerii în circuitul istoriei a unor date și informații noi, cât și al interpretării fenomenelor și faptelor respective prin prisma materialismului istoric.

După alegerea temei, absolventul trebuie să ia *legătura cu cadrul didactic* sub îndrumarea căruia va elabora lucrarea de licență. Cu acest prilej, el primește unele indicații generale privind importanța subiectului ales, modul în care ar trebui rezolvată tema, o bibliografie minimală, precum și unele indicații metodologice referitoare la întocmirea fișelor și sistemul de alcătuire a aparatului critic. Este necesar ca absolventul să ridice probleme pe care le consideră mai dificile, să ceară toate lămuririle necesare unei acțiuni de investigație cât mai largă, pentru a porni la lucru pe deplin edificat asupra sarcinilor ce-i revin.

Baza muncii de elaborare a lucrării de licență o constituie *documentarea*, care presupune un efort deosebit, desfășurat pe o perioadă lungă de timp, cu simț de răspundere, pentru a cuprinde întreaga problematică ce formează obiectul temei alese.

Pornind de la indicațiile bibliografice date de conducătorul științific, trebuie început cu *lucrările teoretice* (lucrări ale clasicilor marxism-leninismului, documente ale Partidului Comunist Român), care asigură orientarea politico-ideologică clară asupra perioadei și a temei abordate. Va continua cu *lucrări generale* privitoare la epoca respectivă, care-i vor oferi posibilitatea să aprecieze corect locul și rolul pe care evenimentul respectiv îl are în istoria țării, pentru a evita atât exagerarea, cât și diminuarea semnificației acestuia. De un real folos este studierea *lucrărilor și studiilor speciale* care se referă direct la tema de cercetat. În felul acesta, el își dă seama de stadiul la care a ajuns istoriografia în tratarea temei respective, remarcă punctele de vedere exprimate, precum și elemente insuficient cercetate sau chiar netratate. Cu acest prilej, el își va întregi lista bibliografică cu lucrările și izvoarele citate de autorii respectivi, precum și cu cele depistate în fișierele aflate la bibliotecă.

O importanță deosebită, hotărâtoare pentru valoarea lucrării, o are studierea *izvoarelor*. Se va începe cu studierea *memoriilor și lucrărilor contemporane*, care oferă numeroase elemente privind modul în care autorii lor au văzut evenimentele respective; se impune din partea cititorului un ascuțit spirit critic, deoarece ele au un puternic caracter subiectiv. Se continuă cu parcurgerea *presei*, punându-se accent pe ziarele și gazetele progresiste. Materialele studiate trebuie supuse, de asemenea, unei analize critice, știut fiind faptul că multe din organele de presă slujeau intereselor unui anumit partid sau ale unei grupări politice. *Analele și Dezbaterile parlamentare* (ale Adunării Deputaților și Senatului) constituie un izvor de preț pentru cunoașterea activității forului legislativ suprem al țării, a poziției adoptate de partidele

și oamenii politici față de principalele probleme ale țării. Absolventul trebuie să analizeze cu discernământ proiectele de legi și dezbaterile ce au avut loc, să remarce poziția de clasă a vorbitorilor, să aprecieze măsura în care legile adoptate slujeau progresului general. Un accent deosebit trebuie pus pe *documentele publicate* în diverse colecții sau reviste din țară și din străinătate, acestea având o valoare excepțională. Absolventul nu trebuie să se limiteze la documentele publicate, ci este necesar să facă investigații proprii în *arhivele centrale și locale* pentru a găsi *materiale inedite* privitoare la tema cercetată. Studiarea documentelor și materialelor de arhivă asigură lucrării de licență o bază temeinică, oferă absolventului posibilitatea de a aduce o contribuție originală la elucidarea subiectului tratat. Și în acest caz se impune o analiză critică, deoarece unele documente sînt false sau fără o valoare deosebită.

Socotim util să atragem atenția asupra necesității de a se studia *toate categoriile de izvoare* și a se reține toate informațiile referitoare la tema cercetată, de a se corobora datele culese pentru conturarea unei imagini de ansamblu corecte. Materialele studiate trebuie *interpretate în lumina învățăturii marxist-leniniste*, a aprecierilor din documentele recente ale P.C.R., pentru a se asigura redarea cît mai fidelă a adevărului istoric.

În timpul cercetării vor fi întocmite fișe. Ele reflectă materialul studiat, conțin datele și informațiile culese, aprecierile autorilor referitoare la tema respectivă. Fișele trebuie să fie cît mai consistente, iar problemele de importanță majoră vor fi copiate integral. Este recomandabil ca fișa să conțină o singură problemă, pentru a putea fi mai ușor utilizată în procesul redactării. O mare importanță o are întocmirea corectă a fișelor, astfel încît acestea să conțină toate referirile necesare alcătuirii aparatului critic („subsolului”).

Se vor indica : Pentru *lucrări și memorii* : numele și prenumele autorului, titlul exact al lucrării (de pe coperta interioară), care se subliniază, volumul, ediția, locul apariției, editura, anul, pagina. Pentru *studii* : numele și prenumele autorului, titlul studiului (subliniat), revista (între ghilimele), locul apariției, numărul, anul, pagina. Pentru *culegeri de documente* : titlul exact al colecției (subliniat), volumul, locul apariției, editura, anul, pagina. Pentru *presă* : numele și prenumele autorului, titlul articolului (subliniat), ziarul (gazeta) între ghilimele, locul apariției, anul de la apariție, anul curent (între paranteze), numărul, ziua, luna, pagina. Pentru *dezbateri parlamentare* : numele (Adunarea Deputaților sau Senat) între ghilimele, numărul, ziua, luna, anul de desfășurare a ședinței, pagina. Pentru *arhive* : arhiva, fondul, numărul dosarului, anul, fila. * Fără indicarea corectă a acestor date fișa este practic inutilizabilă.

* De exemplu :

- Herodot, *Istoriei*, vol. I, București, Editura științifică, 1965, p. 159.
- Mihaile Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, Editura științifică, 1969, p. 227.
- Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, Bucurști, Editura științifică, 1974, p. 85.

În perioada de documentare, absolventul trebuie să țină o legătură strânsă cu conducătorul științific, informându-l asupra stadiului în care se află cu cercetarea, a dificultăților întâmpinate, să solicite sprijinul în clarificarea unor probleme ce s-au ivit pe parcurs.

După încheierea documentării va *definitiva planul inițial* al lucrării. Planul va începe cu un capitol introductiv privind istoriografia și izvoarele problemei, după care urmează tratarea temei propriu-zise.

Se va avea în vedere ponderea fiecărei probleme, în funcție de importanța ei, pentru a se asigura lucrării o arhitectonică corectă, echilibrată.

După aprobarea planului de către conducătorul științific, se trece la *redactarea lucrării*. În funcție de acest plan se selecționează fișele pe probleme, în scopul ușurării muncii. Se va acorda o atenție sporită fișelor care conțin cele mai multe informații referitoare la problematica fiecărui capitol. Această acțiune va facilita redactarea capitolului introductiv, în care se va sublinia importanța temei, vor fi făcute aprecieri critice asupra principalelor lucrări și izvoare, se va înfățișa stadiul la care a ajuns cercetarea în domeniul respectiv, se va arăta baza documentară și contribuția pe care absolventul își propune să o aducă la elucidarea unor aspecte ale temei.

Urmează tratarea succesivă a capitolelor lucrării în conformitate cu planul aprobat. În atenția absolventului trebuie să stea permanent grija pentru respectarea adevărului istoric, pentru interpretarea faptelor în lumina învățăturii marxist-leniniste. Să ne amintim cuvintele tovarășului Nicolae Ceaușescu: „Interpretarea științifică, obiectivă a evenimentelor social-politice în toată complexitatea lor poate fi făcută numai în lumina materialismului dialectic și istoric, cea mai înaintată concepție despre lume și viață. Pe această bază putem aprecia în mod just drumul lung și greu străbătut de forțele revoluționare și progresiste ale poporului, evoluția clasei muncitoare de la naș-

- Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, Editura științifică, 1973, p. 127.
- I. G. Duca, *Portrete și amintiri*, ediția a II-a, București, Editura „Cartea Românească”, 1932, p. 85.
- Ema Nastovici, *Războiul național revoluționar al poporului spaniol (1936—1939)*, în „Studii și articole de istorie”, vol. XXV, București, 1947, p. 33.
- M. C. Stănescu și N. Popescu, *Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a*, în „Anale de istorie”, București, nr. 5/1975, p. 49.
- *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României)*, II, De la anul 300 pînă la anul 1000, publicate de: Gheorghe Ștefan, Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, Editura Academiei, 1970, p. 169.
- *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921 — august 1924)*, București, Editura politică, 1970, p. 176.
- O. Goga, *O limpezire*, în „Țara noastră”, București, III (1922), nr. 8, din 3 decembrie, p. 1.
- „Dezbaterile Senatului”, nr. 20, ședința din 29 ianuarie, 1923, p. 197.
- Arhivele Statului Bacău, fond Prefectura județului Bacău, dosar nr. 2/1922, fila. 32.

tere și pînă la transformarea ei în clasă conducătoare a societății, în principala forță a națiunii socialiste, glorioasa istorie a Partidului Comunist Român".¹

Absolventul trebuie să abordeze în adîncime toate aspectele problemelor ce formează obiectul lucrării, să reliefeze conexiunea lor, importanța fiecărui element în parte, punînd accent pe acelea care asigură esența întregii teme.

În încheiere, candidatul va prezenta, pe scurt, concluziile la care a ajuns, insistînd asupra elementelor noi, originale, aduse de lucrarea sa de licență.

O problemă dificilă, pe care mulți absolvenți nu o tratează la întregă ei valoare, este aceea a felului în care se fac trimiterile. De aceea, subliniem că se cere stricta probitate științifică, trimiterile se fac nu numai la citate, ci și la ideile și datele luate din materialele studiate.

Aparatul critic arată dacă absolventul și-a însușit sau nu tehnica de cercetare, dovedește maturitatea sa științifică. De aceea, el trebuie întocmit cu cea mai mare atenție. Asupra așezării aparatului critic opiniile sînt împărțite: unii susțin ca el să fie plasat în josul fiecărei pagini, iar alții, la sfîrșitul fiecărui capitol, sau chiar al lucrării. Noi optăm pentru prima variantă, deoarece este mai ușor de urmărit, iar eventualele greșeli pot fi mai lesne corectate.

Primele trimiteri trebuie să cuprindă toate elementele menționate la întocmirea fișelor. La următoarele intervin unele prescurtări, care trebuie bine reținute. Astfel, atunci cînd următoarea trimitere se face la același autor și aceeași lucrare, se folosește *Ibidem*. Acest cuvînt (care înseamnă *tot acolo*) se folosește și în cazul în care următoarea trimitere este dintr-o culegere de documente, din presă, dezbateri parlamentare, arhive, el suplinind părțile care se repetă.*

Dacă referirea se face la același autor, dar la o altă lucrare a sa, numele autorului se înlocuiește cu *idem*.** Dacă un autor a fost citat cu o

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 6.

* De exemplu :

1. Dr. N. Lupu, *Pentru amnistie*, în „Aurora”, II (1922), nr. 570 din 7 mai, p. 1.
2. *Ibidem*.

sau :

1. „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 12, ședința din 8 decembrie 1920, p. 820.
2. *Ibidem*, nr. 14, ședința din 10 decembrie 1920, p. 940.

sau :

1. Arhivele Statului Piatra Neamț, fond. Prefectura județului Neamț, dosar 15/1923, fila 17.
2. *Ibidem*, dos. 18/1927, f. 1.

** De exemplu :

N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 180.

Idem, *O viață de om așa cum a fost*, București, Editura Minerva, 1972, p. 105.

lucrare, după care s-a intercalat o altă referire, la următoarea trimitere se va indica numai numele autorului, iar titlul lucrării va fi înlocuit cu *op. cit.* (opera citată. *** Dacă un articol sau studiu a mai fost citat, ziarul sau revista respectivă se va înlocui cu *loc. cit.* (locul citat). ****

Dacă referitor la aceeași problemă există mai multe informații, se va scrie *vezi* sau *cf.* (confer=compară), după care sînt trecute lucrările, studiile sau izvoarele folosite, cu toate datele respective. ***** Atunci cînd se întreprinde un citat sau o informație luată dintr-un studiu, lucrare sau izvor pe care candidatul nu le-a consultat, va face mențiunea *apud* (după), indicînd lucrarea în care a găsit citatul sau informația respectivă. *****

Menționăm că acest sistem de trimiteri nu este utilizat de către toți cercetătorii și nici de către toate revistele sau editurile. Acest fapt nu trebuie să deruteze pe absolvenți. Sistemul recomandat de noi este folosit în special de „Revista de istorie” și de Editura Academiei. El are avantajul de a fi cel mai complet și ca atare poate fi cu ușurință adaptat specificului oricărei reviste sau edituri.

De asemenea, pentru economia de spațiu se recurge la prescurtări; unele dintre ele sînt unanim acceptate și înțelese, altele au nevoie de indicații

*** De exemplu :

1. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 170.
2. Arhivele statului Buzău, fond Prefectura udeșului Buzău, dosar 13/1929, fișă 2.
3. N. Iorga, *op. cit.*, p. 192.

**** De exemplu :

1. Dr. N. Lupu, *Pentru amnistie*, în „Aurora” 11 (1922), nr. 570 din 7 mai, p. 1.
 2. „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 12, ședința din 8 decembrie 1920, p. 820.
- Dr. N. Lupu, *Pentru amnistie, loc. cit.*,

sau :

1. Paul Cernovodeanu, *Transilvania și războiul de 30 de ani*, în „Studii și articole de istorie”, XXI (1973), p. 18.
2. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X., București, 1939, p. 8.
3. Paul Cernovodeanu, *Transilvania și războiul de 30 de ani, loc. cit.*, p. 16.

***** De exemplu :

Vezi: Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», Iași, IX (1972); Mircea T. Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1974.

***** De exemplu :

Doctor Petru Groza declara : „Vrem să dăm poporului român chezașia unei dezvoltări bazate pe dreapta participare a maselor la bucuriile și îndatoririle vieții, vrem să stîrpiam privilegiile provocatoare, vrem să deschidem uriașul rezervor al energiei naționale și să asigurăm libera circulație a valorilor reale care stau strivite sub nedrepte așezări sociale”¹.

¹ Dr. Petru Groza, *Reconstrucția României*, Tip. „Viața Literară”, p. 59—60, apud Eufrosina Popescu, *Proclamarea Republicii Populare Române și semnificația istorică a acestui eveniment*, în „Studii și articole de istorie”, București, XXI (1973), p. 42.

speciale (care pot fi date la începutul lucrării sau în text, atunci când se folosesc prima dată). * Esențial este să existe consecvență în folosirea prescurtărilor, pentru a asigura — și din acest punct de vedere — unitatea lucrării.¹

În cazul când se simte nevoia unei explicații, absolventul va introduce în text, la locul respectiv, un asteris (*), detaliile fiind trecute în „subsol“.

Este bine ca lucrările de licență să fie însoțite de materiale ilustrative și de *anexe* (documente foarte importante, hărți, scheme, tabele), care să fie sugestive și direct legate de tema abordată. Acestea sporesc valoarea lucrării și dovedesc spiritul de exigență al absolventului.

Lucrarea se încheie cu lista bibliografică; ea va cuprinde lucrările și izvoarele studiate de absolvent. Asupra modului de întocmire a acesteia există multe controverse: unii susțin așezarea tuturor lucrărilor și izvoarelor în ordinea alfabetică a numelui autorilor, iar în lipsa acestora a primei litere a titlului; alții propun respectarea acestui principiu, cu excepția lucrărilor classicilor marxism-leninismului, care trebuie așezate în fruntea listei. Sînt cercetători care folosesc ordinea cronologică a apariției lucrărilor sau izvoarelor. Noi optăm pentru o departajare valorică, astfel încît să se evidențieze cu claritate baza documentară a lucrării.

De altfel, acest sistem este și cel mai largă răspîndit. Pe primul plan sînt trecute lucrările classicilor marxism-leninismului, după care urmează: arhive, culegeri de documente, periodice (dezbateri parlamentare, presă), lucrări, toate așezate în ordinea alfabetică.

Sumarul (sau cuprinsul), care este de fapt planul, se pune fie la începutul, fie la sfîrșitul lucrării de licență.

După redactarea în primă formă urmează *finisarea lucrării*; cu această ocazie se face un control riguros al datelor, numelor de persoane și localități, a trimitterilor.

O atenție deosebită se va acorda stilului în care lucrarea este redactată; acesta trebuie să fie clar, sobru, frazele să aibă o înlănțuire logică. Se impune o deplină concordanță între conținut și formă, astfel încît ideile esențiale să fie reținute cu ușurință, iar lucrarea să se citească cu plăcere.

* De exemplu:

„Dezbaterile Adunării Deputaților” (în continuare se va cita: „D.A.D.”) nr. 117, ședința din 13 iunie 1921, p. 2962.

Iată unele prescurtări: arh. = arhiva; fond. = fondul; dos. = dosar; f. = fila; edit. = editura; ed. = ediția; vol. = volumul; p. = pagina; nr. = numărul.

În mod curent pentru ziarele și revistele apărute în București nu se mai dă locul de apariție.

¹ Vezi N. Adăniloae, *Tehnica elaborării unei lucrări științifice de istorie*, în „Studii și articole de istorie”, XXI (1973); Vasile Maciu, *Metoda de cercetare în istorie*, în „Forum”, nr. 2/1970.

Ultima operațiune este *colaționarea* textului bătut la mașină, în vederea corectării eventualelor greșeli ce s-au strecurat (care, în nici un caz, nu pot fi puse pe seama dactilografei).

După ce lucrarea a fost legată, se predă oficial, odată cu cererea de înscriere pentru susținerea examenului de licență, „ultimul act“ din viața de student.

Lucrarea de licență este „cartea de vizită“ a fiecărui absolvent, sinteza superioară a tot ce a învățat în timpul facultății, expresia maturității sale științifice. Experiența dobândită cu acest prilej trebuie valorificată în activitatea viitoare prin publicarea de studii și lucrări științifice proprii.

/

Rubrica învățătorului

METODICA DESFĂȘURĂRII LECȚIILOR CU CONȚINUT ISTORIC LA CLASA A III-A

ALEXANDRINA BORA

Prin informațiile și valorile culturale care li se transmit, elevii claselor primare au posibilitatea să cunoască cele mai importante fapte și fenomene istorice din viața poporului, să înțeleagă semnificația lor social-politică și să le interpreteze în lumina concepției materialismului istoric, bineînțeles pe măsura și la nivelul posibilităților lor cognitive.

Este știut că la clasa a III-a, predarea cunoștințelor de istorie se realizează prin lecțiile de citire a textelor cu conținut istoric, în cadrul cărora elevii sînt familiarizați cu unele din cele mai importante reprezentări și noțiuni istorice cu privire la cronologie, la dezvoltarea economică, la organizarea socială și viața politică.

În strînsă legătură cu aceste reprezentări și noțiuni, elevii sînt conduși spre înțelegerea interdependenței fenomenelor ce au loc în societate precum și a cauzelor care au determinat un fenomen sau altul. De exemplu, în cadrul lecției li se explică elevilor cauzele care au determinat răscoalele țărănești din 1784 și 1907 (răscoalele despre care învață elevii din clasa a III-a) dar și evoluția și urmările acestor răscoale. Pe de altă parte, cunoștințele de istorie însușite de elevi în clasa a III-a au o valoare educativă remarcabilă, de aceea, în lecții se va face apel nu numai la înțelegerea lor dar se va urmări ca ei să trăiască eroismul poporului nostru în lupta pentru eliberarea națională și socială, precum și avîntul tuturor oamenilor muncii din patria noastră, indiferent de naționalitate, în activitatea ce o desfășoară sub conducerea Partidului Comunist Român pentru făurirea României socialiste multilateral dezvoltate. Iată de ce în predarea cunoștințelor de istorie, e necesar ca învățătorul să depună multă pasiune pentru a declanșa profunde sentimente de dragoste față de patrie, partid și popor, căci dacă unele date, fapte sau noțiuni pot fi uitate, semnificația acestora poate să rămînă întipărită pentru totdeauna în sufletul și mintea copiilor.

Avînd în vedere că în această clasă, elevii fac cunoștință numai cu unele momente din istoria patriei, dar în același timp cu cele mai importante și cele mai reprezentative pentru a defini unele calități ale poporului nostru, cum sînt: vitejia, curajul, istețimea, spiritul de sacrificiu, hotărîrea, funcția educativ-emoțională a cunoștințelor de istorie este prioritară.

Prin urmare, este firesc ca problemele metodologice privind predarea cunoștințelor de istorie la această clasă să preocupe într-o măsură mai mare pe învățător și să le abordeze în așa fel, încât acestea să angajeze în mod cât mai activ pe elevi, să le solicite, prin diferite forme de activitate și dialog, gândirea, interesul, imaginația, să le trezească sentimente și emoții, contribuind astfel în mod sporit la educarea patriotică a elevilor.

Ținând seama de faptul că la clasa a III-a, ca și la clasa a II-a de fapt, textele cu conținut istoric sînt presărate printre celelalte texte din manualul de citire, fără să formeze un curs sistematic de predare a cunoștințelor de istorie, activitatea de pregătire a elevilor pentru înțelegerea textului capătă o importanță mai mare decît pentru celelalte texte din manual.

Importanța acestei etape derivă din faptul că în clasa a III-a se prezintă elevilor numai unele evenimente din istoria patriei, deși textele respectă ordinea cronologică a desfășurării lor, între ele nu există o legătură continuă de la o lecție la alta cum există într-un curs organizat de predare a istoriei. De aceea, în cadrul etapei pregătitoare e necesar să se reîmprospăteze cunoștințele anterioare pe care se sprijină înțelegerea textului citit. Astfel, se reamintesc cunoștințele de istorie predate într-o lecție de citire mai veche, chiar în anul precedent. De exemplu, înainte de desfășurarea lecției „Dacii nemuritori“ se reamintesc cunoștințele desprinse din textul „Dacii“, învățat în clasa a II-a; pentru predarea poeziei „Mircea cel Bătrîn și Baiazid“, de Mihai Eminescu, se reactualizează cunoștințele din legenda „Condeiele lui Vodă“, citită tot în clasa a II-a, după cum în vederea înțelegerii textului „Un ostaș de-al lui Țepeș“ discuțiile pregătitoare au ca bază poezia lui Mihai Eminescu „Mircea cel Bătrîn și Baiazid“, învățată anterior.

În alte cazuri, punctul de plecare al activității pregătitoare îl pot constitui unele filme vizionate în colectiv cu elevii. Astfel, înainte de citirea textului „Lupta de la Podul-Înalt“ se orientează atenția elevilor spre partea a doua a filmului „Ștefan cel Mare“, după cum pregătirea înțelegerii textului „23 August, ziua eliberării patriei“, se poate axa pe discuții legate de filmul „Pe aici nu se trece!“ Alături de baza discuțiilor pregătitoare o formează un tablou sau un portret. Așa se poate proceda la predarea poeziei „Cîntec lui Avram Iancu“, cînd se analizează portretul său, ori la textul „Răscoala din 1907“ cînd se observă și se discută tabloul lui Octav Băncilă „1907“. În cazul altor texte, activitatea pregătitoare se poate baza pe o vizită sau o excursie la un monument sau loc istoric.

Sînt însă texte pentru care elevii nu au nici un fond apercceptiv, care nu se pot lega de textele citite anterior. Așa sînt textele „Flora, Cloșca și Crișan“, „Atunci, în februarie“. În cazul acesta, învățătorul face el o prezentare sumară a evenimentului la care se referă textul de citire, fără însă a micșora interesul elevilor pentru citirea lui. Indiferent de calea prin care se realizează această activitate pregătitoare, ea trebuie să ușureze înțelegerea cunoștințelor noi prin actualizarea unor anumite cunoștințe anterioare, prin explicarea unor cuvinte sau expresii necunoscute care apar în textul ce ur-

mează a fi predat, prin stabilirea momentului istoric când a avut loc evenimentul înfățișat în text și în măsura accesibilității, prin prezentarea unor condiții social-economice în care s-a desfășurat evenimentul respectiv.

E necesar să se rețină însă, că trebuie reactualizate numai acele cunoștințe care pot constitui puncte de plecare în înțelegerea noilor cunoștințe, care permit să se stabilească legătura între diferitele evenimente îndepărtate în timp. Discuțiile purtate în cadrul acestei activități mai contribuie și la crearea unei atmosfere adecvate înțelegerii faptelor istorice prin transpunerea elevilor într-un mediu îndepărtat, precum și la stimularea interesului lor pentru evenimentele noi studiate.

Metoda clasică folosită în predarea textelor cu conținut istoric este „citirea explicativă“, una din metodele cu ajutorul căreia învățătorul îi deprinde pe elevi cum să folosească manualul în mod independent. Fără a pierde din vedere scopul principal urmărit prin această metodă: citirea textului și explicarea lui, uneori e necesar ca în cadrul aceleiași lecții să se realizeze îmbinarea ei cu alte metode cum sînt povestirea, conversația, metoda comparativă cît și alte procedee, ca de exemplu observarea tablourilor istorice și a unor obiecte istorice (arme, vase, monezi), folosirea hărții și a tablei, folosirea mijloacelor audio-vizuale, urmînd ca pe parcurs să se sporească ponderea acelor forme de activitate la care elevii participă mai activ și mai conștient pentru însușirea cunoștințelor de istorie, care contribuie mai bine la înțelegerea textului citit.

Valoarea emotiv-educativă a textelor cu conținut istoric poate fi sporită mult pe calea folosirii povestirii, care oferă în măsură mai mare posibilitatea de a dezvălui acele laturi ale conținutului care au o rezonanță mai puternică în sufletul copiilor. Povestirea poate fi folosită în locul citirii model. Resursele emoționale ale povestirii față de citirea model cresc însă numai atunci cînd povestirea este vie, emoționantă, atrăgătoare, caldă, expresivă. Numai o astfel de povestire reține atenția elevilor și le mobilizează eforturile de a se concentra mai intens pe tot parcursul ei. La aceasta mai contribuie mimica feței învățătorului, gesturile lui care atrag ca un magnet privirile elevilor și de care învățătorul se poate folosi cu mai multă lejeritate la povestire decît la citire, nemaifiind preocupat de manual.

Povestirea mai prezintă și avantajul că oferă posibilitatea de a se explica și unele cuvinte sau noțiuni mai grele pe care elevii le întîlnesc în text. De exemplu, predînd textul „Horea, Cloșca și Crișan“, învățătorul poate explica în cadrul povestirii cuvintele: robi ai pămîntului, robi ai aurului, promisiuni, răsculați, asupritori, cuvinte care, alături de noțiunile: nobili, iobagi, răscoală, explicate în cadrul activității pregătitoare, formează însăși esența textului. Explicarea acestor cuvinte pe parcursul povestirii înseamnă a ajuta pe elevi să înțeleagă mai ușor cauzele răscoalei respective cît și dependența dintre cauze, desfășurare și urmări. La fel, trebuie procedat și în cazul lecturii „Luarea Griviței“ după Mihail Sadoveanu. Explicarea cuvintelor: dorobanți, asalt vijelios, parapet, stindard, pe lîngă faptul că ușurează înțelegerea

textului, mai ajută și la crearea unei atmosfere specifice evenimentului istoric prezentat.

Dacă în timpul povestirii se folosesc tablouri, portrete, albume, dacă se folosește harta, povestirea capătă un caracter mai viu iar pentru copii ea devine și mai interesantă și mai captivantă. Iată de ce e necesar ca povestirea să-și găsească un loc mai larg decât pînă acum în predarea textelor cu conținut istoric.

Uneori însă, cînd conținutul acestor texte nu prezintă dificultăți nici din punct de vedere stilistic și nici din punct de vedere al înțelegerii evenimentului prezentat, cum sînt textele „Războaiele lui Traian și Decebal“, „Fiul și mama“, citirea model sau povestirea pot fi înlocuite cu citirea în gînd a textului de către elevi. O astfel de citire trebuie neapărat însoțită însă și de cîteva întrebări pentru a verifica în ce măsură elevii au pătruns sensul celor citite.

Ele se dau ca sarcini de urmărit pe parcursul citirii, imediat după ce elevii sînt anunțați că vor citi textul respectiv în gînd. Întrebările care nu trebuie să fie mai multe de două sau trei se scriu pe tablă, se citesc de către un elev, după care se trece la citirea textului. Iată întrebările puse în legătură cu citirea textului „Războaiele lui Traian și Decebal“ : De ce romanii au hotărît să cucerească Dacia ? Ai cui urmași sîntem noi, poporul român ? Iată și întrebările puse elevilor ca sarcini de urmărit în timpul citirii textului „Fiul și mama“ : Ce a găsit Cuza-vodă pe genunchiul ofițerului adormit ? Ce scria mama băiatului său ? De ce Cuza-vodă a pus o sută de napoleoni de aur în buzunarul ofițerului adormit ? Aceste întrebări obligă pe elevi să citească textul cu mai mult spirit de răspundere, ceea ce contribuie la conștientizarea citirii.

Cele trei forme de activitate : *citirea model*, *povestirea*, *citirea în gînd*, cu ajutorul cărora elevii iau cunoștința de conținutul textului, trebuie să alterneze între ele. Alegerea uneia sau alteia trebuie să se facă ținînd seama de cunoștințele anterioare pe care le posedă elevii în legătură cu evenimentul prezentat în text, de forma în care este scris textul cît și de conținutul lui, de încărcătura emoțională a acestuia. Altfel, pentru ca elevii să capete mai multă independență în formarea deprinderilor de citire, de obicei, se renunță la citirea model la începutul lecției, ea făcîndu-se numai atunci cînd textul necesită o citire expresivă, cum sînt textele „Mircea cel Bătrîn și Baiazid“, „Un ostaș de-al lui Țepeș“, sau poezia populară „Cîntecul lui Mihai Viteazul“.

Următoarea etapă o constituie citirea și analiza textului pe fragmente în vederea elaborării planului de idei și pentru care se procedează la fel ca și pentru celelalte texte de citire din manualul de citire de la clasa a III-a, adică : citirea fragmentelor de către elevi, explicarea cuvîntelor sau expresiilor necunoscute (cele care nu s-au explicat în cadrul activității pregătitoare sau în cadrul povestirii, sau alte cuvinte indicate de elevi), povestirea fragmentelor, după care se poartă discuții în vederea formulării ideilor principale.

O particularitate a planului de idei al textelor cu conținut istoric o constituie faptul că el trebuie să conțină datele cronologice, numele persona-

lităților și al localităților ce apar în text. Iată spre exemplificare, planul de idei al textului „Horea, Cloșca și Crișan“ :

1. În anul 1784, viața țăranilor iobagi din Munții Apuseni devenise foarte grea.

2. Din partea împăratului de la Viena se alegeau doar cu promisiuni.

3. Conduși de Horea, Cloșca și Crișan, țăranii iobagi pornesc la luptă împotriva nobililor.

4. Nobilii prind pe conducătorii rășcoalei și îi supun la chinuri grele. sau planul bucății : „23 August, ziua eliberării patriei“ :

1. În fiecare an, la 23 August, poporul nostru sărbătorește ziua eliberării patriei.

2. Bucuria vieții de azi își are începutul în focul marilor lupte de la 23 August 1944.

3. În fiecare an, în această zi, copiii patriei își iau angajamentul de a învăța și de a se comporta cât mai bine.

4. Pentru viața nouă pe care o trăim cu toții, mulțumim din inimă Partidului Comunist Român.

În vederea elaborării planului de idei se pot folosi mai multe procedee. În clasa a III-a se poate pune un accent mai mare pe munca independentă folosită în acest scop. Astfel, după citirea și analiza fragmentelor, se cere elevilor să formuleze singuri ideile principale. Ex. : „Monumentul de la Putna“, „Fiul și mama“, „Visul împlinit“. Alteori, se dau ideile principale și li se cere ca ținând seama de ele să delimiteze fragmentele. Exemple : „Un ostaș de-al lui Țepeș“, „Lupta de la Podul-Înalt“, „Domnul Tudor“.

În această activitate se poate folosi însă și munca pe grupe. În acest scop se împarte clasa în atâtea grupe în câte fragmente a fost delimitat textul /3—4/grupe/ și fiecărei grupe i se dă ca sarcină să formuleze ideea principală din câte un fragment. Se trece apoi la alcătuirea planului în întregime. Pentru aceasta, grupele citesc ideile formulate în ordinea fragmentelor. Fiecare idee e supusă discuției întregii clase, se definitivează și se scrie pe tablă. În felul acesta, munca pentru elaborarea planului devine mai variată, mai antrenantă și mai plăcută pentru elevi.

Se trece apoi la exerciții în vederea realizării citirii corecte și expresive a textului. În acest scop se folosește citirea integrală a textului, citirea selectivă cât și citirea pe roluri, o formă a citirii deosebit de gustată de către elevi. Se poate citi pe roluri fie tot textul /„Mircea cel Bătrîn și Baiazid“, „Un ostaș de-al lui Țepeș“ ? „În anul 1907“/, fie numai fragmentele în care intervine dialogul /„Monumentul de la Putna“, „Domnul Tudor“/.

După aceste exerciții de citire se poate realiza citirea model dacă nu s-a făcut la începutul lecției și dacă exercițiile de citire amintite arată necesitatea ei.

O deosebită importanță prezintă pentru învățător discuțiile cu caracter generalizator, care încheie de fapt predarea unui text. Modul în care elevii se antrenează la aceste discuții și calitatea răspunsurilor date de ei sînt dovezi ale înțelegerii și însușirii noțiunilor, faptelor și cunoștințelor istorice predate

prin lecția respectivă. În cadrul acestor discuții, învățătorul trebuie să urmărească în primul rând dacă elevii și-au însușit noțiunile istorice care au intervenit în predarea evenimentului, apoi cauzele care l-au determinat, urmările și însemnătatea lui. Astfel, prin discuțiile purtate în încheierea lecției în care s-a predat textul „Atunci, în februarie“, trebuie să se verifice mai întâi înțelegerea noțiunii de grevă și numai după aceea să se treacă la recapitularea celorlalte cunoștințe în legătură cu eroicele lupte duse de muncitorii în februarie 1933. Alteori, în cadrul acestor discuții se poate face compararea unor evenimente istorice, de exemplu răscoala țăranilor din 1907 cu răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, sau reprimarea sângeroasă a muncitorilor în 1933 cu reprimarea sângeroasă a țăranilor în 1907.

Un loc deosebit de important în predarea textelor cu conținut istoric îl ocupă folosirea hărților, a tablourilor, a diafilmelor și diapozitivelor, a discurilor. La toate lecțiile în care se predau astfel de texte, harta patriei trebuie să se găsească în fața elevilor, de la începutul pînă la sfîrșitul orei. Pe hartă trebuie localizate toate denumirile geografice ce intervin în textul respectiv, trebuie refăcut cu ajutorul stegulețelor drumul parcurs de anumite oști, de exemplu, drumul pe care l-a parcurs Tudor Vladimirescu în fruntea pandurilor săi, în martie 1821, pornind din Cîmpia Padeșului pînă la București, trebuie fixate pe hartă locurile bătăliilor purtate de strămoșii noștri. Folosirea hărții cu ajutorul stegulețelor sau altor semne corespunzătoare dă lecției un caracter mai concret, mai palpabil și mai dinamic, mărește interesul elevilor pentru lecție, îndemnîndu-i la o cercetare mai amănunțită a hărții patriei.

Tablourile pot fi prezentate în orice moment al lecției. Alegerea momentului prezentării lor depinde de conținutul textului și de scopul propus a se realiza prin prezentarea lui. Tabloul trebuie să completeze evenimentul prezentat sau o parte din desfășurarea lui și alături de cuvîntul învățătorului sau de textul citit să ajute pe elevi ca să-și formeze reprezentări și noțiuni istorice mai clare și mai precise. De exemplu, tabloul „Hora Unirii la Craiova“ al lui Theodor Aman, prezentat imediat după ce s-a vorbit elevilor despre „Unirea Moldovei cu Țara Românească“ și despre entuziasmul și bucuria ce a cuprins atunci întreg poporul, are ca scop concretizarea bucuriei poporului în hori încinse pe întreg cuprinsul țării, dar în același timp și un rol pregătitor în vederea citirii poeziei „Hora Unirii“ de Vasile Alecsandri, ce urmează să se predea în ora aceea. Numai o unitate organică între lecție și tablou dă valoare prezentării lui.

Aceleași indicații metodice se impun și pentru prezentarea diafilmelor și a diapozitivelor. Spre deosebire de tablouri, diafilmele și diapozitivele prezintă avantajul că ele pot oferi mai multe aspecte ale aceluiași eveniment istoric, contribuind astfel la o înțelegere mai deplină a lui. De exemplu, pentru textul „Domnul Tudor“ se pot folosi trei diapozitive care pot completa foarte bine textul respectiv și care coresund fragmentelor al doilea și al treilea. Aceste diapozitive sînt: „Portretul lui Tudor Vladimirescu“, „Pandurii săi trecînd Oltul“ și „Tudor Vladimirescu în mijlocul taberei de la Cotroceni“,

din setul cu tema „Istoria României“. Dar pentru că prezentarea lor paralelă cu textul citit comportă o pregătire specială care conturbă firul lecției, e bine ca toate cele trei diapozitive să se prezinte odată, în cadrul discuțiilor de încheiere.

În ce privește diafilmele, ca de altfel și tablourile și diapozitivele, trebuie selectate cu mare grijă și numai în măsura în care ele sînt accesibile elevilor din clasa a III-a să se folosească la lecție. Observația are în vedere în primul rînd diafilmele care de cele mai multe ori sînt concepute pentru clase mai mari și de aceea conținutul lor e mai complex, depășind nivelul de înțelegere al elevilor din această clasă. E bine să se rețină faptul că nici un tablou, diafilm sau diapozitiv nu se comentează direct de către învățător. Comentarea trebuie să se facă de către elevi, conduși însă de către învățător, care intervine cu precizări, cu completări.

Pentru crearea unei stări de entuziasm, de avînt patriotic, e bine ca predarea unor texte să se încheie cu audierea unor cîntece cu caracter patriotic adecvate momentului istoric despre care au învățat. De exemplu, la sfîrșitul lecției în care s-a predat textul „Visul împlinit“, elevii pot asculta sau pot cînta cîntecele „Pe-al nostru steag e scris unire“ și „Hora Unirii“, după cum la sfîrșitul lecției în care se predă poezia „Cîntec lui Avram Iancu“ pot audia „Marșul lui Iancu“. Folosirea hărților, a tablourilor, a diafilmelor și a diapozitivelor, a discurilor cu cîntece patriotice sporește eficiența lecțiilor, făcîndu-le mai accesibile.

Se observă deci, că predarea textelor cu conținut istoric comportă unele particularități de care învățătorul trebuie să țină seama. Aceste texte, ca și alte texte de citire, se pot preda fie într-o oră, fie în două ore consecutive. Planificarea lor într-o oră sau două depinde de volumul textului cît și de gradul de dificultate al conținutului. Se pot planifica în două ore următoarele texte: „Dacii nemuritori“, „Mircea cel Bătrîn și Baiazid“, „Horea, Cloșca și Crișan“, „Domnul Tudor“, „Atunci, în februarie“, „În anul 1907“.

E necesar să se rețină că aceste texte se planifică în două ore numai din punct de vedere metodic și în nici un caz nu se împarte textul în două părți. Astfel, în prima oră are loc activitatea pregătitoare, citirea model sau povestirea, citirea pe fragmente și explicarea cuvintelor neînțelese, urmînd ca în ora a doua să se treacă la activitatea în vederea elaborării planului de idei.

Pentru concretizarea modului în care se desfășoară o lecție de citire cu conținut istoric se dă ca exemplu următorul plan:

Subiectul lecției: „Luarea Griviței“ după Mihail Sadoveanu.

Scopul lecției: Transmiterea unor cunoștințe despre războiul pentru independența țării; consolidarea deprinderilor de citire și de reproducere a unui text cu conținut istoric; cultivarea sentimentului de dragoste față de trecutul glorios al poporului nostru, față de virtuțile sale ostășești.

Metode: conversația, povestirea, citirea explicativă.

Material didactic: Harta Republicii Socialiste România, figura unui doboranț și portretul maiorului Soțu /din manualul de istorie pentru clasa

a IV-a/, trei, diapozitive ce reprezintă asaltul Griviței, căderea Plevnei și predarea turcilor, discul cu cîntecul „Pui de lei“,

Desfășurarea lecției

Organizarea clasei pentru lecție. După ocuparea locurilor în bănci, elevii își pregătesc cele necesare pentru lecție : manualele de citire, caietele de notițe și creioanele. Se restabilește apoi ordinea necesară începerii lecției.

Verificarea lecției precedente. Elevii au avut ca temă pentru acasă să citească și să povestească textul „Atunci, în februarie“. Se face o citire selectivă a textului, după care un elev redă pe scurt conținutul lui. Se adresează apoi întrebările : Din ce cauză s-au ridicat la luptă muncitorii ceferiști în februarie 1933 ? ; Ce însemnătate a avut această luptă a muncitorilor ? ; Ce reprezintă lupta muncitorilor ceferiști din februarie 1933 ? /Un moment deosebit de important din șirul de lupte duse de muncitori pentru dreptate/.

Discuțiile pregătitoare se leagă de concluzia cu care s-a încheiat verificarea, cerînd elevilor să numească și alte momente de seamă din lupta poporului nostru pentru libertate și dreptate. Din exemplele date de elevi se selectează cele care amintesc de lupta împotriva turcilor /Lupta de la Podul-Înalt și Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu/ și în continuare se poartă cu elevii o discuție în legătură cu situația grea a poporului nostru care era asuprit de turci și care dorea foarte mult să scape de jugul turcesc și să trăiască liber. Învățătorul spune apoi elevilor că acest lucru s-a întîmplat în anul 1877, cînd românii au purtat cel din urmă război împotriva turcilor. Acest război s-a numit „Războiul pentru independența României“. La acest război, la care au luat parte tineri veniți din toate colțurile țării, ostașii noștri au dat dovadă de o vitejie și de un eroism fără seamăn, fapt ce a uimit lumea întregă.

Mulți dintre scriitorii noștri au scris despre faptele lor mărețe de eroism. Așa sînt Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Mihail Sadoveanu.

Anunțarea subiectului lecției : Azi, veți citi textul „Luarea Griviței“ care este un fragment din cartea lui Mihail Sadoveanu intitulată „Povestiri din Război“. Textul „Luarea Griviței“ reprezintă unul din momentele cele mai importante ale războiului amintit. Se scrie titlul textului și autorul pe tablă, în timp ce elevii scriu în caiete.

Comunicarea noilor cunoștințe. a/ Elevii fac cunoștință cu conținutul textului pe bază de *povestire*. La începutul povestirii se precizează cu ajutorul hărții locul desfășurării războiului. În cadrul povestirii, orientată după textul din manual, se explică cuvintele : dorobanți, asalt, spăngi, parapete, volbură de foc, stindard și se folosește materialul ilustrativ indicat. Pe parcurs, povestirea se punctează cu versuri potrivite din poezia „Peneș Curcanul“ și „Ođă ostașilor români“ de Vasile Alecsandri :

„Prin foc, prin spăngi, prin glonți, prin fum,
Prin mii de baionete,
Urcăm, luptăm... iată-ne acum
Sus, sus, la parapete.

„Alah, Alah!“ turcii răcnesc,
Sărind pe noi o sută.
Noi punem steagul românesc
Fe crîncena redută.“

/Peneș Curcanul/

„O, copii! de voi sînt mîndru, simt acea mîndrie mare
Care crește cu mărirea unui neam în deșteptare.
Mi-am văzut visul cu ochii, de-acum pot să mor ferice !

Astăzi lumea ne cunoaște : Român zice, viteaz zice.“

/Odă ostașilor români/

Se vor evidenția în tot cursul povestirii vitejia, eroismul și spiritul de sacrificiu al ostașilor noștri din acest război.

Pentru a verifica înțelegerea povestirii de către elevi, imediat ce se deschid manualele pentru citirea pe fragmente, li se cere să privească și să spună ce moment din povestire arată ilustrația de la pagina 102. /Înfigerea drapelului tricolor pe parapetul redutei Grivița/.

b/ *Citirea pe fragmente și alcătuirea planului de idei.* Se împarte textul în patru fragmente. Fragmentul întâi ține pînă la cuvintele „...împușcături înăbușite“, fragmentul al doilea pînă la cuvintele „...nu vroiau să se dea bătuți“, fragmentul al treilea ține pînă la versurile „Ūra ! măreț se-nalță-n vînt/ Stindardul României!“ și fragmentul al patrulea pînă la sfîrșit. Se citesc fragmentele de către elevi, se explică cuvintele neînțelese /indicate de elevi/, se povestește și se discută fiecare fragment, apoi se formulează ideile principale, alcătuindu-se următorul plan de idei :

1. Ziua de 30 august 1877 a fost o zi de groază și de sînge.
2. În această zi, ostașii români cuceresc Grivița.
3. Turcii se predau necondiționat văzînd că nu mai pot apăra Plevna.
4. Prin războiul din 1877, țara noastră a scăpat de jugul turcesc.

Fixarea cunoștințelor. Se face recitirea textului folosind cît mai mulți elevi. Se prezintă cele trei diapozitive și se cere elevilor să le recunoască deoarece ele redau scene citite de ei în fragmentele al doilea și al treilea. Se adresează apoi întrebările :

- Ce moment din istoria patriei reprezintă textul „Luarea Griviței“ ?
- De ce acest război s-a numit „Războiul pentru independența României“ ?
- Cum au luptat ostașii noștri în acest război ?
- Cînd a avut loc războiul pentru independența țării ?
- Cîți ani au trecut de atunci ?
- Cîți ani se vor împlini la anul viitor ?

În încheierea lecției, elevii audiază cîntecul patritic „Pui de lei“.

Tema pentru acasă. Să învețe să citească și să povestească textul „Luarea Griviței“.

Ora următoare de lectură se consacră citirii unor poezii din cărțile „Ostașii noștri” de Vasile Alecsandri și „Cîntece de vitejie” de George Coșbuc.

Din cele prezentate cu privire la predarea textelor cu conținut istoric la clasa a III-a, se pot desprinde următoarele concluzii :

— lecția de citire prin care se realizează predarea unui asemenea text trebuie să aibă în vedere atât sarcinile pe care le pune predarea citirii în general la această clasă, cât și sarcinile specifice pe care le pun textele cu conținut istoric și anume : însușirea de cunoștințe și noțiuni necesare predării în mod sistematic a istoriei patriei în clasa a IV-a ;

— predarea textelor cu conținut istoric necesită folosirea unor metode și procedee cât mai variate, care să angajeze în mod cât mai activ pe elevi și care să le dezvolte gândirea și interesul pentru studiul istoriei patriei ;

— pentru formarea convingerilor și a sentimentelor patriotice la elevi, prezentarea textelor trebuie să se facă într-o formă accesibilă, concretă, emotivă și vibrantă. Numai o asemenea ambianță afectivă va contribui la creșterea valorii instructiv-educative a textelor cu conținut istoric din clasa a III-a.

BIBLIOGRAFIE

1. Ion Berca și Maria Eliza Ionescu Miciora, *Metodica predării limbii române*, București, E.D.P., 1971, p. 107—109.
2. Vasile Popeangă, Nicolae Roșuț, Grigore Ștefan, *Metodica istoriei patriei*, București, E.D.P., p. 54—58.
3. Guy Falmade, *Metodele pedagogice*, București, E.D.P., 1975, p. 60—64.

Lei 10